

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS XLVI. ®

**HUNGARIA
SZEGED
1973**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS XLVI.

**HUNGARIA
SZEGED
1973**

Studia Latinoamericana
VI.

Redigit

TIBOR WITTMAN

Latin-amerikai tanulmányok
VI.

Szerkesztette

WITTMAN TIBOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and
America: History and Life.

TIBOR WITTMAN

F. VITORIA Y LOS DERECHOS ECONÓMICOS DE LOS ESPAÑOLES EN LAS INDIAS

La mayor parte de las grandes realizaciones culturales del "siglo de oro" español junto con sus contradicciones internas se halla en una profunda conexión con el proceso histórico en el cual muchos elementos del régimen feudal de Castilla se habían aflojado sin dar lugar al desenvolvimiento de la estructura social y forma de vida capitalista. El desarrollo político y cultural no era más o menos conforme a la vida económica sino a mediados del siglo XVI, en las décadas cuando, debido a varios factores entre ellos al Nuevo Mundo, se observaba cierta prosperidad.¹

A parte del erasmismo la teoría del Estado salamantina demuestra lo mejor esta efímera prosperidad de tipo burgués, moderno. Ambos pertenecen al gran avance de las ciencias del siglo XVI que resume así el filósofo francés, Petro Ramo: "En un siglo hemos visto un más grande progreso en las obras de hombres de ciencias que nuestros antepasados lo habían experimentado durante los catorce anteriores."² La teoría política de España todavía no recibió su merecida y científica valoración, a pesar de la gran cantidad de estudios y artículos. Unos la registran como parte integrante del neotomismo y la vinculan con la Contrarreforma.³ Otros, y no pocos, acercándose ahistoricamente a las corrientes culturales, sacan la concepción española de su contexto general determinado por el desarrollo de España. Especialmente versaron mucho sobre la diferencia entre la escuela salamantina como un sistema de derecho y el maquiavelismo como la ciencia de las exigencias políticas.⁴

Algunos, en discusión contra los valores sobreestimados de la teoría de Althusio ponen el acento sobre la escuela española al examinar la génesis del derecho internacional. García Trelles toma a Francisco Vitoria por el fundador del derecho internacional,⁵ al mismo año Scott James Brown, criticando la monografía de Gierke sobre Althusio diserta sobre los orígenes de España del derecho internacional.⁶ E. Reibstein considera a Althusio mismo como seguidor de la escuela salamantina.⁷ La importancia de esta teoría recibe su merecida valoración en escala y

¹ Bueno resumen de los resultados historiográficos, HERMANN KELLENBENZ: *The Impact of Growth on Government: The Example of Spain*. *The Journal of Economic History*, 1967. 3.

² Citado por R. MOUSNIER: *Histoire Générale des Civilisations*. IV. Paris 1954. p. 9.

³ H. MITTEIS: *Anfänge der Staatswesen im Europa* (Die Rechtsidee in der Rechtsgeschichte), Weimar 1957. EMILIO NASZALYI: *El Estado según Francisco de Vitoria*. Madrid 1948. En latín, Budapest 1937.

⁴ CÉSAR SILIO Y CORTÉZ: *Maquiavelo y su tiempo: Repercusión del Maquiavelismo en las teorías y en las prácticas de gobierno*. Madrid 1946. DONALD W. BLEZNICK: *Spanish Reaction to Machiavelli in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. *Journal of the History of Ideas*, 1958. XIX. pp. 542—550.

⁵ Francisco de Vitoria, fundador del Derecho Internacional moderno. Valladolid, 1928.

⁶ *The Spanish Origin of International Law*. Lectures on Francisco de Vitoria and Francisco Suarez. Washington, 1928. Id.: *The Spanish Origin of International Law*, Francisco de Vitoria and his Law of Nations. Oxford—London, 1934.

⁷ *Die Anfänge des neueren Natur- und Völkerrechts*, 1944. Id.: *Johannes Althusius als Fortsetzer der Schule von Salamanca*. Karlsruhe, 1955.

comparación internacional en el estudio de Luis Sánchez Agesta.⁸ Con un orgullo hispánico no ocultado Fernando de los Rios subraya las raíces españolas de la teoría de derecho internacional de Grocio.⁹ Guenter Lewy relaciona acertadamente la teoría de Mariana con la de los padres salmantinos.¹⁰

Recién se planteó el punto de vista de cómo Vitoria y su grupo había realizado la "alianza entre la teoría y práctica." El mismo J. H. Elliott atribuye no poca importancia a Vitoria en el nacimiento del moderno concepto de civilización que ya no identifica el mundo con la cristianidad.¹² Aquí como en otros excelentes estudios¹³ la relación estrecha de Vitoria con la realidad americana se aborda bajo el ángulo de la defensa de los derechos de los indios. También la influencia de Vitoria se recapitula de este punto de vista.¹⁴

Este lado de la obra vitoriana se conecta con la discusión Las Casas — Sepúlveda cuya problemática es bien elaborada en los conocidos estudios de Silvio Zavala¹⁵ y sobre todo de Lewis Hanke.¹⁶ Es sabido que Vitoria y Las Casas igualmente han negado que los indios fueran siervos por naturaleza. Las posiciones de los humanistas han divergido, hecho que no se explica por las diferencias de temperamento y mentalidad como lo afirma Ramón Menéndez Pidal calificando a Las Casas de un "canonista medieval."¹⁷ Las causas de diferencias son mucho más profundas.

Para llegar a una mejor comprensión y matización es preciso recordar que tanto Las Casas como Vitoria y la escuela salmantina pertenecieron a la oposición del partido catalán-aragonés reclutado de elementos conversos y letrados y apoyado por la Casa de Contratación y Consejo de Indias el cual tomó una dura y rígida posición conquistador referente a las Indias. El programa indigenista de Las Casas se moderó algo después de la derrota de la sublevación de los Comuneros, al mismo tiempo Carlos V dió concesión a las tendencias humanistas que tomó cuerpo en las Nuevas Leyes de 1542.¹⁸

A fines del período antillano de la colonización se puede observar cierto espíritu de compromiso en estrecha relación con el fracaso de la métodos empleados en

⁸ El concepto del Estado en el pensamiento español del siglo XVI. Madrid 1959.

⁹ Religión y Estado en la España del Siglo XVI. México—Buenos Aires, 1957. pp. 104—106.

¹⁰ Constitutionalism and Statecraft during the Golden Age of Spain: a Study of the Political Philosophy of Juan de Mariana, S. J. Genève, 1960. Travaux d'Humanisme et Renaissance. XXXVI. pp. 155—158.

¹¹ JOHN H. ELLIOTT: Imperial Spain 1469—1716. London, 1963. p. 379.

¹² The Old World and the New 1492—1650. Cambridge 1970. p. 45.

¹³ P. LETURIA: Maior y Vitoria ante la conquista de América. Anuario de la Asociación Francisco de Vitoria. III. 1932. ANTONIO GÓMEZ ROBLEDÓ: Política de Vitoria. México, 1940. J. H. PARRY: The Spanish Theory of Empire in XVIth Century. Cambridge 1940.

¹⁴ La nota preliminar de JAVIER MALAGÓN BARCELÓ: Las Relecciones *De Indis y De Jure Belli* de Fray Francisco de Vitoria, O. P. fundador del Derecho Internacional. Washington 1963. pp. XXXI—XXXVI. Aquí son citados también los estudios contemporáneos de E. Hinojosa, J. Malagón Barceló, J. Miranda, T. Urdañoz etc.

¹⁵ Servidumbre natural y libertad cristiana según los tratadistas españoles de los siglos XVI y XVII. Buenos Aires 1944. La défense des droits de l'homme en Amérique latine (siècles XVI—XVIII). Paris 1963.

¹⁶ Aristotle and the American Indians. A Study in Race Prejudice in the Modern World. London 1959. Estudios sobre Fray Bartolomé de Las Casas y sobre la Lucha por la Justicia en la Conquista Española de América. Caracas 1968.

¹⁷ El padre Las Casas. Su doble personalidad. Madrid 1963. p. 139. Las Casas es "un ciego": p. 136. Id. La conquête de Peron: Vitoria, Las Casas et l'Inca Garcilaso. L'Information Historique 1965. N. 3.

¹⁸ V. PIERRE CHAUNU: Las Casas et la première crise structurelle de la colonisation espagnole (1515—1523). Revue Historique CCXXIX. 1963, janvier—mars. pp. 90—101.

la conquista violenta que llevó consigo la destrucción de la mano de obra indispensable. En estas décadas actuaba Vitoria en la Universidad de Salamanca dedicándose a los problemas de la conquista y de las Indias desde su relección *Del poder civil* (1527) hasta sus *De los indios* y *Del derecho de guerra* (1539).

Muchos, de diferentes modos, contestaron las preguntas planteadas por el *modus vivendi* de los españoles con los indios. En la argumentación de Francisco López de Gómara se hace valer el ideal del Renacimiento, la acentuación de los valores culturales entregados por los conquistadores: „Han les enseñado latín y ciencias, que vale más que cuanta plata u oro les tomaron; porque con letras son verdaderamente hombres, y de la plata no se aprovechaban mucho ni todos.”¹⁹ La posición de Vitoria se difiere mucho de la de los humanistas, a este punto. Según él no es necesario ni el conocimiento de la fé cristiana ni la culturación de lo indios para ser tomados por “verdaderamente hombres”, i.e. “verdaderos señores.” Es conocida su conclusión: “antes de la llegada de los españoles eran ellos verdaderos señores, publica y privadamente.”²⁰ La cristianización o culturación no basta para negarles la soberanía que poseían antes de la conquista.

No se enfocan aquí los títulos no legítimos de la conquista refutados por Vitoria. Nos interesan más los títulos legítimos, entre ellos el de indole económica:

“Es lícito a los españoles comerciar con ellos, pero sin perjuicio de su patria, importándoles los productos de que carecen y extrayendo de allí oro o plata u otras cosas en que ellos abundan; y ni sus príncipes pueden impedir a sus subditos que comercien con los españoles, ni por contrario, los príncipes de los españoles pueden prohibirles el comerciar con ellos.”²¹

Vitoria destaca los dos lados del intercambio, la importación de productos agrícolas y manufacturados a América y la exportación de los metales preciosos. Esto corresponde a la exigencia de su tiempo, y Vitoria, en vez de la correlación forzosa y violenta, habla de un comercio basado en el derecho de gentes que permite “que los transeuntes extranjeros puedan comerciar, sin daño alguno de los ciudadanos.” Por una parte es loable que Vitoria trata de aplicar las normas del derecho internacional a las relaciones de españoles e indios, por la otra, parece olvidar de que los españoles no son “transeuntes extranjeros”. La argumentación consecuente aquí deja de conservar su fuerza y Vitoria, falta de mejor, apoya su proposición por un tal argumento: “Los príncipes están obligados por derecho natural a amar a los españoles; luego no les es lícito, si puede hacerse sin el propio daño, prohibirles, sin causa alguna, el goce de sus beneficios.”

Al no saber debidamente explicar la presencia y la actividad económica de los españoles en las Indias Vitoria prefiere dirigirse al *ius hospitii*, como se desprende de sus proposiciones 3. y 4. Los bárbaros deben dejar beneficiar de sus bienes a los españoles como a sus conciudadanos y huéspedes. Luego de exponer su proposición Vitoria presenta un ejemplo: “Por ejemplo: si es lícito a otros extranjeros extraer el oro en un campo o en los ríos, o pescar perlas en el mar o e el río, no pueden los bárbaros prohibirlo a los españoles, sino que del mismo modo que a los demás, es lícito hacer estas cosas y otras semejantes, en tanto que seen gravosas a los ciudadanos y a los indígenas.”²²

¹⁹ Citado por SVERKER ARNOLDSSON: La Conquista española de América según el juicio de la posteridad. Vestigios de la Leyenda Negra. Madrid 1960. p. 20. L. HANKE: Estudios sobre Fray Bartolomé de Las Casas, p. 385.

²⁰ Edición citada de J. MALAGÓN BARCELÓ, p. 187.

²¹ Ibid. p. 221.

²² Ibid. p. 222.

Vitoria sigue aquí la manera de proceder que se llama *idem per idem*, comprobando la validez de esta proposición por las anteriores: "Porque si es lícito a los españoles el peregrinar y comerciar con ellos, les es lícito también usar de las leyes y beneficios de todos los peregrinos."

Es ajeno a esta argumentación el segundo comprobante: "las cosas que no son de ninguno, por derecho natural de gentes son del que les ocupa". Esta idea en sí misma justificable no comprueba nada, se habla de los bienes de indios que ellos deben compartir con los españoles. Se ve claramente que la lógica de nuestro autor cojea y es deficiente. El contacto económico entre españoles e indios es unilateral, no los indios sino los españoles los buscaron, encontraron e impusieron a los indígenas de América. El motivo, el "título" de esta imposición queda sin argumentación debida.

En la proposición quinta explica la imposición, la fuerza por un círculo vicioso: "Si los bárbaros quisieran negar a los españoles las cosas arriba declaradas de derecho de gentes, como el comercio o las otras que dichas son" ...los españoles deben primero usar "razones y consejos", pero si esto no basta, y "los bárbaros no quieren consentir, sino que acuden a la videncia, los españoles pueden defenderse."²³ Hay sólo dos posibilidades: el convencimiento y el conflicto: ¿Qué ocurre si los indios ni aceptan el razonamiento ni resisten armados? Con las palabras finales de Vitoria: "De lo dicho en toda la cuestión parece deducirse que si cesaran todos estos títulos, de tal modo que los bárbaros no dieran ocasión ninguna de guerra, ni quisieran tener príncipes españoles, etc., debían cesar también las expediciones y el comercio, con gran perjuicio de los españoles y grande detrimento de los intereses de los príncipes, lo cual no puede tolerarse."²⁴ ¿Cómo responde Vitoria al problema?

Entre los tres contraargumentos el primero evita el núcleo del problema, hablando de un caso hipotético de un comercio voluntario y libre entre españoles y indios, completamente contrario a la realidad: "El comercio no conviene que cese, porque, como ya se ha declarado, ha muchas cosas en que los bárbaros abundan que pueden por cambio adquirir los españoles. Además hay muchas también que ellas las tienen abandonadas o que son comunes a todos los que las quieran utilizar; y los portugueses tienen mucho comercio con semejantes gentes, que no conquistaron, y sacan gran provecho."

El caso de cambio supuesto excluye la conquista, la base del tráfico entre España y las Indias. Aunque este argumento no corresponde la lógica y la realidad, tiene mucha importancia revelando el gran interés económico en la posesión de las Indias y las expectativas que el mundo hispánico tuvo con respecto a las riquezas del Nuevo Mundo.

El segundo argumento tiene aun menos de ver con el problema mismo, se justifica el quinto, el tributo sobre el oro y plata que se importan de las Indias. La principal razón es la defensa prestada por el rey a los mercadores.

Finalmente el tercer argumento vuelve a justificar la fuerza y el dominio español por motivo religioso: "después que se han convertido allí muchos bárbaros, no sería conveniente ni lícito al príncipe abandonar por completo la administración de aquellas provincias." El círculo se cierra, Vitoria recurre a la evangelización para poder motivar la explotación económica. En una de sus proposiciones anteriores dice que "los cristianos tienen derecho de predicar y de anunciar el Evangelio en las

²³ Ibid. pp. 223—224.

²⁴ Ibid. p. 235.

provincias de los bárbaros.”²⁵ Algunos indios convertidos, los españoles deben protegerlos adquiriendo título de dicha “administración” i.e. colonización.

Por argumentos puramente económicos Vitoria no es capaz de legitimar la utilización de las riquezas de las Indias, sin embargo su intención de hacerlo le destaca entre los primeros teóricos de la colonización. A nuestro parecer Vitoria es el más moderno teórico español de tal tipo, de tipo “capitalista”, a lo largo de siglos. Su gran mérito consiste en tratar de establecer las normas y reglas de relaciones con el mundo “bárbaro” conquistado a fin de llegar a la más razonable utilización del intercambio económico tan favorable a España. Todo esto se relaciona con sus ideas generales sobre el Estado que explican la sociabilidad de las gentes por causas inmanentes y atribuyen finalidades laicas al Estado que las realiza con plena soberanía.²⁶

Dichos esfuerzos han contribuido no poco a elaborar la teoría del derecho internacional de Vitoria. La realidad de los primeros contactos con un mundo antes desconocido le estimuló a idear la totalidad de un mundo no dividido por diferencias de religión, que le conduce a una concepción de civilización moderna. En este mundo los bárbaros tienen su “dominio civil”. “La infidelidad no es impedimento para ser verdadero señor...”²⁷ E. Naszaly destaca con razón la influencia de las civilizaciones americanas sobre la teoría de soberanía de Vitoria.²⁸ Esta influencia iba atenuándose en las ideas de pensadores posteriores.

La teoría del Estado es estrechamente vinculada a la concepción de colonización vitoriana, que completa orgánicamente sus ideas de la guerra justa. Como hemos visto, en el comercio entre España y las Indias no hay reciprocidad, Vitoria no habla del caso cuando los indios entren en la tierra de España buscando las riquezas de la naturaleza y propagando sus creencias. Parte del hecho de la presencia española que presupone la superioridad de ellos y la inferioridad de los “bárbaros”. Los españoles alcanzaron las Indias, inversamente no se dió posibilidad.

Teniendo en cuenta los “títulos legítimos” no abordados es claro que se trata un nuevo tipo de colonización y de su teoría. La superioridad de los españoles se hace manifiesta por su poder de hacer justicia en caso del sacrificio de hombres y de la antropofagia. “Sin necesidad de la autoridad del Pontífice, pueden los españoles prohibir a los bárbaros toda costumbre y rito nefasto.”²⁹ La protección de los indios convertidos autoriza a “darles un príncipe cristiano y quitarles los otros señores infieles”.³⁰

Con estas reflexiones hemos intentado recalcar el otro aspecto de la modernidad de Vitoria, no satisfechos de la yuxtaposición de Las Casas y de él a la manera de Ramón Menéndez Pidal que presenta a Vitoria en generalidad como un hombre del Renacimiento. Este carácter renacentista consiste en hacer diferencia entre las civilizaciones de la antigüedad y las de las Indias que estima pero califica de bárbaros.³¹ Evitando ahora la gran polémica Las Casas-Vitoria y las observaciones hechas por Lewis Hanke acerca del libro de R. Menéndez Pidal³², nos limitamos a subrayar

²⁵ Ibid. p. 226.

²⁶ Del poder civil. Véase THÉODORE RUYSSSEN: *Les sources doctrinales de l'internationalisme. I. Des origines à la Paix de Westphalie*. Paris 1954. p. 353.

²⁷ J. MALAGÓN BARCELÓ, p. 179.

²⁸ El Estado según Francisco de Vitoria, p. 138.

²⁹ J. MALAGÓN BARCELÓ, p. 231.

³⁰ Ibid. p. 230.

³¹ El padre Las Casas, Madrid 1963. p. 132.

³² Ramón Menéndez Pidal versus Bartolomé de Las Casas, en su *Estudios sobre Fray Bartolomé de Las Casas*, Caracas 1968, pp. 398—428.

los mismos incentivos que habían movido el pensamiento de ambas grandes figuras de la cultura española: los intereses económicos y la urgente necesidad de mejor utilizar las riquezas americanas. En este sentido ambos eran modernos.

La diferencia entre las dos concepciones se halla en el modo de aproximarse a los mismos problemas. Bajo el influjo de experiencias personales Las Casas contempla las relaciones de los dos mundos de lado de América, de dentro de las cuestiones planteadas por la conquista en las Indias. Vitoria tiene ante sus ojos los aspectos del desarrollo de España, impulsado por un mundo descubierto de grado inferior pero prometedor económicamente. Ramón Menéndez Pidal en su cotejo con Las Casas califica la teoría de Vitoria, especialmente su octavo título de justo dominio de "fecto colonialismo"³³ mientras que Juan Friede ve en Las Casas un "indigenista".³⁴ Sin la posibilidad de profundizarnos más en las fuentes de la época nos reducimos a constatar que estas posiciones constituyen dos extremidades o dos polos del mismo proceso histórico, el brote del capitalismo naciente (y abortado) de España el cual en el período de la "rebelión pizarrista"³⁵ ofreció algunas perspectivas por vía de una mejor utilización de las Indias.

No se pudo rehacer las cosas, ni Vitoria ni Las Casas pensaron en esto.³⁶ La conquista y la colonización fueron hechos innegables, solamente se discutió sobre el modo de convivir con las Indias. Nuestro modesto intento consiste en subrayar los motivos económicos en las ideas de Vitoria. Este aspecto de su sistema jurídico merece la atención tanto más que en la argumentación de otros tantos el motivo, los títulos económicos no reciben acentuación. Entre las cuatro razones en pro de la guerra contra los indios expuestas por Sepúlveda no figura ninguna motivación económica.³⁷ Vitoria toma por razón de guerra justa la violación del derecho de comercio libre, procedente del derecho de gentes. Esta idea es una "invención" no menor que la de la igualdad de indios como seres humanos. Las inconsecuencias lógicas abordadas no disminuyen sino hacen resaltar la importancia del comercio, el reflejo del mercado mundial naciente, en el ideario de Vitoria.

Volvemos a insistir en subrayar que la interpretación según la cual para Vitoria únicamente el derecho de predicación y evangelización, mejor dicho su violación, sirva de causa de guerra justa, no corresponde a las letras y espíritu de su *Relación De Indias*.³⁸ Es otra cosa que preferirlos medios de convencer a los indios a los de la fuerza. "Los españoles deben... mostrar por todos los medios que no vienen a hacerles daño, sino que quieren amigablemente residir allí y recorrer sus provincias sin daño alguno para ellos". Pero si esto no basta, vengan las armas, "porque lícito es rechazar la fuerza con la fuerza". Por repetir lo esencial de la proposición: "los bár-

³³ El padre Las Casas, p. 133.

³⁴ Las Casas y el movimiento indigenista en España y América en la primera mitad del siglo XVI. Revista de Historia de América. N. 34. México, 1952. pp. 339—411. La polémica con él: Lewis HANKE: Más polémica y un poco verdad acerca de la lucha por la justicia en la conquista de América. Revista Chilena de Historia y Geografía. N. 134. 1966. pp. 5—66. (Estudios pp. 379—428).

³⁵ MARCEL BATAILLON: La rébellion pizarriste, enfantement de l'Amérique espagnole. Diogenes 43. 1963. pp. 47—63.

³⁶ M. BATAILLON: Charles-Quint, Las Casas et Vitoria. Charles-Quint et son temps. Paris 1959. pp. 77—92. Sobre el presunto plan de "abandono" pp. 80—81.

³⁷ L. HANKE: Estudios, pp. 275, 312.

³⁸ RUBÉN VARGAS UGARTE: Fr. Francisco de Vitoria y el derecho a la conquista de América. Boletín del Instituto de Investigaciones Históricas. Buenos Aires 1930. pp. 29—44. M. BATAILLON: Charles-Quint et son temps, pp. 79—81. ANDRÉS MARCOS: Vitoria y Carlos V en la soberanía hispanoamericana. Acta Salamantina. Derecho, Tomo 1. 1946.

baros, a negando el derecho de gentes a los españoles, les hacen injuria; luego si es necesaria la guerra para adquirir su derecho, pueden lícitamente hacerla.”³⁹

No se puede aprobar la proyección de fenómenos de la época contemporánea en el pasado. Esta modernización hace comparar la teoría de Vitoria con el sistema de protectorado o mandato. “La concepción de Vitoria es esencialmente la misma que la del mandato en la Sociedad de las Naciones” — exclama con entusiasmo Fernando de los Rios.⁴⁰ Se trata de la justificación de “una suerte de protectorado español” — advierte Marcel Batallon.⁴¹

Lo que es evidente, Vitoria había palpado magistralmente las necesidades de su tiempo, colocando el sistema colonial en el marco del mercado atlántico mundial. Esto es que hace laica su concepción por la argumentación comercial. Es característico de este tipo de transición ideológica que su última razón queda el derecho de evangelización, la conversión de los indios cuya prohibición directamente puede conducir a la guerra justa. La edad media es todavía presente en el pensamiento más avanzado de España en el siglo XVI.⁴²

³⁹ J. MALAGÓN BARCELÓ: p. 224.

⁴⁰ RELIGIÓN y Estado en la España del siglo XVI. México—Buenos Aires 1957. p. 165.

⁴¹ Obra cit. p. 80.

⁴² A pesar de los extraordinarios méritos de Juan de Mariana y Francisco Suárez este aliento de modernidad encontrado en la teoría de Vitoria no reaparecerá en el pensamiento político de la segunda mitad del siglo. A lo sumo Suárez insiste más que Vitoria sobre la necesidad de codificar los derechos de guerra justa. Luis de Molina tampoco contiene elementos modernos inspirados del derecho de comercio etc. Véase J. TOUCHARD: *Histoire des idées politiques*. I. Paris. J. Brown Scott: *Suarez and the International Community*. Washington 1933. Obras citadas de TH. RUYSEN, SÁNCHEZ AGESTA y GUENTER LEWY (Constitutionalism). El interés económico de Mariana es de otro tipo (*De mutatione monetarum*, capítulo VI de su *Tractatus*). Lamentablemente no estuvo a mi alcance la obra de E. CANDIA: *Francisco de Vitoria y el Nuevo Mundo*. Buenos Aires 1952.

Wittman Tibor

F. VITORIA ÉS A SPANYOLOK GAZDASÁGI JOGAI AZ INDIÁKON

A szerző tanulmányának elején historiográfiai áttekintést ad a Vitoriával kapcsolatos megítélésről. Eddig a nemzetközi jog problematikájában kialakított nézeteit emelték ki, s az indiánok jogainak védelme felől vizsgálták tevékenységét, s Las Casassal való azonosságát és a különbségeket tették vizsgálat tárgyává. Ellőtt arról beszél, hogy Vitoria az első, aki modern módon szemléli a civilizációt, s nem azonosítja a kereszténységgel.

A szerző Vitoria gazdasági nézeteit teszi vizsgálat tárgyává, s mutatja ki, Vitoria államról alkotott elképzelései, az indiánok szuverenitásáról alkotott nézetei mögött gazdasági megfontolások álltak. Ebben a pontban talál a szerző érintkezési pontot Las Casas és Vitoria között: mindkettő a gazdasági érdekek alapján áll, s az amerikai gazdaság jobb kihasználását célozza. Amiben eltérnek: Las Casas Amerika felől, Vitoria Spanyolország fejlődése felől veti fel a kérdéseket, s szó sincs a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatokban kölcsönösségről a spanyol és az indián között. A gazdasági elképzeléseket tartja a szerző kiemelendőnek Vitoria életművében. Ez az elképzelés a gyarmati rendszert az atlanti világpiac keretén belül helyezi el, s használná ki, Spanyolország érdekében.

A szerző cikkének végén vitatkozik ugyanakkor azokkal is, akik Vitoria nézeteit modernizálva, a XX. század viszonyait vetítik vissza a gyarmati korszakra.

PROFESOR TIBOR WITTMAN

(1923—1972)

En la plenitud de su fuerza creadora nos abandonó el profesor Wittman, el catedrático de nuestro Instituto de Historia Medieval y de América Latina. Es el deber y la tarea triste del cronista evocar y definir su obra grande pero inacabada.

Entre 1945 y 1948, al iniciarse la transformación socialista de nuestra sociedad, el profesor Wittman se dedicó a las ideas de los “centralistas” húngaros del s. XIX, los que habían sido los luchadores más cultos de la transformación burguesa húngara. Su disertación de candidato siguió estudiando las tradiciones progresivas de nuestro pasado nacional, descubriendo los problemas de la historia húngara del s. XVII.

Evocando la lista de las obras de Tibor Wittman, se releva el orden lógico en que sus ensayos siguen a los demás. Al profundizarse en las relaciones checas y rusas del príncipe transilvano Gábor Bethlen, su interés se orienta hacia los problemas de Transilvania se llega hasta las cuestiones de la Guerra de 30 años, y de la transformación burguesa de los Países Bajos. Su disertación académica nació sobre esta último tema. El interés científico así le condujo a Tibor Wittman desde la lucha por la libertad de los Países Bajos hasta los problemas del adversario, y, a través de éste, hasta la historia del imperio colonial de España, América Latina.

El profesor Wittman no se dedicó a la vía clásica del desarrollo histórico. La cuestión central de casi todas sus obras es la correlación y la lucha histórica de los elementos nuevos y atrasados a lo largo del desarrollo social, el problema de que cómo lo nuevo abre su camino entre las formas más diversas de lo atrasado.

La obra del profesor Wittman refleja una doble obligación. Mientras que se dedicó a la publicación de los resultados de sus investigaciones estrictamente científicas, se encargó conscientemente de la divulgación científica: le condujo la intención de hacer aproximar los problemas del pasado a la juventud, a los lectores no profesionales. Su profesión de profesor se caracterizó, a la vez, por una exigencia científica: les estimuló a sus discípulos, hasta con su ejemplo, para cumplir trabajo científico. La larga serie de sus ensayos dedicados a la enseñanza y a la educación, se derivan de esta obligación de profesor. En estos ensayos el profesor Wittman se dedicó a las cuestiones sobre la formación del concepto histórico, sobre la comprensión de los procesos históricos. Consideró que éstos eran los principios más importantes en la formación de los estudiantes; pero nunca echó al lado la tarea más importante, la educación.

Después de una enfermedad larga y dolorosa, se rompió esta vida muy prometedora. La próxima etapa de la obra — la monografía planteada sobre la España de los siglos XVII—XVIII — no fue ya elaborada.

Fue de la vida un gran historiador, un hombre agraciado, un gran científico. Su obra nos sobrevivirá.

INFORMACIÓN BIBLIOGRAFICA SOBRE LA ACTIVIDAD CIENTÍFICA DEL PROFESOR DR. TIBOR WITTMAN

A centralisták és a magyar középosztály megteremtésének gondolata. 1946. Budapest, Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. pp. 1—70. (Los centralistas y la idea de crear una clase media en Hungría.)

Egy diplomáciai jelentés magyar tanulságai. Embernevelés 1947. jan. pp. 36—38. (Algunas enseñanzas de un relato diplomático para Hungría.)

Az önképzőkör. Embernevelés 1947. április, pp. 172—175. (El círculo de auto-instrucción.)

A szociológia a jövő tantervében. Embernevelés 1947. okt. pp. 449—451. (La sociología en el futuro plan de enseñanza.)

A „kisnemesi” Kossuth. Valóság 1948. jan. pp. 53—55. (Kossuth el “pequeño noble”.)

Szemere Bertalan. Valóság 1948. május. pp. 406—409. (Bartolomé Szemere)

A szocialista hazafiasságra nevelés a történettanítás keretében. Köznevelés, 1950. nov. 24. pp. 701—706. dec. 15. pp. 755—757. (La educación al patriotismo socialista en el marco de la enseñanza de historia.)

Történelém szakdidaktika. Pedagógiai Főiskolák jegyzete. Budapest 1950. pp. 1—58. (La didáctica de historia.)

Történelmünk haladó hagyományai. 1604—1918. Budapest 1951. pp. 1—88. (Las tradiciones progresistas de nuestra historia, 1604—1918.)

Bethlen Gábor mint hadszervező. Századok 1951. 3—4. pp. 3—39. (Gabriel Bethlen como organizador del ejército.)

Bethlen Gábor. Budapest 1952. pp. 1—154. (Gabriel Bethlen.)

Útmutató a városi és falusi előadók részére a Bethlen Gábor c. előadáshoz. Budapest 1952. pp. 1—21. (Guía de los conferenciantes urbanos y aldeanos sobre el tema de Gabriel Bethlen.)

Magyar történeti útmutató (XVII. század). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1952. pp. 24—67. (Guía de historia de Hungría, siglo XVII.)

Magyar történeti útmutató, I. évfolyam (középkor). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1953. pp. 1—39. (Guía de historia de Hungría, para el primer curso, la edad media.)

Magyar történeti útmutató (1790—1849). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1953. pp. 1—49. (Guía de historia de Hungría, 1790—1849.)

Magyar történeti útmutató (1790—1849). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1953. pp. 1—50. I. (Kalmár Árpáddal közösen.) (Guía de historia de Hungría, 1790—1849, junto con Árpád Kalmár.)

Magyar történeti útmutató (1526—1790). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1953. pp. 1—49. (Guía de historia de Hungría, 1526—1790.)

Magyar történeti útmutató (1914—1939). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1953. pp. 1—20. (Guía de historia de Hungría, 1914—1939.)

Magyar történeti útmutató (1939—1951). Apáczai Csere János. Pedagógiai Főiskola. Budapest, 1953. pp. 1—5. (Guía de historia de Hungría, 1939—1951.)

Egyetemes történeti útmutató (1794—1849). Pedagógiai Főiskola. Budapest 1953. pp. 1—47. (Guía de historia universal, 1794—1849.)

Magyar történet 1526—1790-ig. Apáczai Csere János. Pedagógiai Főiskola. Budapest 1954. pp. 1—197. (Historia de Hungría, 1526—1790.)

A nemzeti monarchia megteremtéséért vívott harc a cseh-magyar szövetség keretében a terjeszkedő Habsburg uralom ellen 1619—20. (Kandidátusi disszertáció.) Budapest 1954. pp. 1—207. (Lucha por la monarquía nacional contra la expansión del imperio habsburguico en el marco de la alianza checo-húngara, 1619—20.)

Glorious memory of Bocskai's liberation war. Hungarian Bulletin. Budapest 1954. 15 December. pp. 12—13.

Magyar történet 1526—1711. 1—2. füzet. Eötvös Lóránt Tudományegyetem. Budapest 1955. (Historia de Hungría 1526—1711. Tomos 1—2. Junto con István Sinkovics y Gusztáv Heckenast.)

Egy Európa-járó magyar megfigyelései a XVII. század elején. Szepsi Csombor Márton. Élet és Tudomány 1955. jún. 1. pp. 675—678. (Las observaciones de un viajero húngaro a comienzos del siglo XVII. Szepsi Csombor Márton.)

Az Európa varietas. Irodalomtörténeti Közlemények 1956. 1. pp. 28—34. (La Europea varietas.)

Bethlen Gábor és az 1628—29. évi erdélyi-orosz szövetségterv keletkezése. (Magyar—orosz történeti kapcsolatok c. kötetben.) Budapest 1956. pp. 35—51. (Gabriel Bethlen y la génesis del proyecto de alianza entre Transilvania y Rusia en 1628—29.)

Az „árforradalom” és a világgpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566—1618). Budapest 1957. pp. 1—71. (La “revolución de los precios” y los momentos primitivos del mercado mundial, 1566—1618.)

A harmincéves háború előzményeinek és jellegének kérdéséhez. Századok 1957. 5—6. pp. 603—624. (En torno al problema de los antecedentes y carácter de la Guerra de Treinta Años.)

A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. Filológiai Közöny 1957. 1. pp. 53—66. (En torno a las fuentes procedentes de los Países Bajos de la ciencia política de Hungría a comienzos del siglo XVII.)

Magyarország története. I. 2. köt. Budapest 1958. (3. fejezet, 1606—1648). pp. 103—148. (Historia de Hungría. Tom. I. vol. 2. (Tercer capitulo.)

Németalföldi forradalom tanulmányozásának belgiumi és szovjetunióbeli tapasztalatai. Századok 1958. 5—6. pp. 914—919. (Las experiencias de investigación de la revolución de los Países Bajos hechas en Bélgica y la Unión Soviética.)

Spanyolország a XVI—XVII. században. Fejezetek a késői középkorból c. jegyzet. Budapest 1958. pp. 109—122. (España en los siglos XVI y XVII.)

Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon. Budapest 1959. 5 címszó a XVI—XVII. század magyar diplomácia történetéből. pp. 316—321. p. 55., pp. 69—70., pp. 360—361., p. 451., pp. 478—479. (5 temas referentes a la historia diplomática de Hungría en los siglos XV y XVII. En la Enciclopedia de Diplomacia y de Derecho Internacional.)

Egyetemes történet 1566—1648. Budapest 1958. pp. 1—95. (Historia universal 1566—1648.)

Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica. V. 1959. pp. 1—47. (Apuntes para los años de crisis del imperio de la Casa de Austrias.)

A „koldusok” uralma Flandriában 1577—1585. Szeged 1960. pp. 1—582. (La dominación de los “mendigos” en Flandes 1577—1585.)

Quelques problèmes relatifs à la dictatura révolutionnaire des grandes villes de Flandre. 1577—1578. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 40. Budapest 1960. pp. 1—138.

A flamand posztóipar tőkés lehetőségei a manufaktúra korszak küszöbén. Századok 1961. 2—3. pp. 236—280. (Las posibilidades capitalistas de la industria de paño en Flandes a la aurora de la época manufacturera.)

Függetlenségi harcok az erdélyi fejedelmek vezetésével. Budapest 1961. pp. 1—51. (Las luchas de independencia dirigidas por los príncipes de Transilvania.)

“Revolúcia cen” i ieio vlianie na Vengriu v vtoroi polovine XVI v. Srednie Veka XX. 1961. Moscu. pp. 166—189. (La “revolución de los precios” y su influencia sobre Hungría en la segunda mitad del siglo XVI.)

A holland „gazdasági csoda” és a holland nemzetté válás néhány kérdése. MTA II. Osztályának Közleményei. XI. 1—2. 1961. Budapest. pp. 186—201. (El “milagro económico” holandés y algunos problemas de la formación de la nación holandesa.)

A németalföldi forradalom rövid története. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica. VII. 1961. pp. 1—99. (Breve historia de la revolución de los Países Bajos.)

Magyarország története. II. köt. Budapest 1962. IV. fejezet (1606—1664). pp. 162—221. (Historia de Hungría. Tomo II. Cuarto capítulo, 1606—1664.)

Un aspect de l'universalisme coménien. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica. X. 1962. pp. 3—8.

Quelques problèmes des luttes d'indépendance de Transylvanie contre les Habsbourg et leur idéologie. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica. X. 1962. pp. 9—18.

A „koldusok” uralma Flandriában 1577—1585. Budapest 1962. pp. 1—15. (La dominación de los “mendigos” en Flandes, 1577—1585.)

A vietnami feudalizmus néhány kérdése. Századok 1963. 2. pp. 416—424. (Algunos problemas del feudalismo vietnamita.)

L'idéologie de centralisation de la principauté de Transylvanie et ses rapports européens. *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 53. Budapest 1963. pp. 431—437.

Az első jezsuita hittérítők feljegyzései Vietnamból. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XIII. 1963. pp. 29—43. (Las observaciones de los primeros misioneros jesuitas sobre Vietnam.)

Un chroniqueur hongrois contemporain de la Révolution des Pays-Bas du XVIe siècle. *Revue du Nord*. 1963. Avril-Juin. pp. 177—185.

A l'occasion du 18e anniversaire de la Révolution d'Août: Réflexions d'un historien hongrois. *Le Vietnam en Marche*. Hanoi 1963, août.

Dien Bien Phu és a „béke internacionalizálásának” diadala a baodaista sajtó tükrében. *Századok* 1964. 3. pp. 457—468. (Dien Bien Phu y el triunfo de la “internacionalización de la paz” en el espejo de la prensa baodaista.)

A Vietnami Demokratikus Köztársaság történetírásának eredményeiről és feladatairól. *Századok* 1964. 4. (Sobre los resultados y tareas de la historiografía de la República Popular de Vietnam.)

España en la “Monarquía Española” de Campánella. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XV. 1964. pp. 1—18.

A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XV. 1964. pp. 19—29. (Algunos rasgos del absolutismo español del siglo XVI.)

Sobre el presunto carácter “turco” del absolutismo español del Siglo de Oro. *Anuario del Instituto de Investigaciones Históricas*. 7. 1964. Rosario. pp. 309—320.

Hongrie (Notes Bibliographiques). *Revue Historique* 1964. oct.-décembre. pp. 546—549.

Reflexiones sobre la derrota del tabaco en las Antillas (siglos XVII y XVIII). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*. XVII. 1965. pp. 1—25.

A kubai gazdaság válaszára (1700—1762). *Századok* 1965. 4. pp. 782—804. (La economía cubana en bivio, 1700—1762.)

Apuntes sobre los métodos de investigación de la decadencia castellana (siglos XVI—XVII). *Nouvelles Études Historiques*. Budapest, 1965. pp. 243—259.

Gondolatok Vietnam szabadságharcának történelmi tényeiről. *Tiszatáj*, 1965. pp. 243—259. (Reflexiones sobre los factores históricos de la guerra de independencia de Vietnam.)

Németalföld aranykora. Budapest 1965. pp. 1—346. (Siglo de oro de los Países Bajos.)

A monokultúrák történetéhez a Karib térségben és Venezuelában. XVI—XVIII. sz. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XXII. 1966. pp. 3—24. (Acerca de la historia de los monocultivos en el Caribe y Venezuela, siglos XVI—XVIII.)

Belgium a spanyol és osztrák Habsburgok ütközőállama a XVII—XVIII. században. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XXII. 1966. pp. 25—36. (Bélgica como estado tampón de los Habsburgos españoles y austriacos en los siglos XVII—XVIII.)

Un sondage d'histoire comparative des idéologies: le programme économique-social des "doctrinaires" hongrois (1840—1847). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XXII. 1966. pp. 37—43.

Vitoriatól Suárezig. *Filológiai Közöny* 1966. 1—2. pp. 33—66. (De Vitoria a Suárez.)

A történeti kutatás a Vietnami Demokratikus Köztársaságban (1953—1963.) *Századok* 1966. 4—5. pp. 936—938. (La investigación histórica en la República Popular de Vietnam, 1953—1963.)

La riqueza empobrece. Problemas de crisis del Alto-Perú colonial en la „Guía“ de P. V. Cañete y Domínguez. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XXIV. 1967. pp. 1—25.

Los metales preciosos de América y la estructura agraria de Hungría a los fines del siglo XVI. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* XXIV. 1967. pp. 27—35.

II. Fülöp. Budapest 1967. pp. 1—217. (Felipe II.)

A latin-amerikai agrártörténet néhány mai irányzata.

Agrártörténeti Szemle 1967. 3—4. pp. 571—575. (Algunas tendencias actuales de la historia agraria en América Latina.)

Reflexiones sobre las ideas económicas de José María Dalence. *Revista "Universidad."* Potosí 1967. pp. 1—23.

El periodo proteccionista del pensamiento económico de Bolivia. José María Dalence. *Iberoamericana Pragensia I.* 1967. Praga. pp. 109—121.

Observaciones de un viajero húngaro sobre la Venezuela de los últimos años de los Monagas. (En "Memorias de un viaje por América". Caracas. pp. 13—27.

El Tabaco en la Economía de las Antillas en los siglos XVII y XVIII. "Teoría y Práxis". *Revista Venezolana de Ciencias Sociales.* 1968. 2. pp. 83—92. 3. pp. 45—60.

Egyetemes történet 1500—1789. Budapest 1968. pp. 1—236. (Historia universal 1500—1789.)

Algunos problemas económicos de Bolivia colonial. Potosí. 1969. pp. 1—34.

A bolíviai agrárszerkezet és az 1953-as földreform.

Agrártörténeti Szemle 1968. 3—4. pp. 561—578. (La estructura agraria de Bolivia y la reforma agraria de 1953.)

Bolivia. Egy dél-amerikai államalakulás gazdasági-társadalmi háttere. *Századok* 1968. 5—6. pp. 897—914. (Bolivia. El fondo económico-social de la génesis de un estado sudamericano.)

A spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának jellege az újabb történet irodalomban. *Világtörténet* 1968. 16. pp. 74—82. (El carácter de la guerra de las colonias españolas en la reciente historiografía.)

Les recherches en cours à l'Institut d'Histoire Universelle Médiévale et d'Histoire d'Amérique Latine Szeged.

Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 14. 1968. pp. 367—372.

En torno a los misioneros de Hungría en América española (siglo XVIII). *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*. Köln 1968. pp. 150—157.

A gyarmati Latin-Amérika története kutatásának néhány kérdése. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*. 1968. XXVIII. pp. 15—28. (Algunas cuestiones de la historia de América Latina colonial.)

Trabajos y planes del Instituto de Historia de América Latina de Szeged en Hungría. *Ibero-Americana Pragensia II*. 1968. Praga. pp. 247—248.

Las Cajas Reales de Potosí a fines de la época colonial. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica XXXII*. 1969. pp. 1—34.

Datos económicos de La Paz en vísperas de la guerra de independencia. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica XXXII*. 1969. pp. 35—41.

Les Gueux dans les “bonnes villes de Flandre” (1577—1584). Budapest 1969. pp. 1—422.

A reform eredményei a bölcsészettudományi karokon.

Felsőoktatási Szemle. 1969. 2. pp. 65—68. (Los resultados de la reforma en las Facultades de Humanidades.)

„Láthatatlan Amerika”: a latin-amerikai egyetemek reformtörekvései. Felsőoktatási Szemle 1969. 6. pp. 368—371. (La “América invisible”: tendencias de reforma en las universidades de América Latina.)

A tanszékcsoport működésének tapasztalatai és a továbbfejlesztés kérdései. Felsőoktatási Szemle, 1970. 7—8. pp. 432—436. (Las experiencias de la actividad de los grupos de cátedras y las cuestiones del desarrollo.)

Andean Nations in the Making (Economic Conditions and Independencia). *Etudes Historiques*. Budapest 1970. pp. 157—182.

Fejezetek a Benelux országok történetéből. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica XXXIV*. 1971. pp. 1—53. (Capítulos de la historia de los estados Benelux.)

El papel de la Intendencia de Potosí en la crisis del Banco de San Carlos (1795—1810). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica XXXV*. 1971. pp. 45—60.

Latin-Amérika története. Budapest 1971. pp. 1—503. (Historia de América Latina.)

El aporte común de América Latina y Europa Central a la genesis del capitalismo. *Estudios Históricos*. Marilia. 1969. pp. 79—92.

Triángulo o cuadrángulo económico? Acerca del desenvolvimiento del mercado mundial visto desde Europa Central. *Anuario. Instituto de Antropología e Historia*. Caracas. 1970—71. VII—VIII. pp. 457—472.

A bolíviai függetlenségi háború néhány vonásáról. *Századok*. 1971. 6. sz. pp. 1256—1257. (Sobre algunos rasgos de la guerra de independencia en Bolivia.)

Az előadás és szemináriumok kapcsolatának kérdéséhez. A gyakorlat szerepe és vezetése a felsőoktatásban. Budapest, 1972. pp. 139—152. (En torno al problema de la relación cursos-seminarios.)

Az Újvilág képe Comenius didaktikai műveiben. pp. 1—14. (La imagen del Nuevo Mundo en las obras didácticas del Comenius.)

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. T. X—XI. Szeged, 1971.

Últimas días de la azoguera potosina. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, T. XLI. Szeged, 1972.

Az andesi népek nemzetté válásának egyes gazdasági feltételei a gyarmati korszak végén. (Apuntes sobre algunas condiciones económicas de la configuración de las naciones andinas a fines de la época colonial) Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, T. XLI. Szeged, 1972.

Además 17 artículos periódicos y 18 reseñas referentes a las temáticas investigadas.

Los libros y artículos antes de publicación (Septiembre de 1972):
Estudios económicos de Hispanoamérica Colonial. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Németalföld aranykora (siglo de oro de los Países Bajos). (En la lengua alemana). Corvina Kiadó, Budapest.

Modo^{de} producción de América Latina. Nuova Antologia, Roma.
Un informe sobre la sociedad y economía de la Valencia del Perú y su provincia” (1793). En la Revista de las Indias.

A latin-amerikai termelési mód néhány kérdése a XVI—XVII. században (Algunos problemas del modo^{de} producción de América Latina en los siglos XVI—XVII.) Századok, 1972. 5-6. sz.

AZ APRA IDEOLÓGIÁJÁNAK ALAPVONÁSAI A PÁRTALAKULÁS IDŐSZAKÁBAN (1928—1932)

1. Az APRA az 1920-as években

Az *Amerikai Népi Forradalmi Szövetséget* (Alianza Popular Revolucionaria Americana — APRA) néhány száműzött *perui* egyetemi hallgató alapította 1924-ben Mexikóban. Az APRA-mozgalom létrejötté tulajdonképpen része — epilógusa — az első világháború utáni nagy antiimperialista tömegmozgalomnak, annak *perui* eseményeihez, elsősorban a *perui diákmozgalmakhoz* kapcsolódik. Megalapítói azok a száműzött diákvezetők, akik a 20-as évek eleji Peruban — a Latin-Amerika-szerte kibontakozó egyetemi reformmozgalomhoz kapcsolódva, a szűk, egyetemi követeléseken túl, éles antiimperialista, oligarchia-ellenes tartalommal fogalmazták meg társadalmi programjukat. E diákmozgalmakat Peruban a munkásosztály mozgalmával támogatja, s e szövetség, melyre az apristák később is mindig hivatkoznak — a *népi egyetemek* megszervezésével (itt munkások és parasztok tanulnak) erősödik.

A „Revolución Universitaria” mozgalma Peruban és másutt is Latin-Amerikában, a *középrétegek* helyzetében bekövetkezett változással függ össze, hiszen a hallgatók nagy része e-rétegekből jött. Az első világháború alatti viszonylagos gazdasági prosperitást a háború utáni válság-gazdasági depresszió váltja fel; a kis- és középpolgárság nagy tömegeit a rövid, éles válságok a 20-as évek elején, és az USA tőke gyors ütemű behatolása *proletarizálódással* fenyegeti. *Marion Hurtado Mendoza* szerint „A „Reforma Universitaria” nem más, mint a középosztály proletarizálódása általános jelenségeinek egyik következménye, amely elkerülhetetlenül bekövetkezik, amikor a kapitalista társadalom gazdasági fejlődése meghatározott feltételeket hoz létre. Ez azt jelenti, hogy társadalmunk kitermelte a középosztály proletarizálásának jelenségét, és hogy az Egyetem, amely csaknem teljesen általa népesül be, volt az első, mely elszenvedte ezeket a jelenségeket.”¹

A Leguía rezsim rövid demagóg, „új hazát” hirdető kitérő után, a gazdaság konszolidálásával párhuzamosan „rendet tesz” az egyetemeken is. Számos haladó egyetemi oktatót és hallgatót száműznek. *Haya de la Torre*, aki ekkor a *Federación de Estudiantes del Peru* elnökeként megy emigrációba, 1923-ban Mexikóban telepedik meg egy időre, s az itteni haladó értelmiségiektől támogatva 1924 májusában alakítja meg az APRÁ-t, egy olyan „indoamerikai” mozgalomként képzelve el, mely a kreol földbirtokos oligarchia és az imperializmus ellen *kontinentális méretekben*, kontinentális szervezetként küzdene. Az APRA elképzeléseit 5 pontban fogalmazták meg:²

- harc a jenki imperializmus ellen;
- Indoamerika egysége;

¹ JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana. (első kiad. 1928.) Havanna, 1963. 108—109. l.

² A. SANCHEZ: Haya de la Torre y el APRA. Santiago de Chile, 1955. 151—152. l.; V. R. HAYA DE LA TORRE: El Antiimperialismo y el APRA. 2. ed. 1960. Lima c. kötet: „¿Que es el APRA?” c. fejezet (1926)

- a föld és ipar nacionalizálása;
- a Panama csatorna internacionalizálása;
- szolidaritás a világ összes elnyomott és kizsákmányolt népeivel.

Az öt pontban összefoglalt APRA elképzelések — melyek kifejtése a mozgalom vezetője és legfőbb teoretikusa, V. R. Haya de la Torre írásaiban történik meg — a következő gondolatmenetet tartalmazzák a 20-as években: a kapitalizmus Latin-Amerikában az imperializmussal együtt jött, ezért az imperializmus a szubkontinens számára a kapitalizmus *első foka* (vitatva Lenin imperializmus elemzését). Jelenleg, amikor az oligarchia állama az imperialista behatolást segíti elő, az imperializmus elsősorban gazdasági függést jelent e térség népei számára. Miután azonban Latin-Amerika teljes gazdasági függetlensége addig nem lehetséges, míg a fejlett ipari országok proletariátusa el nem pusztítja a kapitalizmust, Latin-Amerika népeinek a kapitalista rendszeren belül kell a részleges gazdasági függetlenséget elérni, Latin-Amerika népeinek összefogásával. Az *Indo-amerikai Egyesült Államok* tud csak megfelelő biztosítékul szolgálni arra, hogy az ipar fejlődése számára szükséges külföldi tőke káros hatása ne érvényesüljön.³

Az 1920-as években az aprista írásokban erős antiklerikális és indiánbarát hang jelentkezik, s mindez marxista frazeológiában, úgy, hogy Haya de la Torre ugyanakkor mindig hevesen tiltakozik a kommunista jelző ellen. S bár Haya de la Torre számos írásában kemény hangon ír az imperializmusról,⁴ joggal veti fel már a 20-as évekbeli írásaival kapcsolatban néhány, az aprizmust polgári oldalról bíráló történész (Pike, Marett): az APRA elképzelései homályosak, túl általánosak, s antiimperializmusa is következtelen. Ahogy F. Pike frappánsan megfogalmazza: „Az APRA nem az, aminek látszik!”⁵

Haya de la Torre elsősorban a kispolgárság oldaláról ítéli meg az imperializmus negatív hatását. Egy 1927-es cikkében írja: „A monopólium és a tröszt a kiskapitalizmus, a kiskereskedelem elpusztítását, visszavonhatatlan alávetését jelenti. Ezért Peruban nemcsak a proletár és paraszti osztályok, hanem a középosztályok is megszűnnek a külföldi kizsákmányolás hatásán.” „A kisbirtok és a középosztály áldozatok: az imperializmus áldozatai.”⁶

Nagy szerepet szán a 20-as években a gazdaság és társadalom átalakításában a fiatalságnak: „A mi bázisunk a fiatalság. A munkás-, értelmiségi, paraszt-, indián ifjúság együttesen. Együtt vagyunk. Forradalmi falanxot alkotunk, amelyet senki és semmi nem tud széttörni.”⁷

Ekkor — többször is hivatkozik erre — Haya de la Torre a kínai Kuomintang-hoz hasonló antiimperialista egységfront kialakítására gondol, mely egész Latin-Amerikát átfogná. A kontinentális elképzelésekből következően a nacionalizmus elleni küzdelmet sürgeti, mely Haya de la Torre szerint az imperializmust kiszolgáló uralkodó osztályok eszköze, Latin-Amerika népeinek megosztására, az ellenállás gyengítésére.⁸

Az aprista antiimperializmus egyik fő eleme a 20-as években a latifundiumok elleni harc s az indiánok védelme: „A latifundium nagy ellenség. A Sierra latifun-

³ HAYA DE LA TORRE, Victor Raul: *Ideologia Aprista*. Vol. II. Lima, 1961. (Cikkgyűjtemény az 1920–30-as évekből.) *Aprismo* c. cikk (1930) 13–22. l.

⁴ HAYA DE LA TORRE: *¿A donde va Indoamerica?* 2. ed. Santiago de Chile, 1935. c. kötet, főleg Közép-Amerikáról írott tanulmányai jó példák erre.

⁵ F. PIKE: *The Modern History of Peru*. New York—Washington, 1967. 236–245. l.

⁶ HAYA DE LA TORRE: *Construyendo el Aprismo*. Buenos Aires, 1933. 61. l.

⁷ Uo. 64. l.

⁸ HAYA DE LA TORRE: *¿A donde va Indoamerica?* 189–194. l.

diuma reakciós és nagy gazdasági terhet jelent az ország számára. Földjeink nem teremnek a latifundium miatt...⁹ „A föld, amely az indiánnak szükséges, munkája számára, az indiáné kell legyen. Peruban elegendő föld van mindenki számára.”¹⁰ Az idézetekből is világosan kitűnik, hogy az oligarchia — indián probléma ekkor — helyesen — elsősorban földkérdésként jelentkezik Haya de la Torrénál. Maga az APRA-mozgalom nem tudott a 20-as években nagytömegmozgalommá válni Peruban. Nagyban összefügg ezzel az, hogy bár az USA-tőkéttől való függés körülményei között ugyan, de jelentős gazdasági fejlődés jellemzi Perut a 20-as évek közepétől a világválságig, s ennek következtében a középrétegek számban és gazdasági erőben is nőttek, helyzetük, politikai, társadalmi lehetőségeik javultak. A középrétegek ekkor általában és egészében nem reagáltak az APRA elképzeléseire. A Leguía kormány növekvő eladósodása, függése az USA-tól, az államapparátus átalakításában helyet kapó nagyszámú külföldi szakértő; a Chilével és Columbiával kapcsolatos területi viták megoldása — USA nyomásra — a szomszédos országok számára kedvező módon, elsősorban a kispolgári értelmiségben növeli az USA-ellenességet, hogy azután fokozatosan kikezdje Leguía középosztálybeli bázisát is.¹¹

S bár a kormány az aprista köröket dühödten támadja, hiszen az APRA a kormány tömegbázisát fenyegeti, kommunistának bélyegzi szocialista-marxista frazeológiájáért, az APRA 20-as évekbeli története Peruban korlátozott jelentőségű. A peruiak nagy többsége általában nem sokat tud az APRÁ-ról. Néhány perui, európai — berlini, párizsi, londoni —, mexikói, egyesült államokbeli, salvadori, costa ricai, panamai, kubai aprista sejten túl, melyek elsősorban egyetemistákat, fiatal értelmiségieket tömörítenek (perui és más latin-amerikai értelmiségieket egyaránt), jelentőségük elsősorban ideológiai tevékenységükben fogható meg; elsősorban a publicisztikában (több országban saját lapot adnak ki), s tartalmilag: erős antiimperialista, oligarchia-ellenes kritikájukban.

Peruban tényleges jelentősége ezekben az években a munkásmozgalom szervezésének van: a perui társadalom elemzésének és a tennivalók marxista igényű megfogalmazásának. Mindebben a marxista José Carlos Mariátegui által szerkesztett *Amauta* című folyóirat körül tömörülők, de elsősorban Mariátegui érdeme jelentős.

Az Amauta, melynek köréből alakul majd meg 1928-ban a III. Internacionáléhoz csatlakozó *Perui Szocialista Párt*, rendszeresen lehetőséget ad az apristáknak nézeteik kifejtésére. A lap, s különösen Mariátegui, igyekszik az APRÁ-val kapcsolatosan a meglevő érintkezési pontokat kiemelni. A legújabb szovjet értékelések joggal emelik ki: Mariátegui a szövetségi politika jegyében igyekszik az apristákkal megtalálni az együttműködést, nem adva fel az önálló proletárpárt létrehozásának tervét. Egy Haya de la Torréhez írt levelében 1927-ben ezt írja Mariátegui: „A politikai hajtóvadászat kizárólag az antiimperialista tábor, a munkásszervezkedés, az APRA-mozgalom ellen irányul... Denunciálják az APRÁ-t, mint kommunista szervezetet, holott mindenki tudja, hogy ez latin-amerikai antiimperialista szervezet, melynek programja három pontban foglalható össze: a jenki imperializmus ellen; Latin-Amerika politikai egységéért; a társadalmi igazságosság létrehozásáért...”¹² Ez a három gondolatkör az, amely az APRA-val való együttműködés alapja lehet Mariátegui számára. Ugyanakkor Mariátegui sürgeti egy kizárólag *perui* antiimperi-

⁹ HAYA DE LA TORRE: Construyendo el Aprismo. 61. l.

¹⁰ Uo. 70. l.

¹¹ A 20-as évek Perujára lásd F. B. PIKE i. m. 217—250. l., R. MARETT: Peru. London. 1969. 136—147. l.

¹² A. SANCHEZ i. m. 198. l.

alista APRA-párt megteremtését, mely az ország sajátos problémáira adna választ, mert egy kontinentális szervezet kialakítását Mariátegui irreálisnak tartja. S az APRA nemcsak egy szűk elit szervezet kell legyen, Mariátegui szerint, hanem minden perui antiimperialista erőt tömörítenie kell. Ilyen politikai álláspont alapján ad helyet aprista írásoknak az Amautában, és segít maga is aprista sejtek kialakításában Limában.¹³

Mind az aprista vagy -szimpatizáns történetírásban (Chang-Rodríguez, Sanchez, Harry Kantor), mind az aprizmussal foglalkozó egyéb polgári szerzőknél fontos és kiemelt probléma Mariátegui és Haya de la Torre viszonya, az a kérdés, hogy mi az oka annak, hogy tevékenységük 1928-tól egyre inkább eltávolodik egymástól. E gondolkörben vezérmotívum az az érv, hogy Mariátegui a „moszkvai vonalat” követve eltávolodik eszméitől, s ennek az eltávolodásnak az eredménye a Szocialista Párt megalakítása. Az tény, hogy Mariátegui gondolkodásában a 20-as évek második felében nagy fejlődés figyelhető meg, s e gondolati tisztulásnak valóban egyik következménye a marxista párt megalakítása.

Az még csak fel sem merült a történetírásban, hogy az APRA elképzelésekben, az azokban bekövetkezett változásokban keresse az eltávolodás okát. Az aprista elképzelésekben még az APRA polgári kritikusai is csak a 40-es évektől látnak változásokat, amikor az APRA nyíltan imperialista-barát politikát folytat.

Fontos rámutatni azonban — anélkül, hogy részletesebben bemutatnánk a problémát, hogy 1928—29 körül az aprista ideológiában átrendeződés kezdődik, párhuzamosan azzal, hogy az APRA-vezetőkben felvetődik egy perui — tehát nemzeti — párt létrehozása. Az APRA 5 pontos programja ekkor válik „maximális” programmá, mely egy átalakulás „második” szakaszának programja is —, tehát az eredeti aprista elképzelések a bizonytalan jövő perspektíváját jelentik; a kontinentális gondolkör helyét a *nacionalista* érvek ekkor foglalják el. Ennek a változásnak legjobban kitapintható jele az, hogy az oligarchia, a latifundiumok elleni érvek megszeliődnek, s az indián parasztok követeléseivel való egyetértést (föld) filantróp indiánbarát szölamok váltják fel. E változás már tükröződik Haya de la Torre 1930-ban Berlinben írt, az APRA fő gondolatait kifejtő cikkében, ahol az ellentéteket a nemzet-imperializmus vonatkozásban ábrázolja, s egy szó sem esik sem a latifundiumokról, sem az indiánokról.¹⁴ A változás markánsan fogalmazódik meg a *Perui Aprista Párt* 1931-ben, az alapító kongresszuson elfogadott programjában.¹⁵

Úgy látjuk, 1928-tól az APRA elképzelésekben jelentkező változások jelentik azt a legfontosabb tényezőt, mely Mariátegui és a Szocialista Párt számára egyre nehezebbé teszi az együttműködést az apristákkal.

2. A gazdasági világválság hatása Peruban

A perui gazdaság számára, mely a monokultúrák révén egyfelől, az élelmiszerimporttal másfelől, szoros szálakkal kapcsolódik a világpiachoz s főleg az USA-hoz, a válság nagy megrázkódtatásokat okozott. Az államháztartás zavarai, az exportlehetőségek leszűkülése, az exportcikkék árainak zuhanása, a tőkebefektetések beszűkülése azok a legfőbb gazdasági tényezők, melyek a társadalmi mozgások mögött ezekben az években meghúzódnak. A válság olyan társadalmi szerkezetben jelentkezik, amelyben a világpiactól, az Egyesült Államoktól való függés körülmé-

¹³ Uo. 192—193. l.

¹⁴ HAYA DE LA TORRE: *Ideologia Aprista*. Vol. II. 13—22. l.

¹⁵ HAYA DE LA TORRE: *El plan del Aprismo*. Quayaguil, 1932.

nyei közt, deformált struktúrával ugyan, de fejlődött az ipar a 20-as években, elsősorban a kitermelő és szolgáltató szektorokban, s az ezek szükségleteire fejlődő út- és vasútépítés jól mérhető haladása figyelhető meg. Ezzel együtt a munkásosztály — elsősorban a partvidéki ültetvények agrárproletariátusa és a bányamunkások — létszáma nőtt, de a kis- és középpolgárság is megerősödött, piaci lehetőségei kiszélesedésével. A világválság az antiimperialista és antifeudális érzelmeket felfokozta. A termelés drasztikus csökkenése, a megélhetési költségek emelkedése, a tömeges munkáselbocsátások, az USA érdekeltségű bányákban alkalmazott szigorító rendelkezések, a munkásszervezkedések vezetői elleni terrorakciók nyomán sztrájkmozgalom bontakozik ki, mely gyárfoglalásokhoz, fegyveres harcokhoz is vezet sok esetben. A mezőgazdasági körzetekben indián földviszasszerző akciók, indián felkelések jelzik az elégedetlenséget.¹⁶

A Szocialista Párt hozzákezd az 1927-ben szétvert szakszervezetek újjászervezéséhez. 1929 nyarán már létrejött az országos szakszervezeti központ (CGTP), mely a kommunisták befolyása alatt állt; Jorge del Prado vezetésével kommunista munkások szervezik a Sierra indián bányászait, s hozzák létre a legerősebb szakszervezetet, a bányászokét. 1930-ban már 60 000-nél több tagja van a szakszervezeteknek. Az üzemekben bizottságok alakulnak (comités de lucha), a Kommunista Párt (a Szocialista Párt 1930-ban felveszi a Kommunista Párt nevet) munkanélküli indián tagjait szülőfalujukba küldi szervezőmunkára, parasztbizottságok szervezésére, melyek a földbirtokosok elleni harcot vezetik. A KP taglétszáma rövid idő alatt 2000 fölé emelkedik, létrehozza ifjúsági szervezetét, tömegbefolyása igen erős.¹⁷

A belső politikai helyzet Peruban a világválság alatt tehát igen kiéleződött. A Komintern Latin-Amerikai Irodája folyóirata értékelése szerint „Peru egy munkás-paraszt forradalom felé menetel.”¹⁸

Peru világválság alatti gazdasági-társadalmi helyzete igen kidolgozatlan még a történettudományban. Legbővebbek az ismereteink a munkásosztály helyzetéről, mozgalmairól, melyről a *Martínez de la Torre* által kiadott dokumentumkötetek tudósítanak. A kispolgárság, középpolgárság, értelmiség helyzetéről, problémáiról még ilyen általános képünk sincs, helyzetük vizsgálata teljességgel hiányzik a perui történeti irodalomból. *Victor Andrés Belaúnde* az, aki kísérletet tesz arra, hogy a „középosztály” problémáira választ adjon. Ő az imperialista tőke behatolásában látja a legfőbb okot, mely széttrökte a régi kiskereskedelmet, kisipart.¹⁹ Ugyanakkor arról nem vesz tudomást, hogy az imperializmus behatolásával együtt új szektorokban megerősödhet a kispolgárság, a közlekedés fejlődése ezek számára is növeli a piaci lehetőségeket. Ha mindezt jelezzük is, nyilvánvaló marad, hogy a konkrét történeti kutatások erről az ellentmondásos folyamatról még nem állnak rendelkezésünkre. A középrétegek helyzetéről elsősorban az *ideológiai szférából* kaphatunk — közvetett — adatokat. Haya de la Torre cikkeiben, beszédeiben a világválság alatt vezető gondolat lesz az, hogy a „középosztályok” az imperializmus hatására, valamint a világválság hatására proletarizálódnak, s éppen ezért lehetnek az antiimperialista harc vezetői, s e folyamatot elkerülendő, kell az államnak védelmeznie ezeket a nemzeti rétegeket. Az 1931-ben megalakuló Perui Aprista Párt a

¹⁶ A nagy világválság hatására lásd MARTÍNEZ DE LA TORRE: *Apuntes para una interpretación marxista de historia social del Peru*. IV. k. Lima, 1948.; F. B. Pike: i. m. 9. fejj., 250—283. l.

¹⁷ MARTÍNEZ DE LA TORRE: i. m. egész kötete szinte ehhez a problémához közöl dokumentumokat; ROBERT ALEXANDER: *Communism in Latin America*. New Jersey, 1957. 220. és azt köv. lapok; SZEMJONOV—SULGOVSKIJ: *Rolj José Carlos Mariátegui v szozdanyii Kommunikacsizkoy Partii Peru*. *Novaja i Novejszaja Isztorija*. 1957. 5. sz. 68—85. l.

¹⁸ MARTÍNEZ DE LA TORRE i. m. 128—129. l.

¹⁹ VICTOR ANDRÉS BELAUNDE: *Peruanidad*, Lima, 1965. 3. ed. 432—435. l.

mögötte álló kis- és középpolgárság ilyen vágyait és céljait fogalmazza meg. Az elnökválasztások, a Haya de la Torre leadott szavazatok nagy száma, a parlamentbe bekerülő aprista képviselők is jelzik a kis- és középpolgárság elégedetlenségét. Az APRA tudatosan a rétegek felé fordul. Ekkor írja Haya de la Torre: „... a középosztályt azok a kézművesek és parasztok alkotják, akik a bányászat saját eszközeivel, ipari munkásokkal rendelkeznek, valamint kistőkések, kisföldbirtokosok és kereskedők. Ehhez az osztályhoz tartoznak a szellemi munkások, technikusok, az állami és magántisztviselők. Ezt a középcsoportot a pusztulás felé taszítja az imperia-
lizmus fejlődése... A nagy külföldi cégek kitermelik gazdagságunkat, aztán eladják országunkon kívül. Következésképpen nem ad lehetőséget a mi középosztályunk számára. Ezért ez a megbántott osztály fogja vezetni a forradalmat.”²⁰

A világválság katalizátorként hat Peruban. Nemcsak a munkásosztály szerveződésének felgyorsulása, marxista pártjának létrejötte és megerősödése jelzi ezt; az APRA-mozgalom is nemzeti keretekben alakul párttá, kidolgozza konkrét programját („minimális program”), — más országokban is alakulnak aprista pártok, illetve mozgalmak — jelentős tömegeket tud mozgósítani, s Peru politikai életében ettől a periódustól kezdve lesz jelentős politikai erővé.

Hogy az aprizmus ideológiájának lehetséges határait megértsük, rövid áttekintést kell adni a világválság alatti Peru társadalmában jelentkező ideológiai irányzatokról. A *kreol uralkodó* osztály, kreol értelmiség, egyetemisták közt a *fasizmus* eszméi hódítanak, ez az irányzat lesz az uralkodó. Elutasítva a liberális kapitalizmust, átveszik a korporációs eszmét, mint a lehetséges gazdasági-társadalmi berendezkedést. Ami a fasiszta irányzatokat Peruban sajátosan jellemzi, az az, hogy a fasizmus Európából importált eszméi összekapcsolódnak a kreol faji nézetekkel, a középkort, a spanyol gyarmati uralmat dicsőítő, indián-ellenes hispanidad-dal, s az ezzel összekapcsolódó *katolicizmussal*. A perui kreol uralkodó osztály számára a fasizmus jelenti azt a rendszert, mely helyreállítja az arisztokratikus, autoritív politikai struktúrát, egy olyan rendszert létrehozva, mint a spanyol gyarmati uralom volt. Mindezzel együtt jár, hogy ez az irányzat a demokrácia minden irányzatával szemben áll, és élesen kommunistaellenes. *Riva-Agüero*, aki ennek az irányzatnak perui reprezentánsa, írja: „Nem lehetséges közbülső álláspont. Vagy jobbra, vagy balra. Demokrácia, kapitalizmus, liberális tradíciók, mind a közbülső álláspontot jelentik, amely valójában kommunizmushoz vezet, vagy legalábbis egy bizonyos út ahhoz. Liberalizmus, kapitalizmus, és demokrácia, mind a haszon elvén és a materializmuson alapulnak, amelyek széttörték az osztályok és értékek hierarchiáját és a középszerűség uralmához vezettek... Az egyetlen megoldás a visszatérés a középkori, katolikus, hispan tradíciókhoz, amelyek most a fasizmusban öltönek testet.”²¹ Másutt ezt írja: „A spanyol kultúra oly végtelenül felsőbbrendű volt Peru indián kultúrájához képest, hogy az indián kultúra elpusztult, lehetővé téve így az erkölcs és haladás fejlődését... A Hispanidad a spanyol népek állandó lelki közösségét jelenti, és a katolicizmus, a hierarchia, az ibériai népek testvériségén alapul... Ez a testvériség kötelez bennünket arra, hogy harcoljunk a keresztény igazságosság társadalmi rendjéért, visszautasítva, mint egyaránt rosszat, a liberális kapitalizmust és a marxista kollektívizmust.”²²

Mivel a fasizmus eszméi a kreol ultrareakciós, arisztokratikus eszmékkel együtt

²⁰ HAYA DE LA TORRE: Construyendo el Aprismo. 121. l., PIKE i. m. 241. l.

²¹ PIKE i. m. 258. l. és F. B. PIKE: Church and State in Peru and Chile since 1840: A Study in Contrasts. *The American Historical Review* 1967. okt. 31—50. l. Vol. LXXIII. N. 1. Az idézetek a 44. lapon.

²² PIKE: Church and State in Peru and Chile since 1840: A Study in Contrasts. 44. l.

jelentkeznek, sem a döntő részben *mesztic* középrétegek, sem a *mesztic* és indián munkásság és parasztság számára nem elfogadhatóak. A katolicizmus fasizmus melletti elkötelezettsége a keresztényszocialista irányzat (V. A. Belaúnde) megszületését is megakadályozta a két világháború között. Mindezek miatt az aprizmus lehetőségei, hogy a fasizmus eszmetárából merítsen, nagyon korlátozottak voltak. E tények miatt, s mivel Peruban a polgári demokrácia elemei is csak részben voltak meg, a fő ideológiai forrás a demokrácia eszmeköre lehetett.

Az ideológiai színpék baloldalán, a marxisták mellett, akik tevékenységét már említettük,²³ az *indigenismo* perui áramlatának radikális ága található. Indokolt ez a szűkítő értelmű fogalmazás, mert az *indigenismo*, a hispanidád ideológiájához hasonlóan, egyrészt nemcsak perui ideológiai áramlat, másrészt vannak mérsékeltbb ágai is Peruban, sőt „állami *indigenismo*”-ról is lehet beszélni a 20-as években. Mindenesetre a 20-as évek végén az *indigenismo* fő árama harcos, radikális magatartású, mely a hispanidáddal ellentétes előjellel ugyan, de szintén egyoldalúan, az indián múlthoz fordul, s az indiánban látja a jövőt. Számos képviselője nem mentes a faji előítéletektől sem, amikor elutasítja a spanyol gyarmati örökséget, a nyugati civilizációval együtt. Az indiánoknak vezető szerepet kell játszaniuk Peruban, s nekik kell regenerálni az országot (L. E. Valcarcel). A bűnös Costával szemben²⁴ a Sierra igénylését jelenti ez az irányzat, mely az „*indigenismo*” jelszavában a Sierra önkormányzatának követelését fogalmazza meg.²⁵ Az individualista, liberális, bürokrata állam tagadását jelenti az *indigenismo* is a hispanidáddal együtt, de azzal szemben eszményi modellje az indián közösség, azok „kommunista” szervezete, s az inka állam, melyet ekkor a tudományos irodalom is „szocialistának”, „kommunistának” jellemez. Ezt a gondolatot legátfogóbban ebben az időszakban Castro Pozo fogalmazza meg munkáiban,²⁶ hangsúlyozva: „...Nemzetiségünk tömegeinek jövője az ország agrárkollektívizmusának... ösztönzését jelenti, amelynek normális szervezeti fejlődését a spanyol conquista brutálisan megtörte.”²⁷ Pozo a perui viszonyok megváltoztatásáért folyó harc fő keretének is a comunidadot tartja: „A comunidadban (az indio) nagyobb társadalmi és gazdasági függetlenségben él, s harcol, hogy visszaszerezze elvesztett földjét...”²⁸ A Castro Pozo által elért színvonal, a kérdés tudományos megközelítése ekkor még nem általános.²⁹ Az inka múlt, a perui

²³ ANDERLE ÁDÁM: Az agrárkérdés Peruban az 1920-as években. Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica. Tom. XXXV. Szeged, 1972. 61—79. l.

²⁴ Szemléletesen fejezi ki ezt az érzelmet CIRO ALEGRIA, aki Limáról ezt írja: „... ez említett városból két dolgot ismerünk: ott változnak a kormányok és ott van egy nagy börtön.” Idézi JOSÉ A. GALAOS: La tierra y el indio en la obra de Ciro Alegria. Cuadernos Hispanoamericanos. 1961. 387—395. l.

²⁵ PIKE: i. m. 233—235. l., Mariátegui i. m. 306—324. l.

²⁶ H. CASTRO POZO: Del ayllu al cooperativismo socialista. 2. ed. 1935. Lima; uő.: Nuestras Comunidades indígenas. Lima, 1929; uő.: Social and economico-political evolution of the communities of Central Peru. The ayllu under the Republic and today. Handbook of South American Indians. Washington, 1946. II. 496—499. l.

²⁷ CASTRO POZO: Del ayllu... Idézi SALAZAR BONDY: Historia de las Ideas. 364. l. 4509 A. Hist. (73-tól) — Sz

²⁸ CASTRO POZO: Social and economico-political evolucion... 487. l.

²⁹ A perui történettudomány nem tudott megbirkózni az inka korszak társadalmá által felvetett kérdésekkel. Úgy látszik, közvetlenül nincs hatása a 20-as évek végén a Szovjetunióban kibontakozó „ázsiai termelési mód” vitának, mely termékenyítően hathatott volna az inka korszak tanulmányozásánál. Az inka formáció tudományos igényű meghatározására helyes irányban Mariáteguinél és Castro Pozonál történeti kísérlet ebben az időben, akik a közösségek „kommunizmusa” és a despotikus állam közti viszonyra próbálnak választ keresni. A probléma tudományos megoldatlansága miatt a perui ideológiai küzdelemben minden irányzat számára — különböző célokkal ugyan, de — kelléktárul, eszköztárul szolgált az inka múlt.

történelem indigenista „látószöge” torzításokkal, tévedésekkel terhes. A perui társadalom központi problémáját veti fel az indián kérdésben — a földkérdést — az indigenismo áramlata, s ezért ezek az elképzelések sok ponton érintkeznek a Mariátegui által kidolgozott nézetekkel. A perui KP ezekkel az indigenista — főleg értelmiségi — csoportokkal együtt tud működni a 20-as évek végén, 30-as évek elején,³⁰ annál is inkább, mert a szocialista forradalom eszméjét is sokan alapvetőnek tartják az indián kérdés megoldásában. Valcarcel írja: „Az indián újjászületésében való hit nem a kecsua föld „occidentalizáción”-jának folyamatában keletkezett. Nem a civilizáció, nem a fehér ábécé az, ami felemeli az indiánt. Ami ezt meghozza, az egy mítosz, a szocialista forradalom eszméje. Az indián reménye abszolút módon forradalmi... Ugyanez a mítosz, ugyanez az eszme ma más, elmaradottságban élő régi népek, más régi fajok ébredésének is döntő tényezője...” S másutt megfogalmazza: „Az indián saját Leninjét várja.”³¹

Az APRA az indigenismo által kidolgozott eszmerendszerből a 20-as években merít, elsősorban az indián kérdésben, az oligarchia kritikájában. Mégis, a radikális indigenista elképzelések beépítése az APRA programba — annak kollektivistája, szocialista vonásai miatt, radikális változást sürgető magatartásuk miatt — nem történik meg, illetve az indigenisták követeléseiből a másodlagos kérdéseket átvéve (oktatás, higiénia, comunidadok technikai támogatása és védelme stb.), megkerülik a legfontosabbat: a földkérdést.

Az apristáknak az ideológiai szféra e két szélső pólusa közt kell kialakítaniok elképzeléseiket, érveiket. 1930—31-ben azonban e két határ közt a Sanchez Cerro által létrehozott rövid életű *Union Revolucionaria* mozgalmával is versenyre kell kelniök. Ez a párt egy *fasiszta, korporációs* állam elképzelését vázolja fel, elsősorban szintén *kispolgári tömegekre* apellálva, demagógiával és a „sárga népek” elleni jelszavakkal igyekezve megnyerni azokat. Konkrét elképzelései nagyban hasonlítanak az APRA-programra, azzal a különbséggel, hogy a program végrehajtásában a *hadserg* nagy szerepet kapna.³² Az APRA kezdetben közeledik Sanchez Cerróhoz, s a hadsereg Sanchez Cerro körül tömörülő csoportjához, de azok elutasítják a közeledést. Sanchez Cerro nagy demagógiával kezd választási hadjáratához Peru nehezen megközelíthető vidékein, s ennek következtében 1931-ben sok kispolgári szavazatot hódít el az APRA-tól, s győz a választásokon.³³ Mint az aprista történészek megjegyzik, Sanchez Cerro sokat köszönhet annak, hogy indián vér folyt ereiben. Úgy tűnik, 1931-ben az APRA szavazatainak döntő részét a perui *nagyvárosok* (elsősorban Lima, Trujillo) kispolgársága, értelmisége adta.

³⁰ MARIO CASTRO ARENAS: a perui indigenista irodalom társadalmi elkötelezettségéről írva, bár ő negatív értelemben, de a következőket mondja: „Századunk harmadik évtizedéig az író a társadalmi elképzelések sémáit, politikai preconcepciók formuláit formálta meg, melyek meghatározták szándékát, s mindenekfölött esztétikai értékét; ...a regény politikai propagandává degenerálódott.” M. CASTRO ARENAS: *La nueva novela peruana. Cuadernos Hispanoamericanos*. 1961. 307—329. l. Az idézet a 309. lapról.

³¹ MARIÁTEGUI: *Siete ensayos...* 23—24. l.

³² A. HERNANDEZ URBINA: *Los partidos y la crisis del Apra*. Lima, 1956. A programot a 96—102. oldalakon ismerteti.

³³ E. CHANG-RODRIGUEZ: *La literatura política de Gonzalez Prada, Mariátegui y Haya de la Torre*. Mexico, 1957. 234—237. l.

3. Az állam fogalma Haya de la Torre írásaiban a Perui Aprista Párt megalakulása előtt (1928—1931)

Az állammal kapcsolatos kérdések Haya de la Torre írásaiban 1928 után kerülnek előtérbe, összefüggésben azzal, hogy a „kontinentalista” elképzelések fokozatos feladásával párhuzamosan — ahogyan Haya de la Torre és a perui apristák politikai elképzeléseiben egy perui, nemzeti keretek közt működő párt megalakításának gondolata megerősödik — az APRA *nacionalista* eszmékkel telítődik, s mint a nemzeti érdekek igazi védője és megtestesítője lép fel. A világválság kirobbanása után, a válság romboló hatásait kutatva, elemezve a helyzetet, egyre inkább az *állam*, s annak *problémái felé fordulnak*, s e folyamat során helyesen fogalmazódik meg Haya de la Torrénál: „Az imperialista uralom intézménye a mi országainkban az állam, amelyet többé-kevésbé úgy lehet meghatározni, mint a hatalom politikai apparátusát...; nekünk latin-amerikaiaknak meg kell értenünk, hogy Indoamerikában az antiimperialista küzdelem alapvető kérdése a hatalom kérdése.”³⁴

Egy antiimperialista állam megteremtése esetén, mely a nemzet érdekeit védi, *túltermelésből* fakadó világválság káros hatásait — véli Haya de la Torre — az olyan fejletlen országnak, mint Peru, nem kellene éreznie.³⁵

Az állammal kapcsolatos elemzések először a perui állam kritikáját jelentik, s e „kritikai szakasz”-szal párhuzamosan alakul ki az APRA elképzelése az „szeménnyel” államról. E folyamat leginkább Haya de la Torre írásaiban érhető tetten, ezért az aprista államelmélet kialakulását az ő írásain keresztül vizsgáljuk meg. Ez az 1928—31 közötti ideológiai tevékenység jelenti azt a szakaszt, amikor az aprizmus államról alkotott elképzelései összefüggő képpé állnak össze, s alapul szolgálnak a 1931-es program számára.

A perui állam legrészletesebb bírálatát 1930 novemberében írott tanulmányában adja Haya de la Torre, ahol a világválság kirobbanása után Peru helyzetét elemzi: „Peru egy államon belül több országot foglal magában, melyek azon kívül, hogy különböznek földrajzi szempontból, klímájukban, mindegyik rész a közösségek gazdasági-társadalmi fejlettségének más-más szakaszát képviseli, annak legprimitívebb formáitól a kultúra és civilizáció legmagasabb fokáig. Így ezek, a fejlődés különböző fokozatai együtt élnek, egymásra rétegződnek, egyik a másikkal együttélve, determinálva az érdekek, kultúra stb. különböző fokait; ennek eredményeképp nehéz elképzelni, hogy ezek közt nem léteznek antagonisztikus rétegek, melyek közt nagyon komoly ellentétek vannak... Az állam — ...kormányzási formájában, Peruban nem képes képviselni, csak felszínesen és nagyon relatív fokon, a gazdasági és társadalmi erőket — végső fokon politikaiakat —, hogy egyesüljenek egy nemzet sajátos struktúrájában. Így az állam Peruban a legerősebb osztályokat képviseli, a gazdaságilag legfejlettebbeket és legszilárdabbakat; de ezzel szemben megmarad a nemzetiségek egyéb tényezőinek súlyos és komoly realitása, amelyeket az állam nem képes megnyerni, csak részben, s ezért az állam gyenge marad. Sajnálatos módon a perui állam mindmáig nem tudta elérni, hogy *új nemzeti erővel* erősítse meg önmagát, felhasználva azokat saját stabilitása megteremtésére. Ez az oka annak, hogy „...az állam Peruban az imperializmus szervezetévé lett, először gazdaságilag, majd politikailag.” Hogy ez a helyzet létrejött, szerepe van annak is, hogy hiányoztak az államvezetésből a tehetséges emberek, akik igazi, átfogó programot tudtak volna adni Perunak. Leguía elnök bukása után, aki 11

³⁴ A. SANCHEZ i. m. 213. l.

³⁵ HAYA DE LA TORRE: Construyendo el Aprismo. 184. l.

éves uralma alatt kiszolgáltatta az államot az imperializmusnak, létkérdés az állam függetlenségének biztosítása, az imperializmussal szembeni alárendeltségének megszüntetése, s olyan állam megteremtése, mely a nemzet érdekeit védi. Ehhez meg kell szüntetni a kormányzás autokrata módszereit, a kormányzásban jelentkező improvizálást fel kell váltania a tudományos vezetésnek; „Egy erős és új állam megteremtésére van szükség, amely független, amennyire lehetséges, a külföldi pressziótól, s lehetőségeinek ura!”³⁶

Az erőteljes kritika, mely a perui államot veszi célba, jogos, s ez pozitív oldalát jelenti az aprista koncepciónak, mert helyesen ábrázolja az állam szerepét az imperializmus behatolásának elősegítésében. Az idegen tőke és az oligarchia kapcsolatának hangsúlyozása ebben a vonatkozásban helyes és igaz. Az aprista felfogás problematikus pontjai is jelentkeznek azonban e cikkben. Az első az, hogy a perui általános helyzetet jellemezve és elemezve az állam adminisztratív-igazgatási vonatkozásaira figyel, azt tartja döntőnek, s tulajdonképpen a *szubjektív tényezők elűzését* és demagógiát egyszerre jelent az államigazgatás személyi vonatkozásainak túlhangsúlyozása. Figyelemre méltó az is, hogy bár az oligarchia bírálata igen éles, csak politikai vonatkozásokra terjed ki, s itt is csak az állammal kapcsolatos politikai kérdésekre. Azt a tényt nem érzékeli Haya de la Torre, hogy az állam irányításában való döntő részvétel az oligarchia *gazdasági* pozícióinak következménye. Ennek figyelmen kívül hagyásával lehet az APRA alapvető elképzelésévé az a gondolat, ami a fenti idézetben megfogalmazódik: az állam igazi lényege minden osztály képvisellete, s a perui helyzetben abnormis esettel állunk szemben. Ez a gondolat Haya de la Torre más cikkeiben, a *diktatúra* fogalmával kapcsolatosan is megtalálható: „...a diktatúrák országainkban a kormányok tehetetlenségének és nemzeti problémáink bonyolultságának következményei.” A diktatúra szó helyett — teszi hozzá — helyesebb *tirannia*, vagy *autokrácia* szót használni: „A megkülönböztetés nagyon fontos, mert a diktatúra, mint római intézmény, átmeneti forma, szükséghelyzet volt, meghatározott esetekre fenntartva, amelyekben a tanácsközások nagy veszélyt jelenthettek volna az állam sürgető szükségletei megoldására. Modern értelemben — a diktatúra Marx szerint — az osztály minden kormánya diktatúra, mely szervezetet, programot, rendszert, és mindenekelőtt vezetői képességet feltételez. Latin-Amerikában a diktatúra éppen az ellenkezőt jelenti: szervezetlenséget, program hiányát, rendetlenséget és tehetetlenséget. A mi diktatúráink mindezen jellemzői — véleményem szerint — kormányaink elmaradott mentalitásának, kialakulatlanságának eredményei...”³⁷ A diktatúra vulgáris, köznapi értelmét használva, annak másodlagos jellemzőit átvéve, Haya de la Torre azt akarja bizonyítani: a modern, tudományosan vezetett államapparátus kiépítése megszünteti a diktatúrát, s lehetővé teszi a demokráciát. A diktatúra, s annak durva formái Haya de la Torre szerint az elmaradott latin-amerikai viszonyok eredménye, de itt is szubjektív tényező — a mentalitás — kap elsődleges szerepet, s ezzel együtt az az illúzió, hogy ennek az elmaradott gondolkodásnak a felszámolásával lehetséges a demokrácia bevezetése. A jelenségek felszínén maradvá érhető illúziókkal teli optimizmusa: „...Mert mindent egybevetve, haladunk. És hogy haladunk; az is mutatja, hogy nap mint nap egyre nehezebbé válik az elmaradott gondolkodású pártoknak és kormányoknak kormányozni a népet. 50 évvel ezelőtt egy feudális birtokos vagy börtönfőnök kritériumát lehetett alkalmazni egy latin-amerikai állam kormányzásánál. Ma országaink többek, mint egy latifundium, vagy mint egy börtön. Emberek és pártok, problémáink reális és

³⁶ HAYA DE LA TORRE: ¿A donde va Indoamerica? 139—143. l.

³⁷ Uo. 129—131. l.

világos megértése nélkül, a kormányzás tudományos módszerei nélkül csak új *tiranákat* hozhatnak létre.”³⁸

Tulajdonképpen körvonalazódott az aprista elképzelés minden jellegzetessége: az állam, mint képviselő, a diktatúra-demokrácia éles elválasztása egymástól, a kormányzásban a szubjektív tényezők eltűlése — s ami ezzel összefügg, a tudomány csodaszerként való felfogása. Az állam és a vele kapcsolatos problémák ilyen felfogása azt is jelenti, hogy a politikai hatalom előfeltételét jelentő gazdasági pozíciókban (=tulajdonviszonyokban) — Peruban elsősorban a latifundiumok és a partvidéki ültetvények, valamint a bányák — nem tart szükségesnek változásokat. Ez az oka, hogy a nacionalizálás funkció nélküli, propagandisztikus jelszóvá lesz az aprista írásokban; hogy az oligarchia elleni írásokban, amikor annak az államban betöltött vezető szerepét kívánják megszüntetni, sohasem merül fel a nagybirtok kisajátításának kérdése. Az apristák elképzelt állama tehát egy irreális kiinduló pontra épül, s illúzióknak ez a forrása. Ez a kiindulópont feltételezi azt, hogy Peru uralkodó osztálya — *belátásból* — hajlandó lesz megosztani hatalmát a középosztályokkal. Az illúziók másik elméleti forrása az *imperializmus fogalmának* haya de la torre-i értelmezése. Az imperializmus az APRA másik központi fogalma. Haya de la Torre átveszi *Harry Elmer Barnes* imperializmus fogalmát, s ezt mindig ebben az értelemben is használja: „Az imperializmust egy olyan deskriptív fogalomként használhatjuk, mely tartalmazza a gazdasági behatolást, nyersanyagaink és piacaink megszerzéséért, és azért, hogy pénzügyi befektetéseket eszközölhessenek.”³⁹ Másutt — csak példaként választva egy idézetet a sok lehetséges közül — a következőképpen határozza meg Haya de la Torre az imperializmust: „Az imperializmus országainkban tőkebefektetést és nyersanyagok kitermelését jelenti, valamint felvevőpiacot iparcikkeik számára (ti. a kapitalista országok számára). Nyersanyagaink kitermelésében tett tőkebefektetések teszik az imperializmus számára lehetővé a termelésünk feletti ellenőrzést. A kormány vállalkozásaiban történő befektetései teljessé teszik gazdasági uralmát a pénzügyek terén, és lehetővé teszik az állam teljes vagy részletes alávetését. A piacokat iparcikkeik számára fokozatosan monopolizálják.”⁴⁰ Bár az imperializmus latin-amerikai térhódítását jól jellemzi Haya de la Torre, mégis alapvetően gazdasági-politikai *tevékenység, magatartás* egy formájaként írja le. Ez — ahogy Lenin mondta Kautsky meghatározására, aki szintén az imperializmus *politikai* vonatkozását abszolutizálta — „helyes, de rendkívül hiányos.”⁴¹ Ennek a meghatározásnak ugyanaz a veszélye, mint amit Lenin Kautskyval kapcsolatosan hangsúlyoz: azt az illúziót kelti, mintha lehetséges lenne *másfajta* imperializmus is,⁴² csak az államot kell úgy alakítani, hogy az, deformálás és függés nélkül tudja a szükséges külföldi tőkét integrálni, s *harmonikusan* bekapcsolni az ország iparosításának elősegítése érdekében.

Hogy az imperializmust nem a kapitalizmus egy önálló, meghatározott — legfelső — szakaszának tartja, jelzi Haya de la Torre polémiaja a lenini meghatározással: „Az aprizmusnak ... az a véleménye, hogy az imperializmus az iparral rendelkező népeknél a »kapitalizmus legfelső fokát«, de nálunk az »első szakaszt« jelenti. A mi kapitalizmusunk a modern imperializmus megérkezésével született... Latin-Amerika az európai és az észak-amerikai imperializmus küzdelmének az eredménye, s a mi gazdasági függőségünk még súlyosabb lett a hatalmas szomszéd győzelmével

³⁸ Uo. 133. l.

³⁹ HAYA DE LA TORRE: Construyendo el Aprismo. 111. l.

⁴⁰ Uo. 17–18. l.

⁴¹ LENIN VÁLOGATOTT MŰVEI, Budapest, 1949. I. k. 992. l.

⁴² Uo. 993. l.

az európai versenytárs felett. Az észak-amerikai *kapitalizmus módszerei* (az én kieme-
lésem — A. Á.) még átfogóbban valószínűsíti meg a kapitalista koncentráció jelensé-
gét. A mi kapitalizmusunkat a nagy imperialista kapitalizmus felfalja.”⁴³

Az „első szakasz” koncepció logikusan következhet Haya de la Torre imperia-
lizmus-fogalmából — amennyiben az imperializmust politikaként, a kapitalizmus
módszereként jellemzi, s ebből természetesen következik az is, hogy Latin-Ameri-
kában lehetnek „következő”, „további” szakaszok — megkérdőjelezve ezzel a szo-
cialista forradalom történeti szükségszerűségét. Az „első szakasz” aprista elképzelé-
séhez hozzátartozik az a gondolat is, hogy Latin-Amerikában az imperializmus
szükségszerű szakasz, mert ez adja az iparfejlődéshez a szükséges tőkét.⁴⁴ Az impe-
rializmus ilyen felfogása nemcsak egy sor aprista illúzió forrása lesz, de az „első
szakasz” koncepcióból következően az APRA antiimperializmusának későbbi
következetlenségeinél is magyarázatul szolgálhat, s megmagyarázhatja az antiimperia-
lista harc feladását is a 40-es években.

Az APRA „képviselőre” épülő állama különbözne az európai polgári demok-
ráciák egyéni szavazaton alapuló helyi képviselői rendszerétől. A bolíviai *Hinojosa*
1930-as programjáról írva, Haya de la Torre ezt mondja: „Az APRA programjá-
ból merít a *funkcionális törvényhozásról* szóló terve, mely képviselőt jelent, de nem
a választók, hanem az ország összes alkotó erőit tömörítő *szindikátusok* képvi-
seletét...”⁴⁵ (kiemelések tőlem — A. Á.)

A szindikalista képviselői rendszer itt nem kerül bővebb kifejtésre.

Egy másik ez időben írt cikk az aprista állam osztálybázisáról szól: „Az aprizmus
felvázolja a termelés forrásainak nacionalizálását az állam által, de követelve, hogy
az állam a termelő osztályokat képviselje. Mivel ezek nem tudják teljesen az állami
uralmat gyakorolni — az előképzettség hiánya miatt a parasztok esetében, kis lét-
számuk és osztályöntudatuk hiánya miatt ... a munkásosztály esetében —, az állam
uralmában a paraszti és városi középosztályoknak, a kisbirtokosoknak, kézműve-
seknek, kiskereskedőknek, értelmiségieknek stb. kell részt venni, létrehozva az
imperializmus által elnyomott osztályok egységfrontját egy olyan államtipusban,
amely immár nem az imperializmus eszköze a nemzeti tömegek elnyomására, hanem
az ő védelmi szervezetük. Ezen alapul az antiimperialista állam tézise.”⁴⁶

Az APRA kezdettől hirdeti az egységfrontot, s a munkásosztály kis létszámára
és öntudatának fejletlenségére való utalás később is minduntalan visszatér, amikor
a középrétegek vezető szerepét megfogalmazza és indokolja, de ilyen nyíltan, mint
ebben az 1930-as berlini tanulmányban, sohasem fogalmazza meg: a hatalom igazi
urai a középrétegek — a nemzeti burzsoázia — lennének az új államban. *Egység-
frontja valójában nem egyenlőségen épül fel.* A munkásosztályra vonatkozó érvei pe-
dig 1930-ban már nem helytállóak: marxista párt, hatalmas szakszervezeti mozgalom
jelzi, hogy a munkásosztály tudatosodása jelentősen előrehaladt. Mit tartalmaz az
antiimperialista államról szóló gondolat? „Az antiimperialista állam, melyet az
imperializmus által elnyomott osztályok szövetsége hoz létre, ellenőrizné a termelést
és a javak elosztását, végrehajtva a termelés forrásainak progresszív nacionalizálá-
sát, feltételekhez kötve a kereskedelmet és a tőkebefektetést. A nemzet és az imperia-

⁴³ HAYA DE LA TORRE: *Construyendo el Aprismo*. 17. l.

⁴⁴ Uo. 19. l.

⁴⁵ HAYA DE LA TORRE: *¿A donde va Indoamerica?* 127. l.

⁴⁶ *Ideologia Aprista* 18. l.

lizmus közötti viszony szerve lenne, miközben ez (ti. az imperializmus) létezik, s a termelő osztályok kormányzásának iskolája lenne mindaddig, míg az a rendszer, mely meghatározza az imperializmus létezését, megszűnik.

„Mivel a szocializmus nem szükségszerű, míg az industrializmus nem teljesítette nagy történelmi korszakát, népeink iparosítására szükséges ...tőkék beruházása, s az állam kell, hogy feltételekhez tudja ezt kötni.” „Csak egy olyan típusú állam, mely az imperializmus által elnyomott osztályokat képviseli és a termelés nacionalizálása felé orientálódik, tudja féken tartani az imperialista kapitalizmust.”⁴⁷

Az európai szociáldemokrácia reformista evolúciós elképzelései szüremkedtek be az aprista elképzelésbe. *Funkciójuk* a munkásosztály felé van: a munkásosztály mozgalmát csak ilyen érvekkel — csak ilyen szellemű munkásmozgalmat — lehet befolyásolni olyan irányban, hogy az lemondjon a forradalmi harcról.

Az idézet többi része világosan tartalmazza az állam fő funkcióját: az idegen tőke kontrollját. Ez az állam — úgy tűnik — egy perui *államkapitalizmust* jelentene: „...a középosztályok, melyeket az imperializmus halálosan fenyeget, keresnek védelmet az antiimperialista államban, mely a termelés forrásai progresszív nacionalizálása által határozottan az államkapitalizmus felé fejlődik...”⁴⁸

Az 1928—1931 közötti írárok alapján a következőket lehetne összefoglalóan elmondani: a perui állam erőteljes bírálatán alapuló elképzelések egy „képviselési”, demokratikus államot rajzolnak meg, mely az imperializmus elleni összes erő összefogásából születne, de a nemzeti burzsoázia uralmát és érdekeit jelentené. A képviselő „funkcionális” jellege még nem kerül bővebb kifejtésre. Erős hangsúlyt kap az érvek között a „progresszív” nacionalizálás. Fontos azonban rámutatni, hogy ebben a periódusban — ellentétben a 20-as évekkel, ahol a föld nacionalizálását is tartalmazta a nacionalizálás fogalma — a nacionalizálás fogalma már csupán az *imperializmussal* szembeni védekezés vonatkozásában jelenik meg, s a föld problémája háttérbe szorult. Ez arra figyelmeztet, hogy a nacionalizálás *tartalmában* is változások következtek be az APRA elképzeléseiben. Világosan ez majd az 1931-es programban tűnik ki.

4. Az államról alkotott aprista nézetek továbbfejlődése a pártalakulás idején (1931—1932)

A Perui Aprista Párt 1931-es alakuló kongresszusa a választásokkal kapcsolódik össze. Így a párt akkor kiadott dokumentumai, Haya de la Torre beszédei, a pártkongresszus előtti és utáni írásai a párt kormányprogramját is jelentik.⁴⁹

A program vezető gondolata egy „új demokrácia” megteremtése. Haya de la Torre átvéve az európai ideológiákban megtalálható gondolatot a polgári *demokrácia válságáról*,⁵⁰ a marxizmus egyik gondolatát veszi át, s teszi ideológiája egyik alapgondolatává: a polgári demokrácia a törvény előtti egyenlőség deklarálásával ugyanis nem szünteti meg az emberek közötti gazdasági egyenlőséget: „Konstatálva a tiszta politikai demokrácia kudarcát, amely az emberek törvény előtti egyenlőségét jelenti, hangsúlyozzuk, hogy ennek a kudarnak az oka az emberek gazdasági egyenlőtlensége... Ha a politika és a gazdaság egymástól elválaszthatatlan fogalmak,

⁴⁷ Uo. 20. l.

⁴⁸ HAYA DE LA TORRE: ¿A donde va Indoamerica? Tesis aprista c. alfejezet. 253—259. l.

⁴⁹ Az *El plan del Aprismo* c. kötetben Haya de la Torre választással kapcsolatos beszédeit és néhány írását kiadták.

⁵⁰ A demokrácia válsága sok európai polgári ideológiában megfogalmazódik.

fontos hangsúlyozni: ahogy a politikai jogok gyakorlása az állampolgárságból következik, úgy a gazdasági jogok gyakorlása a munkából.”⁵¹ E két jog szintézisének, alapul a *funkcionális demokrácia* politikai eszméje, „...mely az állampolgárok részvételét az állam életében a nemzetgazdaság életében való *részvételük mértéke* szerint szabja meg.”⁵² Ez a gondolat rendszeresen visszatér Haya de la Torre-nál, s a programban a képviselő, a politikai jogok a termelésből, a munkából kell, hogy következzenek.⁵³ Ez a „funkcionális demokrácia” a politikai jogokból való részese-dést „a gazdasági hozzájárulás mértéke” szerint adja: „...magában foglalja a gazdasági hozzájárulás különböző mértékének elismerését, a munka különböző mértéke szerint, mint a politikai jogok normáját.”⁵⁴ S miután e „hozzájárulás” magában foglalja a *tőkét* is, így elsősorban a munkások politikai jogainak szűkítését jelenti.

A „funkcionális demokrácia” az apristák alapfogalma az „új államban”. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a parlamentet nem egyéni szavazatok alapján alakítják ki, hanem különböző gazdasági helyzetű és érdekű osztályok és rétegek képviselőiként jelenik meg. Ennek pontos *mechanizmusa* a pártprogramból és a többi ekkor megfogalmazott dokumentumból nem derül ki. Hinojosa már említett programjával kapcsolatos utalás, s Haya de la Torre ez időből való beszédei jelzik, hogy a különböző érdekű rétegek képviselői *sindicato*-k alapján történne, tehát *szindikalista el-képzelések* húzódnak meg az apristák funkcionális demokráciája mögött.

Az APRA gazdasági elképzeléseiből kiderül, hogy a szövetkezetek domináló szerepet kapnának az államban. Ez a termelés, fogyasztás, elosztás területein megszervezendő szövetkezeteken kívül jelentenék az *indian comunidad*-ok szövetkezeti jellegű szervezetét is. Ezek a szövetkezetek a termelés feladatain túl az érdekvédelem és — arra kell következtetnünk — a *képviselő* intézményei is lennének regionális és országos vonatkozásban egyaránt. Mindezek a kérdések azonban 1931—32-ben nagyon körvonalazatlanok. A pártprogram utal arra, hogy e funkcionális törvényhozásban Peru különböző *gazdasági régiói* is, valamint az állam szakemberei is helyet kapnának. A *helyi* municipiumok is ilyen „funkcionális” alapon szerveződnének.

Az aprista államban a gazdasági kérdéseknek lenne a legdöntőbb szerepe, mely a — *törvényhozáson, végrehajtáson, bíraskodáson* — túl *negyedik* funkcióként létrehozandó — *Gazdasági Kongresszusban* öltene testet. A Nemzeti Gazdasági Kongresszus — állandó szervként — szintén „funkcionális” alapon épülne fel: „melyben részt kell vennie az ország összes eleven erejének: a külföldi és nemzeti tőkének, a munkának — a munkásoknak és parasztoknak, a mezőgazdaságnak, kereskedelemnek, szállításnak, bányászatnak stb.”⁵⁵ Tehát az imperialista vállalkozások, a nagybirtokosok is képviselőt kapnának. Ennek a testületnek kellene gazdasági lehetőségeit is számba venni, terveket készíteni: „A munkás és a paraszt, szemtől szemben a vállalkozóval és földbirtokossal, hogy megvitassák együtt való-ságunkat, s hogy mit lehet tenni gazdaságilag”.⁵⁶ E gazdasági kongresszus feladata az lenne, hogy munkájával biztosítsa az egyes gazdasági erők közötti *egyensúlyt*, a perui ipar és gazdaság *harmonikus és sokoldalú* fejlődését. Tehát a gazdasági kongresszuson keresztül tudná az állam a különböző gazdasági erővel rendelkező rétegek közt a harmóniát biztosítani. Ez gyakorlatilag, s ezt ki is hangsúlyozzák az apristák, a gyengébb rétegek védelmét jelenti — kis- és középpolgárságát — a hatalmas

⁵¹ HAYA DE LA TORRE: Construyendo el Aprismo. 183. l.

⁵² Uo. 183. l.

⁵³ Uo. 184. l.

⁵⁴ Uo. 191. l.

⁵⁵ HAYA DE LA TORRE: Construyendo el Aprismo. 88., 186. l. *El plan del Aprismo*, 101. l.

⁵⁶ *El plan del Aprismo*. 10 l.

és erős imperialista tökével szemben.⁵⁷ Ezt az egyensúlyt biztosítanák a *szövetkezetek*, melyeket a kistermelőknek kell létrehozniok, s a szövetkezeteken keresztül történne a középrétegek állami támogatása. Az APRA elképzelésekben a szövetkezet „*mint nemzeti gazdasági rendszer*” jelenik meg,⁵⁸ s mint egyetlen lehetséges forma: „Úgy a mezőgazdasági kistermelők — *comunidades, yanaconaje, chacras, fundos* stb. — mint a kisipar és kiskereskedelem vonatkozásában a szövetkezetek a gazdaság azonnali reorganizálásának lehetséges eszköze.”⁵⁹ Az állam szervezetébe beépített „biztosítékok” azt is jelentik, hogy az APRA a külföldi tőke jelenlétével nemcsak számol, de kívánatosnak tartja, sőt fatális, elkerülhetetlen szükségyszerűségnek fogja fel: „Az imperializmus ... országunkban a kapitalizmus szakaszát, az iparosítás szakaszát, elkerülhetetlen szakaszt képvisel.”⁶⁰ Ezért fontos az állam *egyensúlyozó* szerepe: „Ha megtaláljuk e két erő közti egyensúly (ti. a nemzeti és imperialista erő) fenntartásának lehetőségét ... akkor jó viszonyban tudunk együtt élni a külföldi tőkével, anélkül, hogy függnénk tőle, megvédve saját gazdaságunk egyensúlyát, felhasználva a külföldi tőkét, mint résztvevőt a nemzeti gazdaság fejlesztésében.”⁶¹ Az 1928—31 közti időszakhoz képest szemünkbe ötlük: a nemzeti gazdasági kongresszus intézményének megformálásával a *nacionalizálás* gondolata teljesen háttérbe szorult, illetve a „második” fázisba került, a nagybirtok pedig „nemzeti” lett.

Egy olyan folyamat végállomását érzékelhetjük a programban, amelynek az a lényege, hogy a 20-as évek második felének harcoss antiimperializmusa, oligarchiaellenessége, az ezekkel összekapcsolódó átfogó nacionalizálás gondolata tartalmatlan frázissá válik. Olyan folyamat ez, mely kezdetben a tulajdonviszonyok megváltoztatásának szükségességéből indul ki, s ezzel együtt — végső soron — a *polgári demokratikus átalakulás* megfogalmazását jelentette, és egy nacionalizáláson alapuló modern, dinamikus gazdasági fejlesztési stratégia lehetőségét is magában foglalta. Az 1931-es APRA elképzelések — egy ideológiai változás végső eredményei — már egy nagyon kétes programot adnak: *tulajdonviszonyok érintetlenül hagyásával a kisiparra alapozó* gazdaságfejlesztési programot fogalmaznak meg, meghozzá a régi, *hagyományos* perui kisiparok fejlesztését, egy egyesülési forma (szövetkezet, illetve a *comunidad*) felhasználásával képzelve ezt el.⁶² Az egyesülés eszméje, a kooperáció gazdasági jelentőségének eltűlése válik központi gondolatá a gazdaságfejlesztésben és az állam-elképzelésekben is. Mindebből az következik, hogy az APRA 1931-es elképzelései *burzsoá alapról* tekintve is retrográd jellegűek, mert megvalósíthatatlan és az imperializmussal szemben hatástalan eszméket emelnek az ideológia szférájába. Az APRA-val szembeni kritikának nem azt kell kifogásolnia, hogy a külföldi tőkét szükségesnek tartják, s hogy igyekeznek annak lehetőséget adni. Nyilvánvaló, hogy — mint más fejlődő országnak — Peru számára is súlyos gond volt a tőkehiány, mely a gazdaságfejlesztéshez nélkülözhetetlen. A tőkehiány-gazdasági függetlenség, nemzeti függetlenség közötti dilemma megoldása — mindenütt nehéz, a függő országokban kialakuló politikai mozgalmak számára. Ezt a dilemmát — s ez lehet a kritika alapja — az APRA tulajdonképpen úgy igyekezett megoldani, hogy mind gazdasági elképzeléseiben, mind az államról alkotott nézetei-

⁵⁷ HAYA DE LA TORRE: *Construyendo el Aprismo*. 190. l.

⁵⁸ Uo. 192. l. *El plan del Aprismo*. 12. l.

⁵⁹ HAYA DE LA TORRE: *Construyendo el Aprismo* 92. l.

⁶⁰ *El plan del Aprismo*, 5. l.

⁶¹ Uo. 12. l.

⁶² CUKOR GYÖRGY: *A fejlődő országok iparosításának néhány kérdése*. Budapest, 1970. című könyvében foglalkozik a kisipar fejlesztésének kérdéseivel, s a régi (Cottage industry) kézműipar fejlesztésének programját nem tartja életképesnek. I. m. 74—94. l.

ben olyan megoldást választott, mely a két fő ellenség gazdasági pozícióinak érintetlenül hagyásával, sőt ezek integrálásával hatástalan, eredménytelen, s végső fokon formális és illuzórikus alternatíva lehetett; nem tudta korlátozni ezeknek az öröknek a befolyását — hiszen a gazdasági, állami kérdésekbe nagy beleszólást kapnának —, s így nem tudna az APRA állama igazi egyensúly lenni ezekkel szemben, s a célt, a nemzeti burzsoázia fejlődését sem biztosíthatta volna.⁶³

5. Az APRA elképzeléseinek jellege, forrása

Az apristák a marxizmussal szemben mindig arra hivatkoztak, hogy az APRA — szemben a marxizmus „importált” eszméivel — *eredeti latin-amerikai elmélet*.⁶⁴ Ezt a nézetet — még ha például Marett, H. Kantor utal is arra, hogy milyen *nem latin-amerikai eszmék* hatottak az APRA-ra — a polgári történettudomány szívesen elfogadja és idézi.

Hogy az APRA-ideológia igazi természetét és helyét meghatározzuk, érdemes utalni arra, hogy az imperialista behatolás következtében meginduló iparosodásra történő APRA-reagálás jellegét és típusát tekintve nem új jelenség, tulajdonképpen a kapitalizmus fejlődésével, a *gyáripar* térhódításával szemben a lesüllyedő, proletarizálódó kispolgárság védekező reakcióját fejezi ki, olyan magatartás ez, mely egyetemes jellegű, mindenütt jelentkező reakció a kapitalizmussal szemben. Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban a *kispolgári szocializmus* elemzésénél vizsgálják ezt a jelenséget: „A középkori polgári rend és a kisparaszti rend a modern burzsoázia előfutára volt. Iparilag és kereskedelmileg fejletlenebb országokban ez az osztály még el-eltengődik a felemelkedő burzsoázia mellett...; tagjait azonban a konkurrencia szüntelenül letaszítja a proletariátusba, sőt a nagyipar fejlődésével ők maguk is közeledni látják ezt az időpontot, amikor teljesen eltűnnek mint a modern társadalom önálló része...” Ez a folyamat lényegét tekintve áll Perura is az 1920-as évektől, mégha egy sor specifikus vonás más is: a nagyipar mint *külföldi* és mint *imperializmus* jelentkezik, tehát az ellenállásban a *nemzeti és antiimperialista* vonások is helyet kapnak. A kispolgári szocializmus jellemzését Marx és Engels így folytatják: „Ez a szocializmus felette éles elméjűen szedte ízekre a modern termelési viszonyokban levő ellentmondásokat... Cáfolhatatlanul kimutatta a gépi berendezés és a munkamegosztás káros hatásait, a tőkék és földbirtok koncentrációját, a túltermelést, a válságokat, a kispolgárság és kisiparok szükségszerű pusztulását, a proletariátus nyomorát, a termelés anarchiáját...” Az APRA-nál szintén megtalálható elemekről van szó e jellemzésben. Pozitív részét tekintve ez a koncepció, írja Marx és Engels, „...vagy a régi termelési és érintkezési eszközöket akarja visszaállítani és velük együtt a régi tulajdonviszonyokat, és a régi társadalmat, vagy pedig modern termelési és érintkezési eszközöket akarja visszaerősíkolni a régi tulajdonviszonyok keretébe...”⁶⁵

Lenin a narodnyikok gazdasági elképzeléseinek bírálatakor mutat rá, hogy ezek elképzelései a kispolgári szocializmus — Sismondi — *romantikus* elképzeléseit vették át, és sok részletbeli eltérés ellenére, alap gondolatuk — a XIX. század végén —

⁶³ Az APRA-program igazi kritikája a gyakorlat — A 30—40-es években (az apristák általánosan hivatkoznak erre) egy sor elképzelésüket a kormányok megvalósították anélkül, hogy az APRA által elképzelt változás bekövetkezett volna.

⁶⁴ Ahogy de la Torre később fogalmaz: *tézis*: a marxizmus, *antitézis*: a fasizmus, *szintézis*: aprizmus. Vö. RODNEY ARISMENDI: La filosofía del marxismo y el señor Haya de la Torre. Sobre una gran mistificación teórica. Montevideo, é. n. 30—32. l.

⁶⁵ MARX—ENGELS MŰVEI 4. k. 462—463. l. Budapest, 1959.

ugyanaz, mint a XIX. század eleji gazdasági romantikusoknak — a kispolgári szocializmusnak. Lenin hangsúlyozza, a nézetek hasonlósága abból adódik, hogy Oroszország a XIX. század végén a gazdasági fejlődés hasonló stádiumába jutott. Lenin azt tartja a gazdasági romantikusok fő hibájának, hogy „... azt az egyesülést veszik mintának (ti. Sismondi a céheket, a narodnyikok az orosz közösséget), amely a helyi kézművesek egyesítésének korlátolt és kezdetleges egyesülési szükségleteiből jött létre és ... ezt a mintát akarja alkalmazni a tőkés társadalomra.”⁶⁶ Lenin kiemeli, ezek a formák nem lehetnek hatékonyak, mert a kistermelők igényeit elégíthetik csak ki, s legfeljebb a „múlt védelmezőinek tehetnek szolgálatot.”⁶⁷ A gazdasági romanticizmus — s ennek sorában állíthatjuk az ARPA 1931-es elképzeléseit is — a gyáripari kapitalizmushoz történő átmenet idején a lesüllyedést elkerülni akaró kispolgárság elképzeléseit fogalmazza meg a XIX. század első harmadában pl. Franciaországban, a század végén Oroszországban (nem tekinthető az sem véletlennek, hogy Sismondi műve magyarul ekkor kerül kiadásra), s az 1920-as évektől Peruban. Az ideológiájában jelentkező ilyen *fáziskésés* jól kifejezi Peru gazdasági-társadalmi fejlődésének késését is. Az 1931-es APRA elképzelések, típusukat tekintve ebbe a nagy ideológia áramlatba tartoznak. Egyesülési mintái — a szövetség és a *comunidad* — is ezt húzzák alá.

Az aprista elképzelések *konkrét forrása* azonban nem a XIX. század eleji európai kispolgári szocializmusban található meg, hanem a XX. századi európai reformista munkásmozgalom ideológiai konstrukcióiban.

Haya de la Torre a 20-as években más perui emigránssal együtt kapcsolatba kerül az angol labourizmussal, a fábiánusokkal. Haya de la Torre életrajzírói kitérnek arra, hogy a 20-as évek közepén Haya de la Torre Oxfordban együtt dolgozik G. D. H. Colelal, MacDonald-dal, Atley-vel és másokkal, és hogy tanít a Labour Party nyári iskoláján is.⁶⁸ Az APRA-val foglalkozó történetírás azonban azt még nem vetette fel, vajon eszmei fejlődésére hatott-e a labourizmus, vajon az aprista elképzelésekben felfedhetők-e ezek a hatások? Az aprista elképzelések áttekintése alapján látható, hogy ezek az elképzelések a jobboldali munkásmozgalomban általánosan elterjedt „gazdasági demokrácia” koncepcióból merítettek.⁶⁹ Véleményünk szerint ezen belül is döntő szerepe az angol nézeteknek volt az APRA gazdasági és társadalmi elképzeléseinek kialakulásában. Bizonyítéku az egyik legnagyobb hatású angol közgazdász,⁷⁰ J. A. Hobson koncepcióit ismertetjük, akinek munkássága Haya de la Torre számára ismert, többször idézi is, ahogy az angol labouristákra való hivatkozás is gyakori 1931—32-ben Haya de la Torre-nál.

Hobson kiindulópontja az első világháború után szintén a politikai demokrácia csődje, s ezért „gazdasági igazság alapján álló demokráciát” akar.⁷¹ Alapállása

⁶⁶ LENIN ÖSSZES MŰVEI, 2. k. Budapest, 1963. 222. l.

⁶⁷ Uo. 223. l.

⁶⁸ CHANG-RODRIGUEZ i. m. 231—232. l.

⁶⁹ SÁNDOR PÁL: Az ár ellen. Budapest, 1970. Ebből a Fasiszta munkakódexek c. tanulmány tanulságos témánk szempontjából (49—111. l.). Nyilvánvaló természetesen, hogy ezek az elképzelések nem csak a jobboldali munkásmozgalomban jelentkeznek, hanem — Sándor Pál cikke is erről szól — a fasiszta elképzelésekben is, de a keresztényszocialista mozgalmakban a *Quadragesimo Anno* hatására különösen. Nagyon tanulságos, hogy ez a gondolat 1946 után hogyan próbál ismét erőre kapni Magyarországon. Vö. például SZÉNÁSSY MIKLÓS: A gazdasági demokrácia. Bp., 1946.

⁷⁰ HENRY PELLING: A short history of the Labour Party. London, 1961. Pelling utal arra, hogy a 20-as években Hobson a labouristák egyik tanácsadója volt. PELLING i. m. 62. l. Pelling ismertetésében van tudomásunk *Sidney Webb* 1918-ban kiadott *Labour and the New Social Order* c. munkájáról, ennek gondolatai hasonló problematikát és elképzeléseket jeleznek. PELLING i. m. 44—45. l.

⁷¹ J. A. HOBSON: Egy új világ problémái. Budapest. 1923. 215. l.

a következő: „...míg a gazdasági kérdések ily nagy szerepet játszanak a politikában, a gazdasági ténykedés joggal követelheti meg a demokrácia struktúrájába való beilleszkedést.”⁷² Egy „ipari demokráciára” van szükség, melyben „rátalálunk a szindikalizmusra, mely egyaránt ruházná fel a vezető hatalommal a kézi és szellemi munkásokat, az iparban közvetlenül foglalkozók egész testületét.”⁷³ „A kézi és szellemi munka, a tőke és a piac megannyi dinamikus tényező az iparban, és azok, akik ezeknek birtokában vannak és a termelés terén élnek velük, kell, hogy az igazgatásba is beleszóljanak. Csak így válhat az ipar igazán önkormányzatúvá... Az önkormányzat megkívánja az *összes eleven tényező részvételét*. A tőke... mindenkori élő tényező marad”,⁷⁴ — teszi hozzá. (az én kiemelésem — A. Á.) Angliában, mondja Hobson — megjegyezve, hogy az „önkormányzat” más formái is elképzelhetők — az „ipari demokrácia” elve a céhszocializmus formájában jelentkezik: „Teljes önkormányzat elve az ipari munkálkodás terén az önkormányzattal bíró műhelyeknek a különböző iparágak kerületi és nemzeti céhek szerint való csoportosításával valósítható meg, oly módon, hogy ezek egy *nemzeti céhkongresszus* szövetséges kormánya alá tartoznának. A nép, mint termelő, határozná meg és ellenőrizné a termelés feltételeit.”⁷⁵

Ha az állam funkciói közt egyre fontosabb helyet foglalnak el a gazdasági kérdések, ennek felépítése is más kell, hogy legyen. Elveti az egyéni szavazaton alapuló választási rendszert: „...a helyi illetőségen alapuló népképviselő helyébe a *foglalkozásbeli* hatáskörön alapuló képviselő lép.”⁷⁶ A régi típusú demokráciában ugyanis a „helyi illetőség” „...kizárja a gazdasági érdekek szoros és tényleges közösségét.”⁷⁷

A kispolgári szocializmus XX. századi angol változata Hobsonnál a proletárforradalomtól való félelmet fejezi ki, s elképzeléseivel ezt véli kikerülhetőnek. Ha az ipari demokrácia állama létrejönne, írja Hobson, „...akkor elkerülhetjük a proletár támadás és kapitalista védelem előinek különben előreláthatólag romboló küzdelmét.”⁷⁸ A „gazdasági béke” létrehozása a cél. Az út, mely ehhez vezet, Hobson szerint az „erkölcsi és szellemi nyomás”, valamint „a békés rábeszélés” művészete⁷⁹ az uralkodó osztállyal szemben; akinél egyébként, teszi hozzá, máris jelentkezik az „új magatartás”. Hobson elképzeléseiben a nacionalizálás gondolata mint lehetséges, de nem feltétlenül szükséges lépés fogalmazódik meg. A tulajdon eszméje sértetlen maradna, azonban az új állam „gátat vet az ipar felett eddig gyakorolt osztályuralomnak”.⁸⁰ Mindezek révén — s az Hobson mondandójának lényege — az angol proletárforradalom „úgyiszlóván erőszak nélkül érhető el.”⁸¹

Hobson itt leírt elképzelése — s az angol „céhszocializmus” más változatai is — a munkásosztály forradalmi mozgalmát akarják lefékezni, az osztályharc feladását hirdetik. A kispolgári szocializmus itt már nem a lesüllyedéstől féltő kispolgár érzelmeit fejezi ki, hanem a fejlett imperialista államban az első világháború után jelentkező forradalmi munkásmozgalmaktól, az orosz szocializmustól való félelmet jelentik. A perui kispolgárság történelmi helyzetével függ össze az, hogy az APRA a kispolgári szocializmusnak éppen ilyen változatát tartja alkalmasnak

⁷² Uo. 208. l.

⁷³ Uo. 245. l.

⁷⁴ Uo. 246—247. l. A kiemelt rész Haya de la Torrénál szó szerint így fordul mindig elő.

⁷⁵ Uo. 181. l.

⁷⁶ Uo. 179., 196. l.

⁷⁷ Uo. 172. l.

⁷⁸ Uo. 196. l.

⁷⁹ Uo. 191., 209., 215—217. l.

⁸⁰ Uo. 207. l.

⁸¹ Uo. 220. l.

integrálni elképzeléseibe. Ennek a kispolgárságnak egyszerre kell küzdenie, az imperializmus behatolása következtében, lesüllyedése ellen az 1929–32 közt, és a komoly „rémként” jelentkező lehetséges proletárforradalom ellen, a munkásosztály forradalmi harcának lefékezéséért. Egy olyan ideológia kialakítása merült fel szükségletként, mely e *kettős funkciót* be tudja tölteni. Erre a kispolgári szocializmus „gazdasági demokráciáról” szóló nézetei látszottak alkalmasnak. A gyakorlatban azonban — mint mindegyik ilyen jellegű irányzat — elsősorban a munkásosztály dezorientálására volt alkalmas, hatékonyan ebben az irányban hatott a 30-as években. Elképzelései, melyek a kispolgárság védelmével, az imperializmus békés „integrálásával”, a nemzeti függetlenséggel kapcsolatosak, illúziók maradtak. Az aprizmussal szembeni kritikát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az egymást követő kormányok a 30–40-es években az APRA-követelések legnagyobb részét megvalósítják anélkül, hogy az ország USA-tól való függése lazult volna, hogy a gazdasági fejlődés dinamikusabbá vált volna, anélkül, hogy az oligarchia gazdasági és politikai ereje gyengült volna.⁸²

Az APRA elképzeléseinek közvetlen kapcsolata az angol reformista nézetekkel — pontosabban az ismertetett hobsoni nézetekkel — kézenfekvő. Az APRA „funkcionális” és „gazdasági” demokráciája megegyezik az angol elképzelésekkel. Ha most az apristák e fejezet elején említett nézeteire visszatérünk — az APRA mint „eredeti” latin-amerikai elmélet —, inkább azt kell mondanunk: az „eredeti” elemeket, melyek 1928-ig valóban jellemzik az aprista elképzeléseket (mert a *két* legfontosabb latin-amerikai problémára — a földkérdésre és az imperialista behatolásra koncentráltak, s ennek a tulajdonviszonyok megváltoztatását is jelentő programját hirdették) háttérbe szorítják az „importált”, a perui kispolgárság félelmeit és vágyait jól kifejező kispolgári szocializmus eszméi. Ezeknek az elemeknek döntővé válása az APRA ideológiában 1931 körül bizonyítékkal szolgál arra is, hogy — ami egyébként Haya de la Torre elképzeléseiben később kulcsfogalom lesz a „történeti Tér-Idő” koncepcióban, hirdetve Latin-Amerika *külön* útját — Latin-Amerika, ha késéssel is, ha deformált módon is, de a gazdasági-társadalmi fejlődés egyetemes útját járja.

Az APRA értékeléséhez hozzátartozik az is, hogy a perui kispolgárság által elképzelt alternatívát *demokratikus* eszmékre építi. Ez a tény azt jelenti, hogy Peruban a XX. század első felében az APRA az egyetlen politikai mozgalom, mely a demokrácia eszméit — ha ellentmondásosan is, ha egyre inkább tartalmatlanul is — megőrzi. A latifundisták és velük összefonódó külföldi tőke a klasszikus „caudillismo”, vagy, ahogy Peruban az oligarchikus kormányzást ekkor nevezik, „civilismo” nagyon kevés demokratikus jogot adó formáival kormányoznak, a proletariátus pedig a proletárdiktatúra eszméivel telítődik egyre inkább. A fasizmus eszméinek Latin-Amerikába történő behatolása idején az aprizmus eszméi is az egyik lehetséges ellenpólust jelenthetik Peruban a fasizmussal szemben. Ugyanakkor az APRA sorsa azt is példázza, hogy a demokrácia jelszavai mennyire nem tudják már adekvát módon megoldani Latin-Amerika problémáit. Amikor az Egyesült Államok háborúba kerül a fasiszta hatalmakkal a második világháborúban, az APRA az USA-t a nyugati féltéken mint a demokrácia védelmezőjét tekinti, s teljesen feladja antiimperialista tartását.

⁸² Példa erre A. SACO: Programa Agrario del Aprismo. Lima, 1946.

6. Az APRA-értékelések néhány problémája

Carleton Beals már 1935-ben utal arra, hogy az APRA értékelése mennyire sokféle: kommunistának, szocialistának, liberálisnak, kispolgárnak, fasisztának nevezik.⁸³

Az értékelésben megnyilvánuló eltérések napjainkig megtalálhatók. Néhány közös jellemző azonban van ezekben az értékelésekben. Egyrészt közös az, hogy hiányzik az APRA ideológiájának történetes vizsgálata, s ebből következően annak érzékeltetése, hogy az APRA ideológiája tulajdonképpen a nagy belső mozgások, változások ideológiája, amelyben az állandó jelszavak mögött rendkívül „mozgékony” a tartalom. Ezért lehetnek többek között az értékelések oly sokfélék, attól függően, hogy az APRA melyik időszakát vizsgálják. A második közös vonás, hogy — *H. Kantor* művét kivéve — hiányzik az APRA konkrét, részletes feldolgozása (eltekintve aprista apologiáktól). Az APRA-ról szóló művek — az APRA ma is élő párt — inkább a napi politika szükségleteiként születtek, illetve más témákkal való összefüggés alapján történik említés az APRA-ról is.

Az értékelésben tartalmilag néhány csomópont jól kivehető. Gyakran történik említés az APRA *marxista inspirációjáról*. Ezt elsősorban *Haya de la Torre* hivatkozásai alapján teszik. Nem kétséges, *Haya de la Torre* ismeri a marxista klasszikusokat. E marxista hatás azonban elsősorban az európai jobboldali reformista „marxizmuson” keresztül érte *Haya de la Torré*t. Az 1931-es publikált pártprogramhoz függelékként cikket mellékel, mely „*Az aprizmus nem kommunizmus*” címet viseli — védekezvén azokkal a vádakkal szemben, melyek kommunistának bélyegezték az APRA-t. E cikkben *Haya de la Torre* kifejti, hogy többféle marxizmus van: „Nem minden marxizmus kommunizmus, mert két nagy marxista iskola van, két nagy nemzetközi marxista párt — a II. és III. Internacionálé, Amszterdam és Moszkva; az egyik reformista, evolúcionista, »automatista«, a másik forradalmi, bolsevik.”⁸⁴ Bár *Haya de la Torre* szimpátiája az előzőé, nem tekinti mozgalmát, s önmagát sem marxistának. Mint későbbi írásaiból kiderül, ő „továbbfejlesztette” az európai marxizmust.⁸⁵ Nagyon jellemző, hogy a labourista *G. D. H. Cole*, aki *Haya de la Torré*t úgy jellemzi, mint akinek nevéhez fűződik az első kísérlet a szocializmus latin-amerikai koncepciójának létrehozására, fontosnak tartja mindehhez hozzátenni: „...ha ez szocializmusnak nevezhető.”⁸⁶ *E. Ravines* sorai, aki szintén a marxizmus hatását hangsúlyozza *Torrénál*, e gondolatkörben a szélsőséget jelentik, s az aprizmusnak inkább politikai lejárátását akarják jelenteni, semmint történeti értékelést: „*Haya* és mozgalma a lenini antiimperialista küzdelem harcosai voltak.”⁸⁷ Ami *Haya de la Torré*nél megtévesztő, az a marxista szóhasználat, és a jobboldali „marxistákra” történő hivatkozások. Ha az aprizmus, vagy *Haya de la Torre* vonatkozásában a „szocializmus” felmerül, azt kispolgári szocializmusként kell jellemeznünk, aminek — s ez köztudott — a forradalmi munkásmozgalom szocializmusával nincs közös vonása, legfejlebb a kritikai szférában: a fennálló viszonyok bírálatában.

A másik közös vonás az APRA *démokratizmusának* kiemelése a polgári szerzőknél. Ez az 1930–50-es években az APRA-val kapcsolatos állásfoglalásoknak

⁸³ CARLETON BEALS: Aprismo. The rise of Haya de la Torre. *Foreign Affairs*. Vol. 13. 1935. 236. l.

⁸⁴ El plan del Aprismo, 26. l.

⁸⁵ Vö. ARISMENDI idézett könyvét.

⁸⁶ G. D. H. COLE: Historia del Pensamiento Socialista. VI. 1914–1931. México—Buenos Aires, 1962. 275. l.

⁸⁷ EUDOCIO RAVINES: America Latina. Un Continente en erupción. Buenos Aires, 1956. 89. l.

a fő eleme.⁸⁸ Legfrappánsabban *Robert Alexander*nek a perui munkásmozgalomról írott tanulmánya mutatja meg, hogy az APRA demokratizmusának kiemelése és helyeslése miért is történik. Alexander, aki szerint az apristák az elmúlt 25 év alatt mindig a „forradalom szószólói” voltak, ezt írja: „Peru volt a legfőbb példa arra, hogy a kommunizmus akadályá Latin-Amerikában egy demokratikus, baloldali párt.”⁸⁹ Ez az APRA iránti szimpátia alapja az Egyesült Államokban, s ez magyarázza meg azt a tényt is, hogy az APRA-val foglalkozó írárok döntő részének szerzője észak-amerikai.⁹⁰ Az APRA iránti szimpátia legkidolgozottabb formában *Harry Kantor* APRA-ról írott — máig is egyetlen — monográfiájában jelenik meg. Kantor hangsúlyozza: az aprista program néhol kidolgozatlan, néhol illuzórikus, mindezek ellenére *forradalmiak* követelései, mert egy demokratikus Perut akar létrehozni azáltal, hogy „...Latin-Amerika sajátos jellegéről vallott eszméket a demokratikus szocializmus általános eszméivel kombinálja...”⁹¹ Alexander és Kantor művei arra is jó illusztrációt adnak, hogyan próbálja az észak-amerikai történetírás a *forradalom* fogalmát szalonképesseé változtatni. Kantor műve azonban hibái és nyíltan vallott elfogultsága ellenére az APRA-ról az egyetlen kézikönyv, ahol — az általunk választott témára vonatkozóan — részletes leírását találjuk az APRA gazdasági elképzeléseinek, államról vallott nézeteinek. Kantor sem tesz kísérletet ismertetésében arra, hogy megvizsgálja, vajon a különböző időkből való APRA-szövegek közt nincs-e ellentmondás. Az államról és gazdaságról vallott APRA-nézetekben Kantornál 40-es évek aprista elképzelései keverednek az előző időszak elképzeléseivel.

Az APRA átfogó marxista történeti kritikája hiányzik. *J. Antonio Mella*, a kubai KP egyik megalapítójának korabeli pamfletjén⁹² túl Rodney Arismenti könyve az, mely a haya de la torrei „történeti Tér-Idő” koncepció bírálatát végzi el a 40-es években.⁹³ A mozgalom kispolgári, nacionalista jellegű megítélése elfogadott a marxista irodalomban, a részletes és közvetlen marxista feldolgozás azonban még hiányzik. Legtöbb APRA-vonatkozást a Szovjetunióban a *Mariátegui életműről* tartott szimpózium anyagában találhatunk.⁹⁴

Polgári álláspontokról azonban nem hiányzik az APRA bírálata. Ez jelentkezik Peruban is,⁹⁵ de elsősorban a napi politika felől. Történeti jellegű értékelések közül kiemelkedőnek tartjuk *E. Ravines* művét, aki a két világháború közötti Latin-Amerika ideológiai áramlataiban igyekszik elhelyezni az APRA-t.

Ebben a korszakban — írja Ravines — új társadalmi *rétégek* jelentkeznek, s

⁸⁸ Csupán illusztrációként a bibliográfiából SERAFINO ROMUALDI: *Labour and Democracy in Latin America. Foreign Affairs* 1947. Vol. 25. 477—489. l. c. tanulmányát erre a szemléletre.

⁸⁹ R. ALEXANDER: i. m. 233. l. Lásd még *Nó: The Latin American Aprista Parties. The Political Quarterly* vol. 20. 1949. 236—247. l.

⁹⁰ ALFREDO SACO: *Aprista Bibliography. Hispanic American Historical Review* 1943. Vol. XXIII. 555—585. l. és HARRY KANTOR: *The Ideology and Program of the Peruvian Aprista Movement. Berkeley and Los Angeles. 1953. 139—153. l.*

⁹¹ HARRY KANTOR: i. m. 115—116. l.

⁹² J. ANTONIO MELLA: *La lucha revolucionaria contra el imperialismo; que es el ARPA?* (sic!) Mexico, 1928.

⁹³ Vö. 64. sz. jegyzetet.

⁹⁴ *Plamennij borec za torzsosztvo idej marksizma v Latinszkoi Amerika — Mariátegui* Moszkva, 1966.

Az APRA tömör marxista értékelésére lásd *Polityicseszkie Partii sztran Latinszkoi Ameriki: ideológija i politika. Moszkva, 1965. 230—233. l.*

⁹⁵ Példaként a volt aprista, V. VILLANUEVA VALENCIA: *La tragedia de un pueblo y de un partido. Santiago de Chile, 1954.* című könyvét hozhatjuk, aki erős APRA-ellenes tónusban ír. Az értékelés történhet az APRA és Haya de la Torre elhallgatásával is. SALAZAR BONDY: *La filosofía en le Peru. Lima, 1962. c. könyvében* alig néhány szót mond Haya de la Torréről.

függetlenednek, mint „középosztály”, önálló politikai erőként, s követelik a részvételt az állam vezetéséből. Szemben állnak az oligarchiával és a velük szövetséges külföldi tőkével. Önmagukban gyengék, ezért a néppel való szövetséget hirdetik. Ravines a „*justicialismo*” közös fogalma alatt tárgyalja ezeket a mozgalmakat, s a *cardenismo*-t, *febrerismo*-t, *aprimo*-t, *peronismo*-t, bolíviai *justicialismo*-t érti ez alatt. E mozgalmakat különböző nemzeti körülmények, viszonyok termelték ki, hangsúlyozza Ravines, ezért sok a sajátos vonás ezekben a mozgalmakban. A közös vonásokat Ravines a következőkben látja:

- a középosztályok politikai párttal, „élcsapattal” jelentkeznek, politikai hatalmat, „társadalmi igazságosságot” követelnek;
- minden országban „szövetkeznek” a munkásosztállyal, felhasználva a szakszervezeteket is;
- mindegyik mozgalom osztálykeretek nélkül szerveződik, utánózva a fasizmust;
- a mozgalmakat a modern nagyvárosokból irányítják;
- mindegyik mozgalom „baloldali”. Átvesszik a marxizmustól az osztályharcot, s a szegények harcát hirdetik a gazdagok ellen;
- nacionalisták és jenkiellenesek;
- az iparosítás és a gazdasági tervezés, kontroll hívei;
- ahol hatalomra kerültek, egypártrendszerrel vezettek be;
- politikai expanzió jellemzi ezeket a mozgalmakat, s a latin-amerikai testvériségre apellálnak;
- az állam beavatkozását hirdetik a gazdaságban.

E tételesen felsorolt közös vonáson túl Ravines közösnek látja azt is, hogy mindegyik mozgalomban „keverednek” a fasizmus és marxizmus eszméi.

A pályát az aprista mozgalomban kezdő, s perui KP-ban folytató, később renegettá lett Ravines ebben a könyvében a szubkontinens fejlődésének lehetséges útját keresi, s az intenzívebb USA-tőkebehatalásban találja azt meg, mint egyetlen lehetséges utat. Ravines ezért nem rokonszenvez ezekkel a mozgalmakkal. Ez kiderül a *cardenismo* jellemzésénél, melyet „moszkovitának” tart, vagy abból is, hogy az APRÁ-t leninistának nevezi, így akarván a hidegháború éveiben lejáratni ezeket a mozgalmakat a latin-amerikai kis- és középburzsoázia előtt. A Ravines által összefoglalt sajátosságokhoz lehetne fontosabbakat hozzátenni — az APRA esetében igyekeztünk a társadalmi szituációt is röviden felvázolni —, az biztos azonban, hogy az APRA és a többi mozgalom Latin-Amerikában bír közös sajátosságokat. S ennek jelzése Ravines művének fő erőssége. Politikai szándéka azonban nyíltan imperialistabarát álláspontot jelent, s ezt alátámasztandó, igyekszik ezeket a mozgalmakat lejáratni. Miután *közös nevezőre* hozza a fasizmust és marxizmust, azt próbálja bebizonyítani, hogy e mozgalmak e két Latin-Amerikától „idegen” eszme szintézisei.⁹⁶

Más alapállásból bírálja az aprizmust *Frederich Pike*, aki az utóbbi évtizedben a legtöbb történeti ismerettel nyúlt Peru ideológiai kérdéseire. Pike kritikája *keresztényszocialista* oldalról jön. Kritikájának alapja az, hogy az APRA a keresztényszocializmus lehetséges tömegbázisát köti le ellentmondásos, egyre tartalmatlanabb jelszavaival. Pike szerint az egyház vallási értékei, eszméi megfelelnek annak a követelménynek, amit ma Latin-Amerika fejlődése igényel. Peruról írott könyve, a perui egyházzal írt tanulmánya mély történeti elemzés keretében vizsgálja az egyes osztályokat és mozgalmakat, s bizonyítja be szellemesen: „Az APRA nem az, aminek

⁹⁶ RAVINES i. m. 81—90. l.

látszik!” Elsősorban az uralkodó osztály sötét konzervativizmusa lát e reformista és következtelen irányzatban „kommunizmust”; s rámutat az APRA, mint politikai párt, egy sor negatívumára. Az 1945 utáni APRA-ról írja: az APRA régi gárdája konzervatív, opportunistá lett, a fiatal apristák harcos szelleműek, és a marxizmus felé orientálódnak. Ezt a folyamatot kell megakadályozni egy erőteljes keresztényszocialista mozgalommal.⁹⁷

Tanulmányunkban az APRA ideológiájának néhány sajátosságát kívántuk bemutatni az állam problémáinak vizsgálatán keresztül. Nem kívántunk politikatörténeti vonatkozásokra részletesen kitérni, s magát a választott problémát is az aprizmus történetének *korai fázisában*, 1931—32-ig vizsgáltuk. Az aprizmus ma is élő mozgalom Peruban. Legutóbb, a perui katonai junta radikális intézkedésére reagálva, az agg aprista vezér, Haya de la Torre az egyik legtekintélyesebb latin-amerikai folyóiratban, a *Cuadernos Americanos* lapjain szükségesnek tartotta hangsúlyozni: Peruban mindig az aprizmus volt az, amely rendületlenül hirdette azoknak a változásoknak a szükségességét, fogalmazta meg azokat az eszményeket, melyeket ma a katonai kormányzat megvalósít.⁹⁸ Az 1968 után bekövetkező eseményeket tehát az APRA — jelképesen szólva — ki akarja sajátítani. Az APRA ideológiájának, az ebben bekövetkező változásoknak, „vargabetűknek” az elemzése ezért történeti jelentőségén túl aktuális értelmet is nyer.

⁹⁷ W. V. D'ANTONIO—F. B. PIKE: Religion, Revolution and Reform. New York—Washington, 1964. Pike bevezetője. 1—25. l.

⁹⁸ HAYA DE LA TORRE: De regreso a las ideas apristas de 1924. Cuadernos Americanos. 1970. N. 6. 10—14. l.

LOS RASGOS FUNDAMENTALES DE LA IDEOLOGÍA DE LA APRA
DURANTE DE LA CREACIÓN DEL PARTIDO
(1928—1932)

El autor estudia algunos de los conceptos fundamentales de la ideología de la APRA, y analiza los cambios producidos en los mismos.

El primer capítulo se dedica al período temprano de la APRA; lo estudia a base de las obras de Haya de la Torre, demostrando las tendencias, los cambios producidos en sus ideas. Según el autor, estos cambios tienen relación con la sustitución, desde 1928, de las ideas de carácter *continental* por una posición *nacionalista*; a lo largo de este proceso se transforma el contenido de los conceptos fundamentales y de las consignas de la APRA. Se trata de una *transformación ideológica*, en la cual lo más concebible es la transformación de las posiciones relacionadas con el latifundio. Durante el período “continental”, las consignas contra el latifundio son partes del programa de la nacionalización. En las obras escritas en 1929—1930, el concepto de la nacionalización ya no contiene ideas anti-latifundistas; mientras que la antinomia es expresada en los conceptos de “nación” e “imperialismo”, el latifundio se convierte en factor “nacional”. Este proceso está en correlación ante todo con las ambiciones de elección de la APRA.

El autor menciona en el primer capítulo la relación de Mariátegui con Haya de la Torre. Frente a las interpretaciones apristas, el “alejamiento” de ellos lo deduce ante todo del cambio producido en las ideas de Haya de la Torre.

El segundo capítulo presenta el Perú durante la crisis mundial, subrayando la influencia catalizadora de la crisis económica sobre la esfera de la ideología. En relación con eso, el autor estudia las alternativas ofrecidas por las corrientes ideológicas peruanas de los años 30 para la formación de la fraseología de la APRA. Son por un lado las corrientes izquierdistas del indigenismo y el marxismo, por otro lado las ideas conservadoras, la hispanidad, la Unión Revolucionaria de Sánchez Cerro, las que indican los límites probables de la ideología de la APRA. Están lejos de la APRA no sólo el marxismo, sino también las ideas sobre una transformación revolucionaria democrático-burguesa; por otra parte la hispanidad de Riva Agüero liga el fascismo con el catolicismo en una reacción criolla; así se abre la posibilidad de la APRA para el uso “modernizado” de las ideas democráticas (“democracia funcional”) en el Perú carente de tradiciones democráticas.

Esta problemática es estudiada por el autor a través de la formación de las ideas sobre el Estado de la APRA. La APRA presta atención a las cuestiones sobre el Estado en su período “nacionalista”, por la influencia de la crisis. Antes de la constitución del partido, se observa un período “crítico”. Las características principales de estas ideas son: la interpretación del Estado no como dictadura sino representación; la separación aguda y la oposición de la dictadura y la democracia; la exageración de los factores subjetivos de la gobernación. La ilusión aprista nace de estas características: según éstas no se necesitan cambios en las posiciones económicas, las cuales son las condiciones previas del poder político; la clase dominante del Perú estará dispuesta *por comprensión* a compartir el poder con las clases medias. La otra fuente de las ideas llenas de ilusiones de la APRA es la interpretación del concepto del imperialismo, hecha por Haya de la Torre. Haya de la Torre interpreta el imperialismo como una *política*, como *método*. Eso es la fuente de la inconsecuencia de la APRA también. Al analizar las ideas de Haya de la Torre, el autor aprovecha la crítica de Lenin, ejercida sobre el concepto de Kautsky sobre el imperialismo.

En los 4º y 5º capítulos, el autor se dedica a las ideas apristas sobre el Estado y la economía, y demuestra a través de un análisis filológico que las ideas expuestas en los documentos de 1931 y 1932 del Partido y en las demás obras de Haya de la Torre parecen a las de los fabianos, laboristas ingleses, y ante todo, asumen casi sin cambios las ideas expuestas por J. A. Hobson en su obra llamada “Los problemas de un mundo nuevo”.

El autor observa las ideas de la pequeñoburguesía socialista europea, creadas sobre el Estado durante los siglos XIX—XX, y comprueba que las ideas de la APRA pertenecen a esta línea. Sin embargo, estas ideas fueron presentadas en la primera mitad del siglo XIX en la Europa Occidental, (Sismondi, p. e.), y a fines del siglo XIX en la Europa Oriental (los narodnikos rusos, p. e.); en el Perú se presentaron en los años 1920—30. Este desfase de la ideología refleja exactamente el desfase presentado en el desarrollo económico y social del Perú.

Lo positivo de las ideas apristas está en la crítica del Estado peruano; sus concepciones son retrógradas hasta de una base democrático-burguesa: no son capaces de defender los intereses de la nación.

No asumen por casualidad las ideas de Hobson, pues la pequeñoburguesía peruana, cuya concepción se expresa en la APRA debe luchar contra la baja, como consecuencia de la penetración imperialista, y a la vez debe defenderse contra la posibilidad de la revolución proletaria, la que era un "fantasma" entre 1929 y 1932. Para ejercer esta función doble, son muy adecuadas las ideas formuladas por Hobson sobre la "democracia económica" y el "socialismo gremial" de la pequeñoburguesía. Pero estas ideas — por sus características — fueron eficaces sólo en contra de la clase obrera.

Pero al estimar la APRA el autor acentúa que la alternativa democrática de la APRA, con todas sus contradicciones e ilusiones, no fue sino un contrapolo posible frente a la divulgación del fascismo en América Latina.

El sexto capítulo se dedica a algunos de los problemas de las estimaciones de la APRA.

ADALÉKOK AZ ARGENTÍNÁBA KIVÁNDORLÓ MAGYAROK ÉLETÉNEK ALAKULÁSÁHOZ A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az Argentínába vándorló magyarok helyzetének vizsgálatánál előre szeretném bocsátani, hogy a magyar emigrációval kapcsolatban felmerülő kérdések közül főleg a munkalehetőségek alakulására szeretnék figyelmet fordítani. Tájékozódási alapul a Magyar Külügyminisztérium külföldön élő magyarok gondozását ellátó (9.) osztályának iratai szolgálnak, és csak kisebb mértékben használom fel más források és a sajtó anyagát.

A kivándorlók szociális összetétele a szakirodalomból és levéltári forrásokból egyaránt ismert. A tengerentúlra vándorlók tömegét az első világháború és a Tanácsköztársaság bukása után életfeltételeikben megingatott munkanélküliek adják. A kivándorlás alapvető oka a háború utáni pangás és a kínos lassúsággal induló gazdasági rekonstrukció. Ebből következik, hogy a kivándorlás úgynevezett második hulláma nemcsak Magyarországot érintette, hanem egész Európát. A munkaerő felesleg kiáramlásának mértéke viszont összefüggésben van az ország gazdasági színvonalával és nem utolsósorban a földbirtokok feudalizmusból átörökölt formáinak meglétével. Az ipar és mezőgazdaság fejlődésének megrekedésében kell keresnünk az alapvető okot abban, hogy Lengyelország után lélekszámahoz viszonyítva szinte a magyarság adta a legtöbb kivándorlót Európából.

A magyar kivándorlók létszámának megállapítása felveti a hivatalos magyar kormány nemzetiségi politikájának és irredentizmusának kérdését, de az idegenbe szakadt magyarság kivándorlásának vizsgálatánál sem hagyhatók figyelmen kívül a szomszéd országok tudatos intézkedései, amelyek számtalan családot a kivándorlás irányába taszítottak. A magyarság-tudat fennmaradása és különféle megnyilvánulása külön tanulmány tárgyát képezhetné. Jelen esetben csak annyiban érintjük, amennyiben segítette vagy megnehezítette a kivándorlók beilleszkedését.

A kivándorlók reményei két oldalról meghatározottak. Egyrészt a hazai létbizonytalanság taszító ereje, másrészt a befogadó külföld viszonyai determinálják sorsukat. Az emigráció fellendülése, majd hanyatlása, a kivándorlók asszimilálódása a viszonylag kis számú magyar csoporttal kapcsolatban is alkalmat ad általános, az emigráció sorsával kapcsolatos következtetésekre, ezen modern „népvándorlás” mozgató erőinek feltárására. Ehhez szeretnék az argentin munkalehetőségek és a magyar munkások találkozását bemutatva néhány adalékkal hozzájárulni.

Az argentin gazdasági fejlődés a legkiegyensúlyozottabb a latin-amerikai országok között az első világháborút követő időszakban. Az élelmiszer iránt világviszonylatban megnyilvánuló kereslet nyomán az argentin mezőgazdasági termékek kivitele 1914-től állandóan emelkedik. A búzakisvitel 1920-ban eléri az 50,1 millió mázsát, de az 1921—22. évek válságos időszakában visszaesik. Húsáru kivitele első a világon, és az 1915—19-es évek 590 ezer tonnás átlagáról 1920—24-ben 662 ezer tonnára emelkedik.¹ Külkereskedelmi kapcsolatai szinte az egész világra kiterjednek, de vezető szerepe az argentin-angol kereskedelmi forgalomnak van. Az USA-

¹ Ocserki isztorii Argentínü M. 1961. 276. és köv. l.

val folytatott kereskedelem azonban már az első világháború idején egyre inkább előtérbe kerül és a húszas években az amerikai tőkebefektetések és kereskedelmi kapcsolatok az angol érdekeltség rovására előtérbe kerülnek.

Ezen a pontos az argentin gazdaságot meghatározó két fontos jellemvonást érintettünk: a mezőgazdaság meghatározó szerepét és a külföldi tőkét, amely az export emelkedése nyomán fejlődő iparágak egyik fontos finanszírozója. A külföldi tőke érdekeltsége az 1914. évi 4,5 milliárdról 1929-re 9,5 milliárd pesora emelkedik, ami 14-szerese a hazai befektetéseknek. A gazdasági fejlődés nyomán fellépő munkaerő kereslet ösztönzi a bevándorlást. A be- és visszavándorlás Argentínában folyamatos jelenség, de az 1914—18-as időszakban a bevándorlókkal szemben az elvándorlók vannak többségben. 1919-től viszont a bevándorlók száma emelkedik, és 1922-től a bevándorlók száma évente általában több mint százezerrel múlja felül az elvándorlókat. Az összlakosság az 1914-es 7 555 669 lélekszámhoz viszonyítva 1927-ben 10 136 735 fő, amelyből 549 775 fő a bevándorlási többletből adódik.² Jellemző még az argentin lakosság településére, hogy a népesség több mint 50 százaléka városokban él.

A mezőgazdaság szerkezetét az óriás birtokok — estancia-rendszere határozza meg. Ötven család birtokában van 4,7 millió ha föld, és az 1000—300 000 ha-ig terjedő birtokok 10,5 millió ha összterülettel 473 birtokos kezén vannak a húszas években. A viszonylag alacsony létszámú mezőgazdasági munkásság nem lenne képes a terület művelésére még a mezőgazdasági technika gyors ütemű fejlődése mellett sem. Az argentin nagybirtokon ezért kerül előtérbe az állattenyésztés és a föld bérbeadása rövid bérletekkel, amelynek a legelőterület megjavítása a fő célja.

Az export lehetőségei serkentőleg hatnak a mezőgazdaság gépesítésére a húszas évek elején. Ennek eredményeként a mezőgazdasági termékek összes hozama a következő emelkedést mutatja:³

1910—1914	termésátlaga	100
1915—1919	termésátlaga	111,9
1920—1924	termésátlaga	140
1926	termésátlaga	168,9

Az általános fellendülésre jellemző, hogy 1925—29-ben az argentin export összegében eléri a 70 millió tonnát,⁴ értékben pedig 2 126 millió pesora emelkedik. A fellendülés a hazai ipar fejlődésében is megmutatkozik, bár az ipari érdekeltségek nagyrészt a külföldi tőke tulajdonát képezték. A folyamat együtt járt az argentin munkásosztály létszámának emelkedésével és a munkaerőkereslet a bevándorlást is ösztönözte.

Az argentin munkásmozgalom nehéz viszonyok között folytatta harcát. Helyzetüket az alacsony munkabérek és egyre romló megélhetési viszonyok határozták meg. A mezőgazdasági munkások még nehezebb körülmények között éltek, bérük általában csak 40%-át tette ki az ipari munkásokénak. A bevándorlók első nemzedékének helyzetét a kiszolgáltatottság, a nyelvismeret hiánya súlyosbította.

Az 1929-ben meginduló gazdasági világválság kiélezte a monopóliumok egymásközi harcát, de csapást jelentett a munkásságra is a bérek minimumra szorításával és a munkalehetőségek csökkenésével.⁵ Mint látni fogjuk, ez a folyamat a ma-

² Anuario de la sociedad rural Argentina. Estadísticas económicas y agrarias. Buenos Aires 1928. No. 1. 61. és 64. l.

³ Uoitt 35. l.

⁴ Ocserki... 319. l.

⁵ WITTMAN TIBOR: Latin-Amerika története. Bp. 1971. 378. l. KERESKES GYÖRGY: Latin-Amerika szakszervezeti mozgalma. Bp. 1969. 13—18. l.

gyar kivándorlók helyzetén is nyomon követhető. A megoldás a gazdasági élet fellendítésére az USA monopóliumokkal még szorosabbra fonódó kapcsolat és az adóprés fokozása volt. Így került Argentína a különböző csoportok érdekellentéteinek összeütközése nyomán az USA érdekszférájába a második világháború idején. Az általunk tárgyalt bevándorlók sorsát az imperialista hatalmak gazdasági és politikai érdekei eleve meghatározták.

Az 1920-tól meginduló magyar kivándorlás, amely a tengerentúli országokba irányul, méreteiben nem éri el a háború előtti mozgalmat, és 1924-től a kivándorlás iránya is módosul. A hazai tömeget megmozgató okok: a munkanélküliség, a nagybirtok nyomása nem változtak. Az USA-ban és Kanadában élő rokonok, ismerősök példája — sok esetben előre elküldött hajójegyei — viszont erős vonzást gyakoroltak az ipari és mezőgazdasági munkások, kispolgári elemek és egzisztenciájukban megingatott értelmiségiek körében. A gazdasági élet lassú regenerálódása miatt a munkanélküliség növekedése és tengerentúlra áramlása európai jelenség. Ezért az amerikai bevándorlás korlátozására az USA 1921-ben országonként megszabja a bevándorlók keretszámát. A magyarok számára az USA az 1921-22-es évre 5635 fő bevándorlását engedélyezi.⁶ A keretszám néhány évig változatlan, majd 1924/25-re 473 főre csökkentik.⁷ Ennek hatására a Belügyminisztérium rendeletekkel igyekszik visszaszorítani a kivándorlást. Védnöksége alatt újra megalakul a Kivándorlási Tanács (1920), amely igyekszik összehangolni több, a kivándorlás ügyeivel foglalkozó egyesület tevékenységét. Ilyen egyesület a Külföldi Magyarok Szövetsége, amely 1920-ban megindítja a *Külföldi Magyarság* c. lapot, és a Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda (továbbiakban Védő Iroda), amelyek irányítója a Kivándorlási Tanács — végső soron a Belügyminisztérium.

A kivándorlási kedv nem csökken, csak más irányt vesz a rendeletek hatására. Mivel az érdeklődés Dél-Amerika felé fordul, a Belügyminisztérium a Közép- és Dél-Amerikába irányuló kivándorlást előzetes tájékozódás alapján 1923-ban úgy korlátozza, hogy csak akkor ad útlevelet, ha a kivándorló megélhetése a megjelölt országban biztosítva lesz. Ezen a területen számtalan visszaélés adódik a hamis útirány megjelölésétől a szervezett munkaerő toborzásig. A közép-európai olcsó munkaerő megszerzésének klasszikus példáját a braziliai Sao Paulo állammal támogatott hajótársaságok adják, amelyek Sao Paulo fellendülő iparához és a brazil nagybirtokokhoz egyaránt szállították a munkáskezeket.

Az argentin és főleg a brazil munkaerő „felhalmozás” a kivándorló szegény tömegek számára majdnem olyan fájdalmas, bár magasabb technikai színvonalon megy végbe, mint az angliai bekerítések voltak. A 20-as évek Európájában a tönk szélén álló paraszt vagy ipari munkás mobilizálja szerény értékeit, hajójegyet szerez, és elindul az „ígéret földjére” — nagyjából családotól. Kevés pénze már az utazás költségeire elmegy. A hajó érkezével nyelvtudás és a helyzet ismerete nélkül a munkalehetőségekkel üzletelő ügynökök prédájává válik. Argentínában is nehezek a megélhetési viszonyok, rossz a közbiztonság, növekszik a munkanélküliség és meggondolásra intik a kivándorolni szándékozókat.⁸

A tengerentúlra kivándorló magyar lakosság számának megállapítása a két világháború közti időszakban elég nehéz. A Belügyminisztérium a kiadott útlevelek

⁶ A Magyar Királyi Kormány 1919—22. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv 38. l.

⁷ Ua. az 1923—25. évi működéséről. 46. l.

⁸ Külföldi Magyarság 1920. 2. sz. 1921. 9. sz.

alapján regisztrálja a kivándorlókat, de a korlátozó intézkedések miatt az akadályozottak sokszor megkerülik a hivatalos szerveket, és Európába szóló útlevelemmel is elhajóznak Dél-Amerikába. A hivatalos magyar külképviseletek kimutatásai az illető ország bevándorlási statisztikáit veszik alapul a külföldön élő magyarok megállapításánál, de ezt módosítják az Erdélyből, Szlovákiából, vagy Jugoszláviából kivándorló magyar nemzetiségű egyének hozzáadásával. A kivándorlók ügyeiben való tájékozódást az is nehezíti, hogy 1928-ig minden hivatalos teendő ezzel kapcsolatban a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozik. Az 1928. március 9-i minisztertanácsi határozat az ügyeket megosztotta a Bel- és Külügyminisztérium között. Így a külföldön élő magyarok gondozása, intézményeinek támogatása a Külügyminisztérium hatáskörébe került. Ekkor nyert határozottabb körvonalat a külföldön élő magyarok gondozása — beleépítve a magyar irredenta külpolitikába. Az Egyesült Államokban és Kanadában nagyobb tömegekben élő magyarsággal kialakított hivatalos kapcsolatok mellett mind nagyobb szerepet kap a latin-amerikai országokban (főleg Brazíliában és Argentínában) élő magyarok támogatása, szervezeti összefogása. Az eltolódás okát Észak- és Dél-Amerika eltérő fejlődése magyarázza. A lassú gazdasági fejlődés miatt lelassul a bevándorló nemzetiségek asszimilálódása a latin-amerikai országokban. Így a magyar külképviseleteknek lehetőségük nyílik a kialakult kolóniák bizonyos ellenőrzésére és szervezeti kereteik kézben tartására. 1928-ban a magyar kolóniák szervezeteinek finanszírozására megosztják a Belügyminisztériumhoz tartozó Kivándorlási Alapot is a két tárca között, és a külföldön élő magyarság szervezeteinek anyagi-erkölcsi támogatása egészen a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozik.

Hogy a gondozásra várók létszámát illetően milyen eltérések vannak, bizonyításként hozzuk a Belügyminisztérium adatait a tengerentúli kivándorlásról.

Magyarországból a tengerentúlra vándorlók⁹

év	ffi, nő, gyermek összesen	USA-ba	Ebből az Kanadába	Dél-Amerikába
1921	6004	túlnyomón	Kanadába még	Csak szórványos
1922	5544	az USA-ba	szünetelt	volt
1923	5087			
1924	1710	457	1094	158
1925	3519	748	2481	288
1926	5856	724	4663	469
1927	5586	600	4522	410
1928	6654	780	5383	442
1929	7400	983	4616	1765
1930	5023	974	2711	1324
1931	1506	464	443	578
1932	718	241	274	172
1933	792	260	365	151
1934	874	330	354	148
1935	1093	514	213	136
1936	1044	578	218	149
1937	1484	936	347	175
1938	1567	989	367	184

⁹ Országos Levéltár. Külügyminisztérium. Külföldön élő magyarok gondozását ellátó (9) Osztály iratai, K. 71.) (Továbbiakban Ol. Küm. K. 71.) 20 239/36., 20 917/38. 61. csomó.

Ez a statisztika megtévesztő, mert nem számol a hivatalos kereteket megkerülő kivándorlókkal. A külképviseletek viszont a náluk jogvédelmet kereső, vagy potenciálisan érdekvédelemre számbajöhető idegen állampolgár magyar nemzetiségeket is a gondozottak közé számítják. Ez a támogatás sok esetben indokolt, mert a legtöbb esetben a Magyarországtól elszakadt területekről kivándorló magyar lakosság jogvédelméről az illető országok külképviselete nem gondoskodik. Vannak esetek, amikor a nacionalista burzsoá állam tudatosan támogatja a kivándorlási akciókat. Ez történik a húszas években Erdélyben, hogy a nem román elemek csökkenésével enyhítsék a belső feszültséget.¹⁰ A jugoszláv kivándorlási statisztika szerint 1924 első negyedében a Vajdaság a kivándorlók 58,8%-át adja, nemzetiség szerint pedig a magyar és németajkúak az összkivándorlók felét teszik ki.¹¹

Az argentinai magyarok létszámát is nehéz meghatározni a fenti okok figyelembe vételével. A magyarok jogvédelmét 1920-tól a holland követség látja el, ahol egy tiszteletbeli konzul foglalkozik a magyar ügyekkel. 1930 júliusától magyar követség működik Buenos Airesben. A magyarok számbavételére a követség 1931-es jelentése az argentin Bevándorlási Hivatal adatait használja, amelyek a 2. és 3. hajóosztály érkező nemzetiségi utasainak nyilvántartása alapján készültek.

Bevándorlók az argentin statisztikák alapján¹²

év	magyar	csehszlovák	jugoszláv	román
1920	122	133	493	240
1921	82	232	407	905
1922	271	579	533	617
1923	322	5290	2598	1487
1924	234	1368	3959	1519
1925	340	2091	2543	723
1926	304	2669	3231	879
1927	363	4429	7098	1648
1928	294	3396	7865	2495
1929	1198	4414	7022	2294
1930	735	2869	5270	2455
1934*	144	623	477	206
1935	163	715	579	278
1936	195	899	863	308
1937	183	880	857	153
1938	415	683	766	504

Az idézett statisztikát a követ jelentésében úgy módosítja, hogy a csehszlovák állampolgár bevándorlók 25%-át (6867 fő) a jugoszlávok 20%-át (8203 fő) és a románok 35%-át (5341 fő) veszi magyarnak. Ezen számítás alapján a jelentés szerint Argentínába 1920—1930 között 24 676 magyar vándorolt be. A háború előtt az országban élt néhány ezer és sokan jöttek át Uruguayból vízum nélkül. Összesen

¹⁰ Külföldi Magyarság 1925. 8. sz. a román képviselőház 1925. febr. 12-i ülésére utal. Híre szerint a román külügyminiszter hazafias érdekekkel magyarázza a nem román elemek kivándorlásának elősegítését.

¹¹ Külföldi Magyarság 1924. 25. sz.

¹² OL. Küm. 71. I/6. 22 241/31. 77. cs., I/1. 26 699/39. 61. cs.

* Az 1934—38-as adatokat a teljesség kedvéért egy másik kimutatásból vettük át.

tehát kb. 30 000 az Argentínában élő magyarok száma; és ezekből 5000 lakik Buenos Airesben a követség becslése szerint. Társadalmi megoszlásukat hozzávetőlegesen az alábbiakban adja: földmunkás 40%, ipari munkás 30%, hivatalnok, kiskereskedő 20%, diplomás, mérnök 10%.

Ez a becslés reálisnak látszik, a követség egyéb adatai is ezt támasztják alá. Jelen esetben a tárgyalt téma körét meghaladná annak elemzése, hogy a latin-amerikai magyarság gondozása hogyan épült be a magyar sovínisza politika rendszerébe. Annyit azonban szeretnénk itt megjegyezni, hogy a felkerekített becslések összességével sem tudnak hivatalosan kimutatni egy millió külföldön élő magyar állampolgárt, pedig akkor használták az irredenta törekvések igazolására a „minden harmadik magyar külföldön él” jelszavát.¹³

Argentínába — és főleg a bevándorlást kevésbé korlátozó Brazíliába — az alacsony földárak vonzzák a magyar földműves családokat. A bérletek a föld későbbi megvásárlásának reményével kötöttek. A tulajdonos meghagyja a bérletre szerződők illúzióit, a spanyol nyelvben és szerződési formákban járatlan földművesek pedig nem veszik észre, hogy hol játsszák ki őket.

A külföldről bevándorló földművesek sorsát és lehetőségeit mutatjuk be egy argentinai magyar telep történetén keresztül. A szervezés hivatalos körök bevonásával történt, a törvényes formák betartásával. Az eset az argentin latifundiumoknak az állam által támogatott parcellázó tevékenységét is jól tükrözi. A Cordoba tartományban Leguizamón mellett szervezett San Juan colonia előtörténetéhez tartozik az Alvear köztársasági elnök által előkészített törvényjavaslat (1924) a vasútvonalak mentén levő latifundiumok parcellázására. Az érdekelt tulajdonosok ellenállása miatt az elképzelés nem realizálódott, de később az angol vasúttársaságok felvásárolták a vonalaik mentén levő földeket. A földek értékesítését parcellagazdaságok formájában a vasúti fuvarforgalom érdekében is felkarolták. Az argentin tőkefelhalmozás alacsony színvonalára jellemző, hogy az országban nincsen számottevő középréteg, amely a kolonizációt induló tőkével finanszírozni tudná. A bevándorolt tömegekben csak a munkaerő van adva, a hasznot hajtó gazdaság kialakításához a tőkét jelen esetben az angol vasúttársaság adja. Mivel a tőke megtérülését sok bizonytalansági tényező akadályozza, az állam hosszúlejáratú kölcsönökkel támogatja azokat a tulajdonosokat, akik birtokaikon bevándorló földművesek letelepítésével kolóniákat hoznak létre. Mivel az alapvető biztosítékot az állam magára vállalta, csökkent a kolonizálás kockázata. Sőt hasznot hajtó vállalkozássá alakult a letelepülőkkel megkötött szerződések útvesszőjében.

A „Compañía del Ferrocarril de Buenos Aires al Pacífico” nevű vasúttársaság az első között parcellázta a vonala mentén megvett földeket. Colonia San Juan néven telepet létesített és 40 északolasz család behozatalát tervezte. Az olasz kormány korlátozó rendelkezései megakadályozták a kivándorlást, és ezzel a kolónia 1927 októbertől kezdődő üzemeltetése veszélybe került. A holland követségen a magyar ügyekkel foglalkozó tb. konzul felajánlotta a társaságnak, hogy az olaszok helyett biztosít 40 külföldről települő magyar családot, de ekkor az ajánlatot visszautasították. Mivel az argentin kormány a kölcsön feltételeként szabta meg, hogy a telepü-

¹³ Böszörményi osztályfőnök véleménye a külföldön élő magyarsággal kapcsolatban: A történelmi határokon túl élő magyarok száma a külképviseletek revidiált adatai szerint egy millió alatt van. Hazatelepítésről nem lehet szó, mert „jelentékeny része magyar nemzeti és társadalmi szempontból aggályos elem, mert ... a II. és III. generáció nyelvében már nem magyar ...” és a régebben kivándoroltak megalapozott egzisztenciájának feladását nem volna tanácsos elősegíteni.

Uo. K. 71. I/1. 99 res/940. 72. cs. A véleményt egy tanulmánnyal kapcsolatban írja Böszörményi Bonczos menekültügyi kormánybiztos kérésére.

lők külföldi földművesek legyenek, a Társaság 1927 júniusában elfogadta a tb. konzul ajánlatát.¹⁴

A letelepülő magyar családokat Brazíliából hozták át — bár Argentínában is lett volna bőven vállalkozó de ezeket nem lehetett külföldi települőkként számba venni. A nyomorgó brazíliai magyar családok már régen gondot okoztak a Magyar Belügyminisztérium kivándorlási osztályának. Áttelepítésük első feltételét: családonként 1000 peso biztosítékot és az utazás költségeit is a Belügyminisztérium bocsátotta a magyar állam képviselőjében eljáró holland követ rendelkezésre 5000 angol font összegben. Így sikerült 39 magyar családot földhöz juttatni (egy gazdaságot a Társaság fenntartott saját rendelkezésére) 1927 október végéig, hogy az induló mezőgazdasági évet megkezdhessék.

A vasúttársaság által előterjesztett adásvételi szerződés a telepeseknek szinte minden tevékenységét szabályozta. Az *eladási ár* 20%-át hat éven belül tartoznak kifizetni, de előbb a felszerelés formájában adott kölcsönt kell letörleszteni. A további 80% 33 éves törlesztése attól függ, hogy ad-e a Jelzálog Bank kölcsönt a Társaságnak a telep finanszírozására. Ha a bankkölcsön elmarad, a telepes a 80%-os összeget 7%-os kamattal 10 év alatt félévenként előre köteles törleszteni. A szerződés aláírásakor letétbe helyezett 1000 pesót a felszerelési kölcsönben jóváírják. A *Társaság ad* a parcellához 2 szoba-konyhás, tornácos házat kúttal, illemhellyel, tyúk- és sertéssóllal felszerelve, és legelőt biztosít az állatoknak. A felszerelést és a fogyasztási cikkeket kölcsönként adja, amelynek biztosítékaul a termést — a családi szükségletek kivételével — lefoglalja. A Társaság gondoskodik palántákról, veteménymagvakról, facsemetékről, amelyeket a családi szükségletek szerint oszt el. A *telepes köteles* a parcellát az igazgató belátása szerint művelni. Szabad idejében gyakorlásul munkát vállalhat, de családja akkor is köteles a házat lakni és őrizni. Ha a parcellát nem a Társaság kívánsága szerint műveli, akkor elveszti annak vételi jogát. Bárminemű hanyagság esetén a Társaság bírói eljárás nélkül visszaveszi a parcellát. Kétheti igazolatlan mulasztás esetén ugyanezt az eljárást alkalmazza. A tulajdonjogi kötvény megszerzéséig, amely a 20% vételár lefizetése után adható, a telepes köteles a Társaság által beszerzett magvakat vetni, amelyek vételárát a felszerelési kölcsön számlájára írják. Árúit a Társaság Leguizamon állomásán kell feladnia és átvennie.

A *szerződés joga* át nem ruházható. A Társaság a telekkönyvezés után 5 évig fenntartja az átírás engedélyezésének jogát. A telepes halála esetén a Társaság az özvegyet megillető jogokat engedélyezheti. A szerződéssel kapcsolatos problémákat a Consorcio Ferroviario Argetino de Colonizacio intézi, mint ítélkező bizottság, amelynél fellebbezésnek helye nincs. Bírósági eljárás esetén a Társaság és a telepes a Buenos Aires-i hatóság körébe tartozik.¹⁵

A konzul jelentése szerint az áttelepülők jó feltételek közé kerültek, a szerződés előnyös, és megvan a tulajdonjog megszerzésének lehetősége. Colonia San Juan az áttelepülő magyar földművesek minta-coloniája lehet és fennáll a további fejlesztés lehetősége is. A kulturáltabb körülmények biztosítására iskolára, kápolnára és középületre lenne szükség, amelynek céljaira a Társaság a vasúttal szemben felajánl 10 hold földet, ha az iskolában gazdasági ismeretek oktatásáról is gondoskodik a követség. Mivel 90 fölött van a gyerekek száma, a konzul a magyar államtól várja a segítséget: magyar papot és tanítót (esetleg egy személyben) és ha az építés költség-

¹⁴ OL. Küm. K. 71. I/6. „Memorandumok” 77. cs. Schlesinger Walter tb konzul jelentése. 1929.

¹⁵ Uo. Adásvételi szerződés (magyar fordításban).

geit előteremtené a magyar állam, a Társaság *esetleg vállalná* azok további fenntartását.¹⁶

A magyar telepesek sorsa azonban nem az elképzelt módon alakult. Még az áttelepülés előtt megalakult Buenos Airesben érdekvédelmi szervként a Földműves Szövetség, amely levélben kérte a konzult, hogy a Társasággal tisztázzanak előre néhány vitás pontot, mert a telepeseket az eladósodás veszélye fenyegeti. Példának hozták a felszerelési tárgyak magas árát (eke 380 peso, holott 330-ért is kapható) és azt, hogy általában csak 3—4 évenként várható jó termés, de az új művelésű földeken ez sem remélhető, és ezt a szerződés nem veszi figyelembe. A konzul válasza kioktatja a Földműves Szövetséget, amely „...kizárólag abban kell, hogy lássa hivatását, hogy tapasztalataival és jóindulatával... a Leguizamonban felállítandó első magyar önálló telep létesítéséhez és sikeréhez hozzájáruljon, nem pedig abban, hogy önző érdekeket kielégítsen...”¹⁷

Az első esztendő tapasztalatai igazolták a Földműves Szövetség borúlátását. Októberben jól indult a munka, de márciusban az esőzések miatt a földek 2/3-a víz alá került (100 hektáros egységek, ezeken van a lakóház a gazdasági épületekkel). Az utak járhatatlanok, és közel 10 telepes a lóállományát is kénytelen volt leadni. A víz miatt három családnak az estanción kellett szállást adni. Az állatállomány kiosztása is aránytalanul történt, az élelmiszer boltban sok árut drágábban számolnak el és súlycsökkentés is előfordul. A föld értékét a vasúttól való távolsághoz és nem a vízkár lehetőségéhez mérték, és így van hektáronkénti 210 pesos föld víz alatt és van távoli 150 pesos szárazon, amelyről a termés betakarítható. Van, aki a kukorica-termésből ki tudja fizetni a felszerelést, de olyanok is vannak, akik csak alkalomra várnak, hogy elmeneküljenek. Sokan visszamennének Brazíliába, ha fedeznék az útiköltségüket.¹⁸

A leguizamoni telep nehézségei láttán az emigránsok különböző csoportjai kifejezésre juttatják nézeteiket. A Buenos Aires-i *Magyar Szó* levelezője a konzulra panaszkodik, aki nem képviseli a telepesek érdekeit. Az egész telepítés szervezésénél valami panamát sejt, amellyel veszendőbe megy a magyar kormány segítsége.¹⁹ A *Proletár* c. lap a magyar segélyek felhasználását a következőkben látja: „...a magyar parasztmunkás föld utáni vágyát használják ki a Horthy—Bethlen rendszer schlesingerei, hogy a pineyroni szövetségbe tömörült magyar földmunkások hiszékenységet a saját céljaikra használják ki egyes vigécek és végül a magyar „ébredés” aklába birkamódra betereleik.”²⁰

Hogy a magyar kivándorló földművesek hiszékenysége mennyire valóságos, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az Argentínai Magyar Földműves Szövetségbe valóban az államsegély reményében tömörülnek a kivándorlók. (A „Proletár” pineyroni szövetségének Buenos Aires azonos nevű külvárosáról nevezi a szervezetet, ahol annak székhelye van). A *Budapesti Hírlap* szerint a Szövetség nevében további 100 argentinai magyar család kér kölcsönt a már bérbe vett területek beruházására. Egyben kormánybizottság kiküldését kéri, „...amely a szomorú sorban élő magyar földművesek kívánságait meghallgassa.”²¹

A telepítés lehetősége több más államhoz hasonlóan a magyar hivatalos szerveket is érdekli. Az argentinai mezőgazdasági munkaerőkereslet felmérésére —

¹⁶ Uo. Schlesinger jelentése 1929.

¹⁷ Uo. A Földműves Szövetség levele 1927 szept. és a konzul válasza.

¹⁸ Uo. Rada József telepes levele 1928. aug.

¹⁹ Magyar Szó. 1928. nov. 4.

²⁰ Proletár. (Buenos Aires) 1928. okt. 15.

²¹ Budapesti Hírlap. 1928. jan. 4.

idénymunkások elhelyezésének és a magyar telepítés kiterjesztésének érdekében küldik ki Bakonyi Pál miniszteri tanácsost a helyzet tanulmányozására. A miniszteri tanácsost a kivándorlók munkalehetőségei, a telepítési akció és ezzel kapcsolatban más államok Argentínában kifejtett patronáló tevékenysége érdekli. A tájékozódás érdekében egyaránt felkeresi az argentin hatóságokat és a különböző országok patronáló szerveit. Maga az a tény, hogy az érdeklődés ilyen irányban főleg Argentína felé fordult, azzal magyarázható, hogy Argentína állami támogatást, hosszúlejáratú kölcsönöket ígér a kevésbé lakott területekre betelepülőeknek. A cél az életképes közép gazdaságok kialakítása lenne, amihez feltételezik, hogy a betelepülők bizonyos induló tőkével rendelkeznek. Az állami telepítési akciónál a földárak viszonylag olcsók, de a felszereléshez és a gazdaság beindulásáig — legalább 2 évre — pénztartalékkal kell rendelkezni. Állattenyésztésre alkalmas terület 30—40 pesoért is kapható hektáronként, de ilyen terület már csak Chacóban és Formozában, a vasúttól távol eső helyeken található. A jelentés informátorainak egybehangzó véleménye szerint a jó földek erre az időre (1929) már mind elkelték, és a háború előttihez viszonyítva a földárak többszörösükre emelkedtek.

A magánbirtokosok és telepítő társaságok a gyakorlatban nem a telepítést és a tulajdonjog későbbi átruházását kívánják előmozdítani. Az általánosan kialakult szerződésformák — mint azt a leguizamoni telepnél is láthattuk — a bérlet súlyos feltételekkel láncolják a földhöz. Kötelezettségei láncolatában befektetett energiái megtérülését semmi sem biztosítja, míg a tulajdonos mindenképpen nyer, mert a művelés alá fogott földek értéke emelkedik. A magán nagybirtokon sokszor csak a legelők feljavítása érdekében adják ki rövid bérletben (legfeljebb 5 évre) a földeket. A szerződés egyik kitétele, hogy a bérlet az utolsó évben köteles lucernát vetni. A birtokszerezés lehetősége az esetek döntő többségében csak arra való, hogy leplezze a földbérlet súlyos feltételeit. Ilyenformán a telepes nem egyéb mezőgazdasági munkásnál (peon), aki a ritkán beköszöntő jó terméstől várja sorsa jobbrafordulását. A miniszteri tanácsos jelentése szerint több birtokos tesz ajánlatot magyar földművesek telepítésére. Schwelm úr 250 000 hektáron adna földet telepeseknek. Előfeltétele, hogy előbb 2 évig dolgozzanak peonként a birtokán. Ha megtanulnak spanyolul, megszokják a klímát és a munkát, és *eleget* keresnek (ahhoz, hogy a bérleti biztosítékot lefizessék), beállhatnak telepesnek. J. R. Berza, akinek telepein már 250 magyar dolgozik, szintén felajánlja, hogy további telepeseket fogad. Ha a magyar kormány is részt venne a telepítési akcióban — ami jelen esetben a pénzügyi biztosítékok átvállalását jelentené — azonnal adna 50 család részére 200—200 ha földet 10 éves részletfizetésre, amelynek törlesztését a harmadik évtől kellene megkezdeni.²²

A Brilland magántelepítő 40 000 ha földjét felajánlja telepítésre. A vételár 400 peso hektáronként, de ha a csatornázás kiépül, az ár 600 pesora emelkedik. A telepes 6 éves törlesztést vállal és a vételár 30%-ának lefizetése után 7%-os jelzálog-kötvénnyel kérheti a föld átírását. A tulajdonos lakást, gépeket és vetőmagot biztosít, amelynek értéke a vételárral együtt törlesztendő.²³

A lehetőségek bemutatása után az argentin magyar telepesekről el lehet mondani, hogy a gazdasághoz sok szállal odaláncolt peonok; akik egész esztendőben a tulajdonos hitelére élnek (ami legtöbbször korlátozva van évi 1000 pesoig), de törleszteniük kell a tulajdonos földjén elhasználandó felszerelés és állatok vételárát, az esetleg birtokukba kerülő föld kamatait. Többszörös kizsákmányolásuk biztosítására a tulajdonos lefoglalja a termés 80—85%-át, amelyet saját érdekében meg-

²² OL. Küm. K. 71. I/6. 13 979. 51. cs. Jelentés Bakonyi Pál mint. tan. 1929. évi argentinai tanulmányútjáról.

²³ OL. Küm. K. 71. I/6. Memorandumok. 77. cs.

szabott kényszer-árfolyamon számol el a termelőeszközök és élelmiszerkölcson törlesztése címén. A körből nincs kilépés, a telepesnek nincs lehetősége a felhalmozásra. Leguizamon példája ezt mutatja, ahol 1936-ban a teljesen eladósodott magyarok arra kéri a követet, hogy a telepesek szerződését hosszúléjáratú bérleti viszonyra alakítsák át.²⁴ A. J. R. Berza úr által emlegetett telepesek is csak peonok, akik a termés egy részének leadásával bérleti díjat fizetnek. Földvásárlási joguk meglehetősen hipotetikus, annyi tényező befolyásolja. Ebben a rendszerben a rossz termés szinte minden ódioma a bérlőre hárul. A piachoz igazodó tulajdonos viszont kizárja a gazdálkodás önállósulását, mivel mindig azonos termékek vetésére kötelezi a bérlőt. Az alacsony termésátlag és a ritka jótermésű évek kialakulásának egyik oka ebben is kereshető.²⁵

Mindezt összevetve a magyar parasztok számára nincs földszerzési lehetőség Argentínában sem. Itt is csak munkaerejükre van szükség az árutermelő nagybirtok fejlesztése érdekében. Pedig a magyar parasztok letelepítését mint „nemzetmentő” ideát újra felelevenítik 1937-ben, amikor Albrecht királyi herceg a Magyarok Világszövetségében tart előadást a latin-amerikai országokról, ahol óriási földterületek várnak megmunkálásra és „a dolgos magyar parasztokkal kell ezeket betelepíteni.”²⁶ A főherceg 1937 nyarán Argentínába és Brazíliába látogat vadászat ürügyén, de be nem vallott célja, hogy földet vessz magyarok letelepítésére. Mivel ez az elképzelés a magyar kormány részéről „aligha lenne támogatható”, a Külügyminisztérium megtiltja az argentinai és braziliai magyar követségnek, hogy Albrecht útját bármilyen hivatalos megnyilvánulással támogassák.²⁷ A külügyi szerveknek sem álltak rendelkezésére olyan anyagi eszközök, amelyekkel a talajtvesztett magyar parasztokat támogathatták volna. A hivatalos támogatás soha nem lépett túl az egyesületi karitatív jellegen és viszonzásul megelégedett az irredenta magyarság-tudat ébrentartásával.

Ha a földműves családok tulajdonosi szintre emelkedésére nagyon kevés volt a lehetőség, ez a réteg Európa jónéhány nemzetéből toborozva alkalmas volt a mezőgazdasági munkaerő-hiány pótlására. Az európai ember- és munkaerő felesleg arányos a kivándorlók tömegével és szinte párhuzamos a paraszti földéhséggel. Az Európában lejátszódó forradalmi mozgalmak után a munkaerő-felesleg elvándorlása a társadalmi feszültség levezetésének legegyszerűbb eszköze. A magyar kivándorlók első csoportjai a terror elől menekülnek a demokratikus országokba és a tengerentúlra is. A kivándorlók számának emelkedésével nemcsak jogvédelmük, hanem megszervezésük feladata is felmerül. A nemzetiségek korábban spontán kialakult vallásos, kulturális vagy politikai egyesületeiben az európai államok külképviseletei tudatosan és fokozatosan átveszik az irányító szerepet.²⁸ A szervezés politikai indítékai mellett a gazdasági megfontolásoknak mindig nagy volt a szerepe a latin-amerikai magyarok gondozásában. Az asszimilálódás lehetőségében akadályozott magyarok (de általában a külföldiek) itthon is feleslegesesek voltak mint munkaerő. Az euró-

²⁴ L. erre VARGA ILONA: Latin-amerikai magyar telepek és külképviseleteink a gazdaság világválság időszakában. Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica XXXV. Szeged 1971. 91–92. l.

²⁵ Ol. Küm. K. 71. Bakonyi jelentése.

²⁶ Albrecht főherceg már 1931-ben érdeklődést mutatott Dél-Amerikában létesítendő földbirtokok iránt, amelyekre magyarokat telepítene. Ehhez a magyar kormány és idegen tőke közreműködését akarta megnyerni. L. erre: VARGA I. i. m. 89. l.

²⁷ Ol. Küm. K. 71. 24 res-937. 50. cs.

²⁸ A korai magyar indításra l. Külföldi Magyarság 1920. nov. 2. sz. híre a Magyarok Világszövetsége alelnökének utazásáról, akinek célja és meghatalmazása a külföldi magyarok megszervezése. Utja: Buenos Aires, Montevideo és az USA.

pai külképviseletek tehát amikor a kinnélők elhelyezkedését segítik, egyben a visszaáramlást akadályozzák. A gazdasági fellendülés, bizonyos munkaalkalmak felkutatása lehetőséget teremt a kivándorlók további elhelyezésére. Ezt a szervező munkát elősegíti bizonyos kényszerűség, amely abból fakad, hogy az emigráns tömegeket befogadó országok még nem képesek azokat az állampolgár szintjén asszimilálni. Ebből következik, hogy a nemzetiségek különböző indítékokból létrehozott iskoláit, kultúregyleteit, betegsegélyzőit és munkaközvetítőit tudomásul veszik egy ideig, mint nemzetiségi szervezeteket.

Ez a széles körű tevékenység jelen tanulmányunk célját nem képezi, csak azt szeretnénk bemutatni, milyen tapasztalatokat szerzett a Magyar Külügyminisztérium Argentínában élő magyarok és a hazai munkaerők elhelyezésének lehetőségével kapcsolatban. A tapasztalatokat Bakonyi Pál idézett jelentése összegezi, amelyben az az argentinai arató munkára kibocsátott gazdasági munkások életkörülményeiről és kereseti lehetőségeiről a a helyszíni tanulmányok alapján beszámol.²⁹

Az ország különböző megyéiből 1929 őszén 81 gazdasági munkás indult Argentínába azzal a céllal, hogy az ottani aratásba, kukoricatörésbe bekapcsolódva valami megtakarított pénzzel visszatérjenek és az esedékes hazai aratásban majd itthon is részt vehessenek. Ezt a földrajzi helyzet változásából adódó munka-váltást „fecske-rendszernek” nevezik és a mezőgazdasági munkalehetőségek időszakos jellegét szeretnék vele áthidalni. Tömeges jelenséggé már csak azért sem válhatott, mert nem biztosított olyan kereseti lehetőségeket Argentínában, amelyek során a hajójegy (velejáró költségekkel 700 pengő felett) ára is megtérült. Az argentin mezőgazdaság az 1923—29-es periódusban a fellendülés időszakában van, amikor a gépesítés jelentős lépéssel előrehaladt.³⁰ Ez a tényező lecsökkenti a betakarítás idejét, tehát az idénymunkára kivándorlóknak további munkák után kell nézniük, hogy vállalkozásukat valamelyes sikerrel zárhassák. Ezért a „fecske-rendszert” nem lehet kialakítani és idénymunka jellegről sem lehet beszélni a magyar kivándorlókkal kapcsolatban.

Argentínában az aratás négy heti munkaalkalom, majd a kukoricatörés következik március 1-től május közepéig, és csak júliustól van a cukornád-vágás napirenden. A kereseti lehetőség az évszakok szerint változik. Éves szegődésnél 40—65 pesot és ellátást adnak havonta, de ha a nyári munkához szegődnek, 60—70 peso lehet a havi kereset. Az aratásra vagy cséplésre fogadott munkások napi bére 6—12 peso, de ebből levonnak az ellátásukra 0,90—1,50 pesot. Ahol alacsonyabb a munkabér, az ellátást térítés nélkül kapják (kenyér, főzelék, hús és egy üveg bor fejenként). A kukoricatörők bére 70—80 centavos zsákonként, ami korabeli értékben 1,60—2 pengőt jelentett. Jó munkás 8—10 zsákkal tört le naponta. Cukornád vágásnál 3 peso a napszám, de az étellemezést ebből levonják. Ez a munka szakértelmet, gyakorlatot kíván, ezért sokan otthagyják. Szakmányban két személy 7,5 pesot is elér, amit jó keresetnek tartanak, de a klíma ezeken a területeken nem egészséges. Alkalmi munkaként jöhet számba a gyapotszedés, amely nem számít nehéz munkának, és a család teljesítményében a gyerekek munkája is felhasználható. Napszámban 3 pesot fizetnek. A narancsszüretnél 6 peso a napszám.

A magyar munkásokkal általában meg vannak elégedve, de nem tudnak mindenkinek hosszabb időre helyet biztosítani. Aki elégedetlen a munkahellyel, sokszor a magánközvetítők kezébe kerül, akik 5 peso díj lefizetésével rossz helyekre küldik őket.

²⁹ Ol. Küm. K. 71. Bakonyi jelentése.

³⁰ V. I. JERMOLAJEV (szerk.): Ocsérki isztorii Argentinü, M. 1961. 318—321. l. — Az argentin statisztikák is az általános gazdasági fellendülést mutatják a húszas évek végéig a mezőgazdaság, hitelpolitika és export területén. Lásd erre: Anuario de la sociedad rural Argentina. Estadísticas economicas y agrarias. Buenos Aires 1928. (I. rész III., VI., 2. rész III. fejezetek).

A magyar munkások további csoportjának elhelyezésével kapcsolatban nyert hivatalos információk szerint csak 3—4 hónapi folyamatos munkát tud biztosítani a bevándorlási igazgatóság. A további munkalehetőségeket a nemzeti munkaközvetítő irodák kutatják. Az igazgatóság a bevándorlókat vidékre irányítja, mert a fővárosban nem akarják a proletárok számát szaporítani. A vidéki városok fel tudnak venni 10—20 fős ipari munkás csoportokat, amelyeknek csekély fizetéssel egész évben lenne munkája. A hajóstársaságok ügynökei nem ezt ígérik a bevándorlóknak, de a valósággal szembe kell nézni. A jelentés kiemeli, hogy a bevándorlási hivatal az asszimilálódni könnyen tudó spanyol és olasz bevándorlók csökkenése után a magyarokban véli fellelni „a 100%-os földműves” elemet és ezért hajlandók a magyar bevándorlás ügyét előzékenyen kezelni. Ez valószínűleg nem több udvarias gesztusnál, mert számottevő bevándorlás Magyarországról a továbbiakban sem várható. Ami az olasz bevándorlás megkezdését illeti, arra vezethető vissza, hogy az argentin kormány nem egyezett bele abba, hogy a fasiszta állam az olasz kolóniák életébe szervezeten bekapcsolódjék. A spanyol bevándorlóknak pedig a lengyel tömegek jelentettek óriási konkurrenciát a munkapiacra.³¹ A munkaerő felesleg nyomta le a béreket, bár ezzel a rosszul fizetett tömeggel a tulajdonosok elégedettek. Lehet, hogy a magyar földművesektől az olcsóság, engedelmesség és munkabírási „eszményi” egységét remélik.

Említésre méltó még, hogy a magyar idénymunkások egy része a formozai vasútépítésnél dolgozik és a munka nélkül maradók sokszor a városokban próbálnak elhelyezkedni gyárakban, építkezésnél. A róluk való gondoskodás — de nem utolsósorban a kb. 5000 Buenos Airesben lakó, nagyrészt munkásokból összetevődő magyar csoport elhelyezkedési gondjai miatt már 1929-ben felmerül a magyar munkaközvetítő iroda felállításának szükségessége. Az analóg példák azt mutatják, hogy az ilyen irodák konkrét segítséget tudnak adni a nemzetiségi dolgozóknak, mivel hasonló jellegű argentin intézmények nem állnak rendelkezésükre. A Patronato Italiano jóléti intézményként működik és jól szervezett munkaközvetítést folytat. Az Asociación Patriótica Española szintén magánkezdeményezésre alakult. Célja a munkalehetőségek felkutatása, a munkanélkülieknek néhány napra gondoskodást és munkahelyre utazáshoz kölcsönt biztosít. Székháza a spanyol egyesületek központja és iskolát is fenntartanak.

A magyar patronálás kialakításához a jelentés a lengyel példát ajánlja, amely állami támogatással dolgozik. Munkaközvetítőjük tagja az argentin földműves szövetségnek (Federación Agraria Argentina — Rosarió székhellyel). A földműves szövetség közvetítésével kerülnek kapcsolatba a vidéki földbirtokosokkal, akik a lengyel munkaközvetítő vidéki fiókjaihoz adják le munkaigényeiket. Az igények alakulását újabb kivándorló csoportok indítása érdekében közlik a hazai szer-

³¹ A lengyel bevándorlás méreteire a vázolt időszakban:

év	Bevándorló	Visszavándorló
1925	9.735	1.300
1926	14.612	1.609
1927	20.001	2.197
1928	23.191	3.189
1929	26.279	4.496

Ezen kívül vannak, akik a bevándorlási hivatal megkerülésével, vagy hozzátartozóikhoz jöttek Argentínába. Idézi: Bakonyi jelentése.

vekkal. A lengyel intézmény számos alkalmazottal (orvosa, ügyvédje is van) működik, és vezetője a követség kiküldöttjeként intézkedik.

A Buenos Aires-i magyar munkaközvetítő irodát 1930 novemberében nyitják meg az argentinai követség közreműködésével. Költségeit a kivándorlási alapból fedezik. Forgalma arányban van a magyarok lélekszámával. A közvetített egyének foglalkozás szerinti megoszlása bizonyos következtetésekre ad alkalmat társadalmi összetételükre, bár ezek csak egy részét jelentik a magyar kivándoroltaknak. Az iroda működése 1940 közepéig követhető. A forgalom bemutatására az indulás éveiből hozunk néhány statisztikai adatot.

A Buenos Aires-i magyar munkaközvetítő iroda forgalma
1930—34. évben³²

év	össz. ki- közvetített	fm és fiz. munkás	iparos	házt. alk.	intellektuel
1930	212	111	69	31	1
1931	1485	686	436	328	15
1932	1874	865	586	412	11
1933	1743	638	643	442	20
1934	2289	897	892	476	24

Az iroda által közvetített személyek állampolgársága
az útlevelek alapján %-os megoszlásban³³

	1930—33. évben	1934. évben
magyar	31%	25%
román	28,,	32,,
jugoszláv	22,,	21,,
csehszlovák	18,,	21,,
osztrák	1,,	1,,
egyéb	elenyésző	elenyésző

A munkaközvetítő vezetőjének jelentése a növekvő forgalmat a gazdasági helyzet javulásának és az iroda ismertté válásának tudja be. A munkaalkalmakról való tájékozódás különféle kapcsolatok útján történik. Az esetek 45%-ára teszi, amikor a gyárakkal, cégekkel kialakult személyes kapcsolat, levelezés útján kap információt. A magyar származású munkaadóktól az elhelyezés lehetőségének 25%-a származik. Az iroda hirdet a La Prensa című lapban, és felfigyel ennek munkát ajánló hirdetéseire és a Deutsche La Plata Zeitung hirdetéseire is (19%-ot hoznak). A maradék 11%-ot az elhelyezett munkások információi és a cégekhez küldött körlevelek (munka ajánlatok) hozzák.³⁴ Érdekes, hogy a Buenos Aires-i Magyar Szó-ban nem hirdet az iroda, és a szerkesztő ezért meg is támadja az iroda vezetőjét.³⁵ Az iroda vezetője azzal érvel, hogy a magyar nyelvű újságot csak szűk körben ismerik, a munkaadók fel sem figyelnek rá, és ezért a hirdetésből semmi haszon nem származnék.

Az évi összefoglaló jelentések tájékoztatják a Magyar Külügyminisztériumot

³² Ol. Küm. K. 71. II/4. 20 859/35. 4. és 5. melléklete, 70. cs.

³³ Uo. 7. sz. melléklet. A román, jugoszláv, csehszlovák állampolgár szinte minden esetben magyar anyanyelvű emigránst jelent, aki a magyar követség gondozottja.

³⁴ Uo. Jelentés az 1934. évi működésről.

³⁵ Magyar szó. 1933. márc. 21.

az argentin munkapiacról, a munkabérek alakulásáról, de a sztrájkokról is. Megemlíti az építőmunkások sztrájkját, amely 1934 végén indult és csak 1936 elején fejeződött be.³⁶

A munkaközvetítő működése meglehetősen ellentmondásos. Nemcsak azért, mert hivatalosan a Magyar Jótékonyági Egyesület szerveként működik, de a követség irányítása alatt áll, hanem azért is, mert az argentin állam érdekeit szolgáló feladatkört lát el a magyar állam költségén. Az iroda a legteljesebb mértékben lojális az argentin hivatalos szervekkel, és azok igénybe is veszik működését, mintha valami félhivatalos argentin intézmény lenne. Az irodavezető szociális és munkásvédelmi tevékenysége kiterjed a munkások jogvédelmére, de a bíróság és hivatalok is igénybe veszik, mint tolmácsot. Jelentés arról is beszámol, hogy a rendőrség „Seccion Especial” osztályának fordít magyar levelet „... a kommunista elleni osztály-lyal állandó összeköttetésben vagyok, amely főképpen információk adásából és kérésekből áll.”³⁷ A további jelentések sem terjednek túl a jelzett témakörökön és így felvetődik a kérdés, milyen réteg érdekében hoz áldozatokat a magyar állam, és milyen célok vezérlik az argentinai magyarok gondozását, amin a magyarok körében kialakított politikát kell érteni.

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy a magyar állam segítőkészsége elsősorban és túlnyomóan a politikailag iskolázatlan paraszti elemek felé fordul. A „gondozottak” nagy többségét a Magyarországtól elszakadt területekről származó magyar nemzetiségű, de idegen állampolgárok teszik ki. Ezek magyarságtudatának fenntartása szoros összefüggésben van Trianon revíziójának gondolatával. Vagyonsodásuk és a tőkének később Magyarországon történő beinvesztálása a nehéz gazdasági viszonyok ismeretében nem vetődhet fel komolyan, mégis megdöbbenő az a házárjáték, amit a nemzeti tudat kiaknázásával űznek. A külföldi magyarok gondozásával foglalkozó osztály vezetője a külügyminiszter elé terjesztett jelentése mellékletében felveti, hogy a tengerentúlra kivándorolt jóindulatú földműves népben (amelynek kb. 80%-a az elszakított területekről származik) ápolni kellene a visszavándorlás vágyát és más államokban bevált módon pénzátutalásokra kellene szoktatni őket. A dél-amerikai tulajdonviszonyok rendezetlen volta csak segítené ezt a propagandát. Az ottani viszonyok javulása ez ellen a politika ellen dolgozik, és ha már most nem igyekszünk befolyásolni gondolkodásmódjukat, akkor ott fogják keresni jövőjüket és boldogulásukat. Sőt Sao Paulo tartomány nagy kedvezményekkel újabb kivándorlási hullámot akar elindítani, amihez a szomszédos államokban jó anyagot talál. Sürgős ellenpropagandával meg kell akadályozni, hogy az elszakított területekről a magyarság kivándoroljon. „Az őserdők borzalmi és általában a dél-amerikai kivándorló sorssal járó megpróbáltatások alkalmas anyagot képeznek ilyen propagandára.”³⁸

Mi maradt tehát annak a magyar földműves tömegnek a sorsa, amelynek jövőjével így sáfárkodtak? Be kellett illeszkednie a sokféle nemzetiséget összeötvöző gazdasági és politikai közösségbe. A második generációt már argentin állampolgárként tartották számon, és magyarság tudata nem bírt hazai élményanyaggal. A „külföldre szakadt véreinkért” való siránkozás a Horthy-rendszer egyik nagy hazugsága, mert visszaélt a nemzet közösségéből kitaszított elemek érzelmeivel. A külföldön élő magyarok más nemzetek tagjaivá lettek, akikkel elsősorban az emberiség nagy kérdései kötnek össze bennünket és csak másodsorban az, hogy közös nyelvet beszélünk és közös kultúr-elemek befolyásolják gondolkodásunkat.

³⁶ Ol. Küm. K. 71. II/4. 20 503/36., ill. 20 620/37. 70. cs.

³⁷ Uo. 20 859/35. sz. jelentés.

³⁸ Ol. Küm. K. 86. 43. dosszié, 5. biz. (937. 20. cs. (Az argentin magyar követség iratai.)

Ilona Varga

APORTES LA SITUACIÓN DE LOS HÚNGAROS INMIGRADOS EN ARGENTINA ENTRE LAS DOS GUERRAS MUNDIALES

A base de las fuentes del archivo del ministerio de asuntos exteriores de Hungría la autora estudia las posibilidades para trabajar de los húngaros inmigrados a Argentina.

A base de las fuentes analiza los problemas relacionados con la cantidad de los húngaros emigrados, y estima en unos 30.000 la cantidad de los húngaros que viven en Argentina. En cuanto a su composición social, el 40% del grupo son campesinos, el 30% son obreros industriales, el 20% son empleados y pequeños comerciantes, y el 10% son ingenieros titulados.

Demuestra el destino de los campesinos inmigrados a Argentina a través de la historia de una colonia húngara llamada "San Juan", situada en la provincia Córdoba, en la área de Leguzamón.

Analiza la política de los gobiernos húngaros, señalando que aquéllos aprovechaban la emigración al extranjero para reducir las tensiones sociales internas, y con este objeto apoyaron la emigración de los campesinos sin tierra. Las formas del apoyo fueron múltiples: estimularon el establecimiento de colonias, enviaron obreros temporeros, establecieron oficinas de colocación en América Latina etc. La "preocupación" por los húngaros emigrados al extranjero significó a la vez que el gobierno húngaro podía ejercer una influencia ideológico-política sobre los húngaros que vivían en Argentina, y podía aprovechar estas masas para consolidar su posición política inestable hacia el extranjero. El carácter contradictorio de esta política y las ilusiones irreales implícitas resultaron la asimilación necesaria de los emigrantes húngaros durante la formación de la nación argentina. La historia de la colonia de Leguzamón comprueba que las familias húngaras se cayeron prácticamente en *relaciones de peonaje*, se convirtieron en víctimas de la acumulación del capital argentina. Este destino fue completamente contrario a las esperanzas de los campesinos sin tierra que emigraban, contrarios a las posibilidades favorables propagadas por el gobierno húngaro. Las ideas de pequeño propietario de aquellos campesinos no se realizaron. Los campesinos fueron los víctimas de la estructura agraria húngara, del latifundio húngaro los que no les permitían la adquisición de tierra en Hungría; y convirtieron también en víctimas del latifundio argentino.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Tibor Wittman: F. Vitoria y los derechos económicos de los españoles en las Indias</i>	3
Profesor Tibor Wittman (1923—1972)	11
Información bibliografica sobre la actividad científica del profesor dr. Tibor Wittman	12
<i>Anderle Ádám: Az APRA ideológiájának alapvonásai a pártalakulás időszakában (1928—1932)</i> ..	19
<i>Varga Ilona: Adalékok az Argentinába kivándorló magyarok életének alakulásához a két világ-háború között</i>	45

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja. — A kézirat nyomdába érkezett 1972. — Megjelenés 1973. — Példányszám 500. — Terjedelem 5,25(A/5) ív. — Készült monószedéssel, íves mag nyomással, az MSZ 5601-69 és az MSZ 5603-35 szabványok szerint.

72-4509 Szegedi Nyomda